

T.C.
ADYAMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM VE MEZHEPLER TARİHİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

NUSAYRİLİK’TE AHİRET İNANCI

Büşra Meryem SEYİT

Danışman
Prof. Dr. Hamdi GÜNDOĞAR

ADYAMAN-2022

BEYAN

Yüksek Lisans Tezi Dönem Projesi olarak sunduğum “Nusayrilik’ te Âhiret İnancı” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

....../....../.....

Büşra Meryem SEYİT
İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Nusayrilik'te Âhiret İnancı

Büşra Meryem SEYİT

Adıyaman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelam ve Mezhepler Tarihi Bilim Dalı

Aralık 2021, iii+ 70 sayfa

Hız. Peygamber'in vefatının ardından mezhepsel oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında yer bulan Nusayri mezhebi, Muhammed b. Nusayr en- Nemiri tarafından kurulan, Hamdan el- Hasibî tarafından sistematik hale getirilen Şîî Bâtını bir fırka olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Nusayri mezhebi birçok din ve kültürden etkilenmiştir. Bu etkileşimler sonucunda İslamiyet' te yeri olmayan inanışlara sahip olmuşlardır.

İslam'da âhiret inancı Kur' ân- ı Kerim' de iman edilmesi istenen esaslardan bir tanesidir. Âhiret, insanın yaşadığı dünya hayatının sonrasındaki varoluşu ve hayatı ifade eder. Yaratılan her şeyin bir ömrü olduğu gibi, şu fâni dünyanın ömrü de Yüce Allah tarafından belirlenmiştir. Kişi bu dünyada yaptıklarının karşılığını ödül veya ceza şeklinde âhirette görecektir.

Nusayrilerde âhiret inancı reenkarnasyon yani ruh göçünden beslenmektedir. Reenkarnasyon, ölen kişinin ruhunun amelleri doğrultusunda başka birinin bedenine girerek dünyaya yeniden gönderilmesi durumudur. Kişi ölümünden sonra âhiret hayatında göreceği ödül ve cezayı dünya hayatındaki geçmiş yaşantısındaki durumuna bağlı olarak tekrardan gönderilerek yaşayacaktır. Ruh; insandan insana, insandan hayvana, insandan bitkilere geçişi dolayısıyla üç şekil değişikliğine girmektedir. Bundan dolayı her insan bitki veya hayvan olarak dünyaya gelmemek ve gelecekteki yaşamını garanti altına almak için günahlardan uzak durmalı, yaşamını iyi bir Nusayri mümin olarak sürdürmelidir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Mezhep, Âhiret, Nusayrilik, Tenasüh, Reenkarnasyon

ABSTRACT

Belief in the Hereafter in the Nusayri Sect Master Thesis

Büşra Meryem SEYİT

Adiyaman University Graduate Education Institute

Department of Basic Islamic SciencesHistory of Kalam and Sects

December 2021, iii+ 80 sayfa

After the death of the Prophet Muhammad, some sectarian formations emerged. The Nusayri sectarian which is among them was established by Muhammad b. Nusayr an-Nemiri and was systematized by Hamdan al-Hasibî. Also it has survived as a Shia esoteric sect until today. The Nusayri sectarian has been affected from a lot religions and cultures. As a consequence of these interactions, they had beliefs that had no place in Islam.

Belief in the hereafter in Islam is one of the principles that are required to be believed in the Qur' an. The Hereafter means the existence and life after the worldly life that people live now. As the all created are mortal, the life of that mortal world has been determined by Almighty Allah. A person will take the reward or punishment in the hereafter for what she/he has done in this world in the hereafter.

The belief in the hereafter of the Nusayri is cultivated by reincarnation that means the transmigration of the soul. Reincarnation means that the soul of the death will be sent back to the world by entering the body of another person according to his/her deeds. A person who will take the reward and punishment in the hereafter, will experience again depending on her past life in this world by being sent back to the world. Soul; It has three shape changes as the transition from human to human, from human to animal, from human to plant. For this reason, every human should stay away from sins and lead her/his life as a good Nusayri Muslim, in order not to be born as a plant or animal and to assurance her/his future life.

Key Words: Islam, Sectarian, Hereafter, Nusayri, Reincarnation

ÖNSÖZ

Mezhepsel hareketler, kutsal kitabımız Kur'ân-ı Kerim'i anlatan, aktaran, yaşayan Hz. Muhammed'in vefatının ardından gerek itikadi gerekse siyasi nedenlerle tarih sahnesinde ortaya çıkmıştır. Varlıklar içerisinde düşünce üreten ve bunu sonraki nesillere aktarabilen insanların mezhebi kimliklerin, kolektif kimliğin oluşmasında ve farklılıkların kategorize edilmesinde en önemli parametrelerden biridir. İnsanlar mezhebi taassupla kendi ekollerini nesnel gerçeklik alanı olarak kabul etmekte buna karşın diğer mezhepleri de kıyasıya eleştirmektedirler. Tezimizde söz konusu mezheplerden Nusayrilik mezhebinin âhiret inancı derli, toplu ve özgün bir çalışma olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Nusayrilik mezhebinin âhiret inancını konu alan bu çalışma giriş bölümü ve ilave olarak iki bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş bölümünde tezin amacı, kapsamı, konu ile ilgili kavramlar ve yararlanılan kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde, mezhebin kelime anlamı, mezheplerin ortaya çıkışına sebep olan unsurlar, Nusayrilik mezhebinin kelime anlamı, tarih sahnesine çıkışı, alt grupları, inanç ve ibadet konuları, Uzak Doğu dinleri ve İlahi dinlerde bulunan âhiret inancı üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise, Nusayrilik'te mevcut bulunan âhiret inancı yaratılış, ölüm ve âhiret inancı olarak kabul edilen reenkarnasyon başlıkları altında incelenmiştir. Tez çalışmasında elde edilen araştırmaların yer aldığı sonuç ve bibliyografya ile tez çalışması son bulmuştur.

Bu çalışmayı hazırlarken ortaya çıkma sürecinde değerli bilgi ve görüşlerini benimle paylaşan, desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Hamdi GÜNDÖĞAR'a teşekkürü bir borç olarak bilirim. Ayrıca yüksek lisans öğrenimim boyunca beni teşvik eden, yanımda bulunan, cesaretlendiren ailem ve arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Büşra Meryem SEYİT

Adıyaman, Aralık, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
AMAC VE YÖNTEM.....	3
KULLANILAN KAYNAKLAR	4
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
1.1. MEZHEP KAVRAMINA GENEL BAKIŞ	6
1.2. MEZHEPLERİN ORTAYA ÇIKIŞI	7
1.3. DİNLER’DE AHİRET İNANCI.....	10
1.3.1. Uzak Doğu Dinlerinde Âhiret İnancı	12
1.3.1.1. Budizm’ de Âhiret İnancı	12
1.3.1.2. Hinduizm’ de Âhiret İnancı	13
1.3.1.3. Taoizm’ de Âhiret İnancı	14
1.3.1.4. Sihizm’ de Âhiret İnancı.....	15
1.3.2. İlahi Dinlerde Âhiret İnancı.....	17
1.3.2.1. İslam’ da Âhiret İnancı.....	17
1.3.2.2. Yahudilik’ te Âhiret İnancı	21
1.3.2.3. Hristiyanlık’ ta Âhiret İnancı	23
İKİNCİ BÖLÜM	25
1.1. NUSAYRİLİK MEZHEBİ	25
2.1.2. Nusayrilik Kelime Anlamı.....	27
2.1.1. Nusayriliğin Teşekkülü.....	28
2.1.3. Nusayriliğin Alt Grupları.....	32
2.1.4. Nusayrilik’ te İnanç ve İbadet.....	36
1.2. NUSAYRİLİK’TE AHİRET İNANCI.....	45
2.2.1. Yaratılış Mitolojisi	45
2.2.2. Ölüm İle ilgili Ritüelleri.....	47
2.2.3. Reenkarnasyon İnancı	51
SONUÇ.....	64
KAYNAKÇA	66

KISALTMALAR

b.	: Bin (Oğlu)
c.c	: Celle Celaluhu
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed:	: Editör
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
a.s.	: Aleyhisselam
s.	: Sayfa Sayısı
ra	: Radıyallahu anh
y.y.	: Yayın Yeri Yok
sav	: Sallallahu Aleyhi Ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trs	: Yayın Tarihi Belli Olmayanlar

GİRİŞ

Arapça’da ayrılış, ayrılma, gidilen yol anlamına gelen mezhep, Hz. Muhammed’in vefatının ardından İslam ümmetinde yaşanan siyasi ve itikadi sorunlar sonrasında gerçekleşen oluşumlar için kullanılan bir kelime haline gelmiştir. Hz. Muhammed’in vefatından sonra hilafet tartışmaları gruplaşmalara neden olmuş ve İslam ümmetindeki kopmalar buradan başlamıştır. Ardından ümmet gruplara bölünmüş, daha sonra iç ve dış etkenler devreye girmiş böylece mezhepler oluşmuştur. Mezheplerin oluşumu tezimizin ana konusu olan Nusayrilik’te âhiret inancı açısından önem taşıdığından mezheplerin doğuşunu genel olarak açıklayalım.

İslam ümmetindeki kopmalar aslında Hz. Peygamber’in hastalığı esnasında bir vasi tayin etmemiş olması ile başlamıştır. İlk fikir ayrılıkları halife tayini konusunda yaşanmıştır. Hz. Ali’nin Hz. Muhammed tarafından vasi tayin edilmiş olmasına dair ortaya çıkan söylentilere inananlar Hz. Ebubekir’e biat etmemişlerdir. Aynı şekilde Hz. Peygamber hayatta iken kendisine en yakın olan Hz. Ebubekir’ in halife olması gerektiğini savunanlar da Hz. Ali’nin hilafetini kabul etmemişlerdir. Bu olayın İslam ümmetini ayıran ilk olay ve oluşan ilk gruplaşma olduğu düşünülmektedir.

Gruplaşmalara neden olan ve mezheplerin oluşumuna etki eden unsurlardan ikincisi insanın akıl ve irade sahibi bir varlık olmasıdır. İslam dini her zaman insanın aklını ve özgür iradesini temel alan bir din olmuştur. İnsanın akli ile hareket etmesini, düşünmesini, araştırmasını, yorumlamasını öğütlemiştir. Nitekim doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü insan akli ile ayırt edecektir. Kur’ân-ı Kerim’deki ayetleri, Hz. Peygamberin hadislerini ve sünnetlerini insan yine akli ile yorumlayarak doğruya ulaşacak ve amellerine yön verecektir. Kur’an-ı Kerim kendine özgü dili olan bir kutsal kitaptır. Ayetlerin bir kısmı muhkem, bir kısmı da müteşabihtir. Kutsal kitabı oluşturan ayetler içerisinde manası kapalı olan ayetlerin de bulunması açıklayıcı ihtiyacının doğmasına sebep olmuştur. Hz. Muhammed hayatta iken Kur’an-ı Kerim’i bilen ve yaşayan biri olarak bu durumdan kaynaklı karışıklıklar rahatlıkla çözülebilmiştir. Hz. Peygamber’in vefatından sonra bu durum zorlaşmaya başlamıştır. İnsan akli tam da bu noktada devreye girmiştir. Elbette ki Hz. Peygamber gibi birebir yorumlamalar beklenmiyordu ancak yapılan yorumlamaların inanç ve ibadet noktasında insanları bu kadar ayırttıracağı ve bunların da mezhepleri doğuracağı bilinmemekteydi.

Mezheplerin oluşumunda sınırların genişlemesiyle beraber farklı coğrafya ve kültürlerin eklenmesi de etkili olmuştur. İslam ümmeti her ne kadar vasi tartışmalarıyla fikir ayrılığı yaşamış olsa da ümmet olarak birlik ve beraberlik sağladıkları en önemli konu İslamiyet’in yayılması idi. İlk iki halife Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemlerinde İslamiyet hızla yayılmış,

İslam ümmeti devletleşmiş, birçok ülke insanı müslüman olmuş, müslüman olmayanlar ise İslam Devleti çatısı altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu durum farklı kültürlerin etkileşimine neden olmuştur. İnanç ve ibadet konusunda asimilasyonlar yaşanması buradan ileri gelmektedir. Bu da farklı mezheplerin oluşumuna sebebiyet vermiştir.

Mezheplerin oluşumunda etkili olan diğer bir unsur da siyasi kazanımlar için dinin kullanılması olmuştur. Sınırların genişlemesi bazı sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Dönemin ve çağın değişmesi, farklı kültürleri bir arada tutma çabaları, insanlar arası uyum ve düzenin sağlanması, Müslümanlar arasında çıkan siyasi çatışmalar bunlardan birkaçıdır. Tüm bunlar siyasi güç olarak iktidarda kalmayı ve yönetimi zorlaştırdığından din, inanç ve ibadetlerden oluşan bir kavram olmaktan çıkmıştır. İktidar çatısında birleştiremedikleri halkı din çatısı altında birleştirmek daha kolay olduğundan din amaç olmaktan çok araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak her ne kadar birlik sağlanmaya çalışılsa da muvaffak olunamamış ve mezheplerin oluşumu kaçınılmaz hale gelmiştir.

Nusayrilik mezhebi, imamet tartışmalarıyla beraber Müslümanlar arasında doğan Şîî kökenli bir fırkadır. Nusayrilik, on iki imamdan ayrılan Muhammed b. Nusayr en- Nemiri tarafından kurulmuştur. Mezhebin inanç ve ibadetlerini sistematik hale getiren Hüseyin b. Hamdan el- Hasibî'dir. Hamdan el Hasibî'den sonra mezhep Bağdat ve Halep olmak üzere yayılmaya başlamıştır. Her şeyh bulunduğu bölgenin önderliğini yapmıştır. Böylelikle bölgesel anlamda oluşturdukları şeyh önderliğiyle birçok Nusayri devleti bağımsızlığını ilan etmiştir.

Nusayrilik mezhebinin inanç, ibadet, Hz. Ali'nin ilahlaştırılması, tenasüh, Kur'ân-ı Kerim'in batını yorumlaması, tevil ve takiyyeci tutumu, Hızır ve türbe inancına bağlılıkları incelendiği zaman Hristiyanlık, Yahudilik, Uzak Doğu, Orta Doğu ve Arap kültüründen etkilendiği aşıkardır. Bu etkileşimler neticesinde Nusayriliğin din ve sistemlerden aldığı karma bir inanç sistemine sahip olduğunu görmekteyiz.

Nusayri mezhebi ibadet anlayışlarını batını anlayışlarına paralel biçimde tevil ederler. Nusayriler'e göre bireysel veya toplu bir şekilde gerçekleştirilen namaz ibadeti, beş masum olarak kabul edilen Muhammed, Fatıma, Hasan, Hüseyin ve Muhsin' i bilmek, anmak ve dua etmektir. Abdullah b. Abdulmuttalib'in sessizliğini korumak anlamına gelen oruç ibadeti, Ramazan ayında otuz gün şeklinde gerçekleştirilmektedir. Selman- ı Farisi'yi temsil eden, dini öğrenip başkalarına nakletme manasında kullanılan zekât ibadeti ise, miktar belirlenmeden yapılan bir ibadet olarak görülmektedir. Ayrıca onlarda humus denilen bir zekât çeşitleri de mevcuttur. Humus, Allah'ın hakkı olarak şeyhlere ödenmesi gereken bir bedel olarak kabul edilir. Hac ibadetini, Hz. Ali'nin doğduğu ev ve kutsal mekânları ziyaret etme olarak gerçekleştirmektedirler.

Nusayri mezhebinin inanç sistemini inceleyecek olursak; tanrı inancı hulul anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Nusayriler'e göre Tanrı, zahir anlamda kendini tanıtmak amacıyla Hz. Ali'de bedenleşmiştir. Hz. Ali'nin nurundan, peygamber olarak görevlendirilen Hz. Muhammed (sav) yaratılmış ve son olarak Hz. Muhammed'in nurundan hicap olarak bilinen Selman el- Farisi yaratılmıştır. Melek inancına göre; sayısı bilinemeyecek kadar çok melek vardır. Çünkü Nusayriler'e göre reenkarnasyon sonunda insan meleğe dönüşür. Âhiret inançlarına göre âhiret hayatı dünya hayatından ibarettir. Kişi yaptıklarının karşılığını iyi veya kötü bu dünyaya yeniden gönderilerek yaşayacaktır. Ödül olarak daha üst mertebeye sahip bir insan, ceza olarak ise hayvan, bitki, haşere veya Nusayri olmadan tekrardan bedenleşme gerçekleşecektir. Kişi iyi bir Nusayri olmasının neticesinde gökte yıldız, nur olmayı hak kazanarak reenkarnasyon döngüsünden çıkmış olacaktır. Nusayriler'e göre kişi cennet veya cehennemi kendi iç dünyasında yaşayarak bulacaktır. Bu inanışlar doğrultusunda Nusayri mezhebinde cennet, cehennem, hesap, mizan, mahşer gibi kavramlar yer bulmamaktadır.

AMAÇ VE YÖNTEM

İnsan yaratılışı gereği sosyal bir varlıktır. Sosyal yaşamda birbirine ihtiyaç duyma olgusundan dolayı bir arada yaşama ve kolektif bilincin gelişmesi kaçınılmazdır. Ancak insanın olduğu yerde zıtlıkların olmaması mümkün değildir. Bu sebeple insanlar aynı yerde yaşıyor olsalar da farklı yollardan yürümeyi tercih etmek durumunda kalmışlardır. Böylece ortaya kabileler, topluluklar, devletler, ırklar, dinler ve mezhepler çıkmıştır. Genel kapsamda bu farklılaşmayı özelde dinler ve mezheplere indirgeyebiliriz. Din olgusu daha birleştirici ve bir arada yaşamayı temsil ederken mezhep, dinin genel kurallarının teferruatları konusunda farklı yollar izlemek olarak değerlendirilebilir. Gitme, ayrılma, bir yerden bir yere gidilen yol olarak tanımlanabilecek mezhep kavramı, Hz. Muhammed' in vefatından sonra dini ve siyasi konularda ortaya konulmuş içtihatların bütünüdür. İnsanın yaşamış olduğu iklim, coğrafya, yaşam tarzı (şehir, köy, kasaba) gibi koşullar, farklı mezheplerin ortaya çıkmasına ve her ne kadar birliğin dağılımı gibi görünse de aslında insan hayatını kolaylaştırma üzerine kurulduğunu göstermektedir.

İtikadi mezhepler dışında bulunan Nusayrilik mezhebi, günümüzde Sünniler arasında kendilerinden olanı tanıyabilmek, iktidar tarafından cezalara maruz kalmamak amacıyla takiyyeci tutumuyla bilinen Şîî batını bir fırka olarak varlığını sürdürmektedir. Nusayrilik Hristiyanlık, Yahudilik, Şamanizm ve Arap dinlerinden etkilenmiştir. Bu da Nusayriliğin eklektik bir inanca sahip olduğunu destekler. Kendilerini Arap Alevisi olarak nitelendirmiş, Anadolu- Bektaşî Alevilerden farklı olduklarını savunmuşlardır. Nusayriler'e Fellah, Arap

Uşâğı, Arap Alevileri gibi birçok isimlendirme de bulunulmuştur.

Nusayriler Hz. Ali'yi ilahlaştırmış, yani zahirde insan ancak batında ilah olarak düşünmüşlerdir. Mezhebin kutsal kitabı Kitab-ı Mecmu' dur. Tanrı, peygamber, kutsal kitap, melek, tenasüh ve imamet inançlarına sahiptirler. Namaz, oruç, zekât, amcalık geleneği, türbe ziyareti gibi ibadetleri mevcuttur. Bahsi geçen inanç ve ibadetler konusunda reenkarnasyon inancı önemli bir araştırma konusu olarak önümüzde bulunmaktadır.

Tez çalışmamızda Nusayrilik mezhebinin inançları arasında bulunan reenkarnasyon inancının mezhep açısından mahiyetini açıklamayı hedeflemekteyiz. Nusayrilik mezhebi ölümden sonraki yaşam konusunda reenkarnasyon inancını bünyesinde bulundurarak İslamiyette bulunan âhiret inancından ayrılmışlardır. Nusayriler cennet ve cehennem kavramlarının sembolik olduğuna inanır. Bunun dolayı tenasüh inanç temellerinden biridir. Reenkarnasyon inançlarına göre; kişinin amelleri doğrultusunda öldükten sonra dünyaya ya insan olarak ya da hayvan ve bitki olarak gönderilir. Ölen kişi iyi bir Nusayri olarak ölürse dünyaya daha üst bir mertebede insan olarak gönderilir ve tekrarlanan bu yaratılış neticesinde gökyüzünde yıldız olarak yerini alır. Kişi kötülüklerde bulunan biriyse yeniden dünyaya gönderildiğinde bitki veya hayvan olarak gönderilir. Böylelikle karanlıklara düşerek dünya hayatında cehennemi yaşamış olur. Onlar cennet ve cehennem olgusunun dünya hayatı içerisinde yaşandığına inanmaktadırlar. Oysa İslamiyet'e göre ölen kişi kıyamet zamanına kadar berzah âlemi dediğimiz kabirde beklemede bulunur. İsrafil (a.s), sura üflemesiyle her canlı âhirette yeniden dirilecektir. Bu diriliş bir defaya mahsus gerçekleşecektir. Mahşer meydanında toplanan tüm canlılar hesap görüldükten sonra âhiret hayatında amelleri doğrultusunda ya cennette ya da cehenneme gidecektir. İslamiyet'e göre cennet ve cehennemin dünya hayatında yaşanması mümkün değildir.

Nusayrilik mezhebinin takıyyeci tutumundan ötürü asli kaynaklarına ulaşmak oldukça zordur. Bu nedenle araştırmamızın kaynak çerçevesini daha çok konuyu içeriğinde bulunduran kaynaklardan faydalanılarak oluşturulmaya çalışılmıştır.

KULLANILAN KAYNAKLAR

Nusayrilik mezhebinin bir prensip olarak belirledikleri takıyyeci tutumları neticesinde haklarında yeterli bilgi bulunamamaktadır. Batını bir karaktere sahip olmasından dolayı isim, teşekkül, tarih, inanç ve ibadetler gibi birçok konu hakkında bilgi eksikliğinin bulunmasının yanı sıra çelişkili görüş ve açıklamaları da mevcuttur. Mezhebi bilgi elde edebilmek için hakkında yayınlanan eserler ve akademik araştırmalar bir dereceye kadar aydınlatıcı unsur

olabilmişlerdir. Kaynaklardaki bir diğer temel sorun Nusayri olan kaynaklar ile Nusayri olmayan kaynaklar arasında yer alan bilgi karmaşası, farklılıklardır. Nusayrilik mezhebi ilk döneminde Abbasi ve Emevi halifelerine biat etmemişler ve baskı ile karşılaşmışlardır. Böylelikle hacimli bir literatür oluşturamadıkları gibi mezhepsel görüşlerini yazılı olmaktan ziyade sözlü olarak yaymayı tercih etmişlerdir. Cemaatin liderleri, şeyhleri dışında kimsenin sahip olmadığı küçük sayıda eserler kâleme alınmıştır. Tüm bu sebeplerden dolayı konu araştırması yapılırken yazılı kaynağa ulaşma da zorluklar yaşanmıştır.

Nusayrilerin sır mezhebi olarak varlıklarını sürdürmeleri kaynak çalışmalarını da etkilemiştir. Böylece sözlü tarihe dayalı kaynaklardan yararlanmaya çalışılmıştır. Nusayri tarihini Nusayri müellefi olarak kâleme alan Muhammed Emin Galib et-Tavil'inin, 'Arap Alevilerinin Tarihi Nusayriler' adlı eseri mezhebin teşekkül süreci hakkında sıkça başvurulan kaynak arasındadır. Nusayri mezhebinin kelime anlamı, tarihçesi, alt grupları, inanç ve ibadetleri konusunda Abdulhamid Sinanoğlu, Ali İhsan Ökten, Sacit Uğuz, Hüseyin Türk, İnan Keser, Ergin Sertel, İlyas Üzüm ve Ömer Uluçay'ın eserlerinden ve yaptıkları çalışmalardan konu hakkında yapılan çalışmalar olmaları hasebiyle yön belirlemede istifade edilmiştir. Yine bu çerçevede muhtelif kitap, dergi, makale ve ansiklopedi ve internet sayfalarından yararlanılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. MEZHEP KAVRAMINA GENEL BAKIŞ

Mezhep, Arapça'da gitmek anlamına gelen “zehebe” fiilinden türetilmiştir; kelime olarak “gidiş, ayrılış, gitme, ayrılma” anlamlarında kullanılmaktadır.¹

İstilahî olarak da mezhep; “imam ve müçtehit kabul edilen kişilerin anlayış ve görüşlerinden ortaya çıkan itikadi veya fıkhi yol” diye tarif edilmektedir.²

Klasik kaynaklarda mezhepler için fırak, fırka-i naciye nihle, makalât gibi terimler de kullanılmıştır. Fırak, fırkanın çoğulu olup sözlük anlamı, “ayrılık, farklılık, bölünme, muhalif olma ve sapma gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Mezhepler Tarihi’ inde ise itikadi ve siyasi amaçlarla vücut bulmuş fikirler ve şahıslar etrafındaki topluluklar olarak tanımlanmaktadır. Fırka- i Naciye, Hz. Peygamber’in ümmetinin 73 fırkaya ayrılacağı ve sadece bunlardan bir fırkanın kurtuluşa ereceği, geriye kalan 72 fırkanın sapkınlıkta olacağını haber veren rivayetten yola çıkarak yapılan bir isimlendirmedir. Kurtuluşa erecek olan fırka anlamında kullanılmaktadır. Ehli Sünnet olarak belirttiğimiz Maturidi ve Eşari mezhepleri başta olmak üzere bütün mezhepler, kurtuluşa erecek olan fırkanın kendileri olacağını savunmuşlardır. Bu konuda yazılmış eserler milel ve nihâl literatürü olarak bilinir. Nihle, Arapça nihâl kelimesinin tekili olup, sözlük anlamı, inanç, doktrin, öğretisi ve felsefî görüş demektir. İlgili literatürde yer alan diğer bir türde makalât literatürüdür. Makalât ise makâlenin çoğulu olup, bir terim olarak, Ehl-i Sünnet dışındaki fırkalara mensup şahısların, İslam toplumunda Hz. Peygamber’in vefatı sonrasında meydana gelen siyasi ve itikadi tartışmalar veya kendi dönemlerinde ortaya çıkan sorunlardan biri veya bir kaç hakkında kendi görüşlerini açıklamak, mezhebini savunmak, başkalarının görüşlerini reddetmek, kötülemek ve eleştirmek maksadıyla ele aldıkları küçük eserler için kullanılmaktadır.³

İslam’ın “itikadi ve ameli sahadaki düşünce ekolleri” şeklinde isimlendireceğimiz mezhepler, İslam dininin anlaşılma biçimleriyle ilgili beşeri oluşumlardır. Siyasi, iktisadi, coğrafi, tarihi ve benzeri sebepler din anlayışında yer yer farklılaşmalara sebebiyet vermiştir. Bu farklılaşmaların, sistematik özellikler kazanarak, düşünce ve davranışları etkilemeye başlaması, kurumsallaşarak ve sosyal hayatta varlığını sürdürmesi, “mezhep” kavramını ortaya çıkarmaktadır. Bir başka ifadeyle mezhepler, Hz. Muhammed’in vefatından sonra dinin

¹Serdar Mutçalı, “Arapça- Türkçe Sözlük”, Dağarcık Yayınevi, y.y., 2012, s. 334.

²Cemil Uysal, Mezhepler tarihi literatüründe Hüseyin Bin Neccâr ve Neccâriyye, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2019, s. 8.

³Sönmez Kutlu, “İslam Mezhepleri Tarihi’ ne Giriş”, İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı, Hasan Onat, Sönmez Kutlu (ed.), Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, (İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ’ NE GİRİŞ) s. 43.

anlaşılma biçimleriyle ilgili farklılaşmaların kurumsallaşması sonucu tarih sahnesine çıkan beşeri oluşumlardır.⁴

Esasında Kur'an-ı Kerim'in emri Müslümanların dinlerine sıkı sıkıya bağlanmaları ve kendi içlerinde ayrılığa düşmemeleridir. Geçmişte gönderilen ilahi dinlere mensup kişilerin yaptığı gibi farklı gruplara bölünerek İslam ümmetini parçalayanların Hz. Muhammed ile bir bağlantısının kalmayacağı; bu tarz davranışta bulunan kişilerin güçsüzleşerek başarısızlığa uğrayacakları toplumsal bir gerçekliktir. Kur'an-ı Kerim'de fikir üretmek ve İslam'ı savunmak üzere ortaya çıkan fırkaların değil, İslam toplumunun gücünü ve birliğini tehdit edecek şekilde gerçekleşen fırka veya fırkalaşmanın kötü şekilde eleştirildiği görülmektedir.⁵ Buna rağmen insan, coğrafya, tarih ve siyaset gibi unsurların tesiriyle mezhepleşmelerin önüne geçilememiştir.

1.2. MEZHEPLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Hz. Muhammed (sav) hayattayken inanç ve insanların yaptığı davranışlar konusunda tereddüte düşüldüğünde O'na götürülerek çözüm bulunmakta idi. Bu aynı zamanda bu konularda birlik sağlanmasına da neden olmuştu. Ancak Hz. Muhammed'in vefatının ardından İslam ümmetine rehberlik hususunda boşluk oluşmuştur. İslam ümmetinin tartışma, çatışma ve hatta savaşa sürüklenmesine neden olan bir dizi durum yaşanmıştır. İnanç ile ilgili durumlar Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in sünnetleri sayesinde bir bütün olarak çözülebilmiştir. Ancak ameller konusunda farklılıklar oluşmaya başlamıştır. Kul olarak amellerini gerçekleştirmelerinde insanlara alan tanınmış ve kendilerine en uygun anlayışı seçme hakkı sunulmuştur. Buradan hareketle mezhep seçimini miras devri ya da taraf olmak olarak düşünmemek ve bu şekilde de değerlendirmemek gerekir. Mezhep bu derece basite alınacak ya da işlevsiz hale getirilecek bir kavram olmamalıdır.

Mezheplerin ortaya çıkış öyküsünü incelediğimiz zaman Hz. Muhammed hayattayken ne siyasi- itikadi ne de fıkhi- ameli mezheplerden söz edilebilir. Hz. Peygambere iletilen ilk vahiyle beraber tarihi bir süreç başlamıştır. Allah' a (cc), Hz. Muhammed'e, âhiret gününe iman eden insanların bir arada bulunduğu İslam topluluğu, bu tarihi akışı devam ettirecektir. Bu akış sırasında, birtakım kollar yeni oluşumlar sergilemiştir. Bu kolların bir kısmı çoğunluğa zıt bulunduğu için kaybolup gitmiş, bir kısmı ise paralel düşüncelere sahip olduğundan ötürü varlığını sürdürmüştür.⁶ Paralel düşüncelere sahip olarak ifadelendirdiğimiz mezhepler, Yüce Allah' ın vahiy yoluyla İslam ümmetine ilettiği Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in söz ve

⁴Kutlu, s. 42.

⁵Sönmez Kutlu, Mezhepler Tarihine Giriş, 1. Baskı, Dem Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 38.

⁶Kutlu, İslam Mezhepleri Tarihi' ne Giriş, s. 49.

fiilleriyle aktardığı hadis ve sünnetler ışığında hareket eden ekollerdir. Bu ekoller Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in söz ve fiilleriyle aktardığı hadis ve sünnetler çerçevesinde bulundukça varlığını sürdürmeye devam edecektir.

Mezhepler, Hz. Peygamber'in vefatıyla beraber tarih sahnesinde yer almaya başlamış ekollerdir. İslam dininin anlaşılması yönünde gerçekleştirilen yorumlardan oluşan mezheplerin temelinde elbetteki en etkili unsur olarak insanı düşünmeliyiz. İslam dinini anlayan, yaşayan, yorumlayan insandır. İnsanın olduğu her yerde muhakkak bir din mevcuttur. İnsan akıl ve irade sahibi, birbirine karşı savları olan iki yanı dinleyerek bir yargıya varan, özgün bir varlıktır. Din soyut yargılardan oluştuğu için farklı algılamalar, yorumlamalar kaçınılmazdır. İşte bu noktada insanlar başkalarının algıladıkları, yorumladıkları ile kendi yorumlamaları arasında araştırma ve karşılaştırmada bulunur. Bu döngü içerisinde bulunan farklı anlayışlar zamanla sistematik özellikler kazanmış ve bu da çeşitli mezhep oluşumuna yol açan etkili bir unsur olmuştur.⁷ Mezheplerin oluşumunda etkili olan insan unsuru, dönemsel farklılıklarla beraber insanın aklını yetkin kullanmaya devam etmesi neticesinde araştırmayı ve incelemeyi de sürdüreceğinin göstergesidir. Böylelikle insanın mezheplerin hem içerik hem de çeşitlilik bakımından etkili bir unsuru olduğunu görmekteyiz.

İnsan, hayatını diğer insanlarla bir arada sürdüren sosyal bir varlıktır. Bu durum ise ister istemez örgütlenmeyi, iş birliği içerisinde bulunmayı ve gruplaşmaları beraberinde getirir. Sosyal hayatın kendine özgü dinamizmi sebebiyle sürekli değişir, gelişir, yenilenir. Bu süreç içerisinde dini hareketler de değişiklik içerisine girer dönüşüm gösterir veya tarihe karışarak yerini yeni oluşumlara bırakır. Bazen aynı mezhep farklı coğrafya ve kültür içerisinde çok farklı bir şekle bürünebilir. Dolayısıyla insanın içerisinde doğup, büyüdüğü, yaşadığı toplumun bir parçası olması sebebiyle bu etkilenmenin dışında bulunamaz. Sosyal yapıda gelişen bu farklı etkiler mezheplerin doğuşunu doğrudan etkileyebilmektedir. Haricilik, çölde yaşayan, medeni hayata uyum sağlama konusunda zorluk yaşayan bedevi Arap karakterli insanların kültür ve dünya görüşünü yansıtır. Şiilik yarı ilahlı krallarla yönetilmiş Fars asıllıların ve Sasanilerin kültürünü taşımaktadır. Mu'tezile ve Mürcie ise şehirleşmiş toplumların izlerini bünyesinde bulundurmaktadır.⁸ Dolayısıyla yaşanan farklı coğrafyalar, kültürler, gelenekler mezheplerin oluşumunda etkili unsur olarak görülmektedir.

Siyaset, dinin anlaşılması ve yaşanmasında, mezheplerin oluşumunda ya doğrudan ya da dolaylı olarak her zaman etkin bir unsur olarak kendini göstermektedir. Siyasi gücü elinde bulundurmak isteyenlerin, kendi menfaatleri doğrultusunda bir din anlayışı oluşturmak veya

⁷Uysal, s. 13.

⁸Kutlu, İslam Mezhepleri Tarihi' ne Giriş, s. 46.

işlerine yarayacak şekilde olan bir anlayışı desteklemek gayreti içinde oldukları bilinmektedir. Doğrudan olan bu etki toplum içerisinde gerçekleştirdikleri olumsuz icraatlara karşı tepkiyi azaltabilmek ve patlamayı önlemek için tamamen dini kullanmak olarak yorumlanabilir. Nitekim baktığımız zaman mezheplerin birbirinden ayıran en temel noktanın siyasi nitelik taşıdığı görülmektedir. Mesela Şiîliğin imameti inanç konusu içerisinde değerlendirmesi onu diğer mezheplerden ayıran en belirgin özelliğidir.⁹

İslam'ın doğduğu toplum içerisinde putperestlik, Hristiyanlık, Yahudilik kültürünün izleri bulunmaktaydı. İslamiyet'in fetih hareketleri sonucuyla Arap Yarımadası'nın dışında farklı coğrafyalara yayılmasıyla beraber, Müslümanlar Bizans, Sasani, Türk, Çin vb. kültürlerle karşılaştı. Bu kültürlerle mensup kişilerin İslamiyet'i kabulleri ve farklı kültürle bir arada olmaları sonucunda karşılıklı etkileşimler yaşandı. Yaşanan bu kültürel etkileşim bazı yeni dini hareketlerin fikri ve düşünme sisteminde etkili oldu ve zaman içerisinde hız kazandı. Mesela kabilecilik İslam'ın hoş görmediği ve reddettiği Cahiliyye döneminden kalma bir kültür unsurudur. Ne var ki Hz. Muhammed'in vefatıyla beraber çıkan olaylarda, kabilecilik yeniden etkisini göstermiş. Hz. Osman'ın halifeliği ile beraber tekrardan su üstüne çıkmıştır. Hariciliğin doğuşunda da en önemli etki nitekim kabilecilik ruhudur.¹⁰

İslam Tarihinde mezheplerin doğuşuna sebep olan birçok etkenden söz edilebilir. Ancak genel hatlarıyla değerlendirecek olursak bu konuda üzerinde durmamız gereken en önemli iki başlık şu şekildedir:

1. İslam'ın bünyesinden doğan sebepler
2. Müslümanlar arasındaki siyasi sürtüşmeler

İslam'ın bünyesinden doğan sebeplere kısaca değinelim. Kur'ân-ı Kerim'de birçok defa “tefekkür” emredilmiştir. Buradan hareketle Kur'ân-ı Kerim'in insanların, akıllarını kullanan, araştırmacı, gözlerini ve gönüllerini bilgiye açarak ayetleri doğru yorumlayacak ve bu sayede doğru yoldan ayrılmayacak inananlar olmasını istediğini görmekteyiz. Ancak Kur'ân-ı Kerim'in insanlara tanıdığı bu fikir ve hareket serbestliği bir süre sonra farklı düşünce ve yorumların oluşmasına da neden olmuştur. Aynı şekilde vahiylerde de benzer durum yaşanmıştır. Ayetler muhatap olan milletin dilinde ve anlatım şekliyle gelmiştir. Diğer millet ve kültürlerin farklılıkları düşünüldüğünde vahiylerin diğer kültürler tarafından anlaşılmasında sıkıntılar yaşanmıştır. Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim'in belagat yönü, sebepleri, ifadelerdeki sadelik ve kesinlik, anlaşılmasındaki kolaylık bakımından aynı seviyede olmaması da sıkıntılar yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Kur'an-ı Kerim'i yaşayan, anlatan, açıklayan Hz. Muhammed

⁹Kutlu, İslam Mezhepleri Tarihi' ne Giriş, s.53

¹⁰Kutlu, Mezhepler Tarihine Giriş, s. 50.

hayatta iken bu sıkıntılara çözüm bulunabiliyordu. Ancak Hz. Peygamberin vefatından sonra ayetleri açıklamak zorlaşmıştır. Bu durum İslam ümmetinin ayetleri anlamaları ve yorumlarında farklılıklar oluşmasına neden olmuştur.¹¹

Hz. Peygamber'in hastalığı esnasında kendisinden sonra gelecek halife ile ilgili bir vasiyet söz konusu olmamıştır. Bu durum vefatın ardından halifenin kim olacağı konusunda fikir ayrılıklarına ve siyasi tartışmalara neden olmuştur. Bu siyasi tartışmalar mezhepsel oluşumları beraberinde getirmiştir. Her ne kadar tartışmalar söz konusu olsa da fikir birliğinin sağlandığı en önemli konu Hz. Ebubekir'in İslamiyeti kabul edişteki önceliğidir. Bu sayede görülür ki ilk iki halife olan Hz. Ebubekir (ra) ve Hz. Ömer'den (ra) itibaren İslamiyet hızla yayılmış, devlet kültürü oluşmuş, birçok ülke halkları ya müslüman olmuşlar ya da Müslümanlara boyun eğmişlerdir. Böylelikle İslam ümmeti diğer kültürlerden etkilenerek sosyal değişim yaşamışlardır. Farklı kültürlerle yaşanan etkileşimler bazı itikadi konuların tartışılmasını, farklı düşünce ve yorumların yapılmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum toplum içindeki birlik ve beraberliği de etkilemiş, muhtelif grupların oluşmasına sebep olmuştur. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra dini ve dünyevi hırs ve kırgınlıklar muhtelif gruplar arasında savaş ve ölümlerle sonuçlanan çatışmaları beraberinde getirmiştir. Bu siyasi sürtüşmeler dini örtü olarak kullanan muhtelif fırkaların doğumuna sebep olmuştur.¹²

Mezhepler, Hz. Muhammed'in vefatından sonra akıl ve irade sahibi bir varlık olan insanın araştırma, özgün düşünceye sahip olması, dini metinlerin bir kısmının dönemin ve çağın değişimine paralel olarak yorumlanma ihtiyacının duyulması, siyasi güç olarak iktidarda kalma mücadelesine destek unsur olarak görülmesi, İslamiyet'in yayılması sonucu farklı kültür ve coğrafyalardan etkilenmesi, Kur'an'ın kendine özgü dili dolayısıyla manası kapalı olan ayetlerin farklı anlamlandırılması sonucu oluşan, günümüzde bir kısmının varlığını sürdürüp bir kısmının ise karanlıklarda kaybolduğu itikadi- siyasi, ameli- fikhi ekoller olarak bulunmaktadır.

1.3. DİNLER'DE AHİRET İNANCI

Âhiret, Kuran'ı Kerim'de iman edilmesi istenen unsurlardan bir tanesidir. Lügatte, Arapça bir kelime olup, “ehr” kökünden gelen âhiret kelimesi “son, sonra gelen, sonraki”

¹¹Ethem Ruhi Fırlalı, “Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler”, İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), Sayı: 4, 1980, s. 123.

¹²Fırlalı, s. 129.

anlamlarında sıfat olan ahir kelimesinin müennesidir.¹³ Bir kavram olarak ise âhiret, insanın yaşadığı dünya hayatının sonrasındaki var oluşu ve hayatı ifade eder.¹⁴

Âhiret, gayba ait bir konu olması hasebiyle akıl, deney veya pozitif bilimlerle açıklamak pek mümkün değildir. Âhirete iman hakkındaki genel bilgiler vahye dayanmaktadır. Bu hususta Kuran'ı Kerim ve hadislerin işaret ettiklerine tamamına iman edilmesi zorunludur. Aksi takdirde Allah'ın ayette işaret ettiği gibi inkâr etmek, kişiyi küfre yani inkâra götürür¹⁵: “...kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyla sapmıştır”¹⁶

Âhiret inancı, hak dinlerin hepsinde var olup gönderilmiş olan bütün peygamberlerin teyid ettiği bir esastır. Bu inanç, İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an'ı Kerim'de Allah'ın varlığı ve birliğinin tamamlayıcı unsuru olarak yer almaktadır. Kur'an'da ed-Daru'l-Ahira, âhiret günü gibi isimlerle isimlendirilen âhiret; kıyametle birlikte başlayan yeni hayata verilen genel bir isimdir. Dünya ve yaratılmış bütün varlıklar belirli bir zaman için yaratılmış ve bu kainattaki mükemmel nizam bir gün bozulup âhiret âlemi başlayacaktır. İçinde yaşadığımız bu dünyaya neş'e-i ula (ilk yaratma), âhiret âlemine ise neş'e-i saniye (ikinci yaratma) denilmektedir.¹⁷

Semavi dinlerden biri olan Yahudiliğin kutsal kitabına bakıldığında ölüm ötesi hayat hakkında verilen bilgiler açıklayıcı ve niteleyici olmaktan daha ziyade, üstü kapalı ve muğlak ifadeler gözlemlenmektedir. Âhiret ile ilgili bilgilerin azlığı kadar, dünya hayatına fazla kapılmamayı, dünya ile âhiretin dengeli bir şekilde götürülmesi gerektiği hususundaki telkinlerin azlığı da dikkat çeken hususlardan bir tanesidir. Bu ifadelere genel olarak bakıldığında Yahudilikte, âhiretten kopuk bir anlayışla, maddeye ve dünyaya taparcasına dört elle dünyaya sarılma ve odaklaşma söz konusudur.¹⁸

Tarih süreci içerisinde Hristiyanlığa baktığımızda, Hz. İsa'nın görev süresini doldurduktan sonraki ilk üç asırda, güçsüz durumda olmaları sebebiyle Romalıların eziyetlerine maruz kaldıkları görülmektedir. Bu eziyetlerden dolayı Hristiyanlar, kısmen de olsa kurtulmak amacıyla gizli yerlere çekilmeye başladılar. Böyle bir hayat tarzını seçmeleri onları zamanla dünyevi hazlardan faydalanmanın ibadetin ruhuna ters düştüğü, faydalanmamanın bir fazilet olduğu düşüncesine itmiştir. Böylece Hristiyanlıkta dünyadan kendini tecrit edip dünyayı terk

¹³H. Mehmet Soysaldı, “Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahiret İnancı”, “Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahiret İnancı”, Diyanet İlmî Dergi, Cilt: XXXVII, Sayı: 4, 2001, s. 43.

¹⁴Adil Bebek, “Maturidi' nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı”, “Maturidi' nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 19, 2000, s. 5.

¹⁵Soysaldı, s. 45.

¹⁶Nisa, 4/136.

¹⁷Soysaldı, s. 44.

¹⁸Muhammed Yazıcı, Dünya- Ahiret Kavramlarının Analizi, “Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi” İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı VII. Eğitim- Öğretim Meseleleri Koordinasyonu Toplantısı ve Sempozyumu, 06-08 Eylül 2002 Çorum, 2003, s. 41.

etme anlayışı göze çapmaktadır.¹⁹

1.3.1. Uzak Doğu Dinlerinde Âhiret İnancı

1.3.1.1. Budizm’ de Âhiret İnancı

Bütün Hint dinlerinde var olan ortak inançlardan biri karma ve tenasüh anlayışıdır. Budizm’e göre karma, ödül beklemeksizin davranışlarda bulunma, kişinin bu davranışının, içinde yaşadığı kast sisteminden değil, insanın kendi iradesinden geldiğini ifade eder. Yani karma, irade etmedir. İradenin dışında gelişen saçın veya tırnakların uzaması, içilen yenilen yiyeceklerin midede öğütülmesi karmanın dışında kalan kısımlardır. Bütün kişiler bu tarz olan bir karmayı miras alır ve bunu bir diğer karma takip eder. Dolayısıyla karma bir nedensellik kanunudur. Kim ne yapmışsa onun karşılığı mutlaka olacaktır. Sonuç itibariyle Budizm’de ortaya çıkacak olan bu karşılık ferden önceki yaşamında yapmış olduğu iyi veya kötü hareketler onu şu andaki bulunan konumuna getirmiştir. Karma kanunu bir nevi, tek tanrılı dinlerin tanrı inancını andıran bir rol oynamaktadır. Bir kişi, iyilik yaparak gelecek yaşantısındaki durumunu daha iyi bir duruma getirebilir, hatta yükselerek tanrılar seviyesine çıkabilir.²⁰ Böylelikle Budizm’de bulunan karma inancı, kişinin ölümden sonraki konumu ve nasıl bedenleneceği konusunda belirleyici unsurdur.

Tenasüh inancı, bir ruhun bir bedenden diğerine geçmesi anlamına gelir. Budizm’e göre her ferd yapmış olduğu davranışların sonucunu bu tenasüh anlayışı sayesinde elde eder.²¹ Tenasühten kaçınmak mümkün değildir. Budizm’de samsara olarak da kullanılan tenasüh anlayışı bitmek bilmeyen bir yeniden doğuş silsilesidir ve içerisinde bir eziyet, çile yumağı taşır.²² Tenasüh insan şeklinde var olmanın yanısıra en küçük sinekten insana kadar olan bütün canlı gruplarını içine alan bir hayata dönüştür. Bu anlayışa göre, günah işleyen kişi, cehenneme gidip cezalandırılmaz; öldükten sonra üç şekilde hayata doğarak cezalandırılır. Birinci dönüşte şeytan olarak doğar, ikinci dönüşte cehennemde doğar, üçüncü dönüşte ise bir domuz, bir köpek veya herhangi bir hayvan olarak doğar. Kişi yaşantısı içerisinde iyi davranışlarda bulunmuşsa yeniden dünyaya gelişte daha yüksek konum elde etmiş olur. Tüm bu samsaradan yani yeniden doğuştan kurtulmanın tek yolu vardır; o da Nirvana’ya ulaşmaktır.²³ Nirvana’ya ulaşan kişi artık, samsara döngüsünden çıkmış Tanrılar seviyesindeki yerini almıştır.

¹⁹Yazıcı, s. 43.

²⁰Fatih Şahin, Budizm’ de Nirvana Anlayışı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2005, s. 87- 89.

²¹Şahin, s. 94.

²²Aliya Şarafullina, Budizm’ de ve Tibet Budizmi’ nde İnanç Esasları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2003, s. 32.

²³Şahin, s. 95.

Budizm inancına göre herkesin mutlu bir hayat yaşama isteği vardır. Fakat bu mutluluğa erişebilmek için kişiler farklı farklı yollar seçerler. Bu yolların temel anlamı, kişiye ıstırap veren her türlü acı ve tutkudan uzaklaşıp Nirvana'ya ulaşmaktır. Nirvana, kişinin yaşamının son gayesidir. Her kişi geçmişte başka başka yaşamlar sürmüştür. Öldükten sonra tekrar başka bir bedende dirilecektir. İşte bu dirilişten sonra kişinin ulaşacağı en son mertebe budistlere göre Nirvana'dır. İnsanın sonraki yaşamında başına gelecekler, önceki yaşamında yaptıklarının ödülü veya cezası olacaktır.²⁴ Budistlere göre kişinin bu samsara döngüsünden kurtulup, ödül ve cezasının son bulup, Tanrı seviyesine ulaşacağı nokta Nirvana'dır.

Budizm'in ölümden sonraki hayat anlayışını incelediğimizde Nusayrilik ile benzer noktalar taşıdığını görmekteyiz. Bu benzerlik tenasüh ve karma anlayışında birleşmektedir. Budizm'de olduğu gibi Nusayrilerde de ruh bedenden ayrılıp yaşantısında gerçekleştirdiği amele göre daha üst veya daha alt konumda dünyaya gelişine devam etmektedir. Nusayri bir kişi, sırları koruyup ve onun gerektiği şekilde bir yaşam sürmüşse yedi defa dünyaya gönderilip en son yıldızlar arasında yerini alır. Ancak sırlara yapılan vurgu, iyi ve kötü olmanın sırlarla ilişkilendirilmesi, Nusayrilerin neyi sakladığı, hangi düşüncelerini fark etmekten çekindikleri sorusunu akla getirmektedir.

1.3.1.2. Hinduizm' de Âhret İnancı

Hinduların âhret anlayışına ölüm ritüelleri ile giriş yapacağız. Hindular çocuklar dışında ölen kişinin cesedinin gömülmesi değil de yakılması gerektiğini düşünürler. Ölen kişinin cesedi özel olarak hazırlanmış tahtadan yapılan sedyeye bırakılmak üzere yakılacağı yere götürülür. Yas tutan fertlerin saçları tıraş edilir ve önden yürürler. Diğer eş-dost, akrabalar ise "Raman' ın Adı Gerçektir" diye bağırarak, ölen kişinin cesedini takip ederler. Yakılacağı yere ulaşınca ölünün bedeni yıkanır. Ceset, özel olarak hazırlanmış olan sedyeye yatırılıp, üzerine kuru ağaç dalları bırakılır. Dualarla beraber yas tutanın başı odun yığınına ateşe verir. Ateşe vermelerinin temel sebebi, arındırıcı bir özelliği olan ateşin tükettiği bedeni daha yüksek bir konuma taşıdığına inanmalarıdır. Ardından yakılan cesedin külleri kutsal nehirlerle atılır. Cesedin yakılışından sonraki 11. gün haşlanmış pirinçten hazırlanan on tane pinta hazırlarlar. Bununla beraber ölen kişinin ruhunun bir sonraki yaşamında iyi bir bedende taşınacağına inanırlar.²⁵

Hinduizm'in ölüm ötesi inancı, ruhun ölümden sonra tekrar bedenleneceğini ve bunun

²⁴Şarafullina, s. 28.

²⁵Ali Güdendede, Hinduizm' de İbadet İnancı Panoraması, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2018, s. 79,80.

karma öğretisi tarafından yönetildiğini kabul etmektedir.²⁶ Karma inancı bir sebep sonuç kanununu içerisinde barındırır. Bu sebep sonuç kanununa göre kişi bir önceki hayatında iyi bir yaşam sürmüştse gelecekteki hayatında da iyi bir yaşam sürmeye devam edecek, kötü bir yaşam sürmüştse de kötü yaşamına devam edecektir.²⁷

Hinduizm’de karma ikiye ayrılır. Bunlardan birincisi; henüz meyve vermeye başlamayanlar, ikincisi ise; meyve vermeye başlamış olanlardır. Henüz meyve vermeye başlamayanlarda kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır: geçmiş hayattan toplananlar, bu hayatta bir araya getirilmiş olanlar. Ölen kişinin ruhu, amellerinin iyi veya kötülüğüne bağlı olarak düşük veya yüksek, tekrar tekrar doğar. Yalnızca kurtulmuş olan ruh yani mokşaya ulaşmış olan ruh tekrar hiçbir fiziksel forma bürünmez.²⁸

Mokşa- mukti, özgürlük ve kurtuluş anlamlarına gelir. Günümüzde mokşa kelimesi Hinduizm’in kurtuluş anlayışının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Hinduizm’e göre insan bu beşeri dünyada takındığı tutum ve davranışlara göre bir sonuçla karşılaşacaktır.²⁹ Mokşaya ulaşmak cehaleti, ben-merkezli bir anlayışı, arzuları, fiilleri ve yeniden doğuş döngüsünü sona erdiren. Böylelikle kişi, hakikat konusunda doğru bir bilgiye ulaşmakla kurtuluşu elde etmiş olur.³⁰ Hinduların inancına göre kişinin yaptığı davranışlar sonucu iyi ve kötü bir şekilde yeniden bedenleme olarak ifadelendirdikleri samsara döngüsünden ancak Mokşa’ya ulaşarak çıkabilirler.

Genel hatlarıyla Hinduizm’in ölüm sonrası hayat anlayışı içerisinde Nusayrilik’te olduğu gibi ölümden sonra kişinin önceki hayatındaki yaşayışıyla gelecekteki hayatını belirleyeceğini içermektedir. Nusayrilik ve Hinduizm’de ölen kişi bir önceki hayatını kötü geçirmişse bir sonraki hayatında daha alt bir konumda, iyi bir yaşantı geçirmişse de daha üst bir konumda yeniden bedenleneceği üzerinde durulmaktadır.

1.3.1.3. Taoizm’ de Âhret İnancı

Dünya hayatında yaşayan her canlı gibi insanların hepsinin de belirli bir ömrü vardır. İnsanların hür irade seçimi mevcut olduğu kadar bu hür irade seçimini engelleyici ve kısıtlayıcı faktörler mevcuttur. Taoizm’e göre dünya hayatının seviyesi cennetteki tanrılar, ölümsüzlerin hayatı ve cehennemdeki suçlu ruhların hayatının ortalama seviyesidir. Yani bu dünya hayatı, kutsal gök ülkesi cennet ile korkunç cehennem arasındaki bir yerdir. Bu dünya da hem

²⁶A. Ranjan Mohapatra, “Hinduizm”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 13, 2002, s. 214.

²⁷Güdüdede, s. 23.

²⁸Mohapatra, s. 214.

²⁹İsmet Eşmeli, “Hinduizm’ de Kamil/Kurtulmuş İnsan”, *Medeniyet, İnsan ve Din*, (Ed. Mustafa Türkan, Ed. Kemal Göz), Fecr Yayınları, Ankara, 2018, s. 242.

³⁰Anantanand Rambachan, “Hinduizm ve Diğer Dinlerle Karşılaşma”, *Tek Dünya Çok İnanç: Diyaloga Farklı Yaklaşımlar*, (Ed. Mahmut Aydın, Ed. Süleyman Turhan), Hitabevi Yayınları, Ankara, 2013, s. 150.

cennetkine benzer sevinç olan Yin (aydınlık) hem de cehennemdekine benzer acı olan Yang (karanlık) mevcuttur. Yang ve Yin' in bir arada gelmesi insanlara hür iradeleriyle cennet ve cehennemi de seçme özgürlüğünü getirmiştir.³¹ Taoizm'de mevcut Ying-Yang öğretisi ölüm ötesi yaşamın da nasıl olacağı konusunda belirleyici unsur olmuştur.

Taoizm öğretilerine göre, kişi eğer kendini eğitebilirse ölümsüzleşerek cennete yükselir. Eğer kişi kendini eğitemezse ölümden sonra tamamıyla karanlık olan ruha dönüşüp cehenneme yuvarlanması kaçınılmazdır.³² Bunun neticesi olarak diyebiliriz ki Taoizm'e göre kişi kendini geliştirdiği kadarıyla ölüm sonrası yaşamını belirleyecektir.

Ölümsüzlük durumu Taoistlerin anlayışına göre insanın hayatını devam ettiren ve onu güçlendiren embriyo ölüm esnasında kelebeğin kozasından çıkması gibi vücuttan çıkar, evrende özgürce dolaşmaya başlar veya ölümsüzlerin yaşadığı kutsal ülkelere giderdi.³³ Ölümsüzlerin yeri cennetin katmanlarından alt kısımlarda bulunur. Tanrılar cennetin en üst katmanlarında bulunur. Toplamda cennet 36 katman ya da dereceden oluşmaktadır. Buranın yönetimi tıpkı dünyanın yönetiminde olduğu gibi Tanrılardır.³⁴

Dünya hayatında Tao yolunda ilerlemeyen kişiler, iyi işler yapmayan insanlar öldükten sonra yirmi dört cehennemde "On azap, Sekiz acı" ile işkence çekeceklerdir. Cezalandırma yöntemine göre sınıflandırılmış olan yirmi dört cehennem, iblisin, cinlerin mekânı, dünya hayatında tanrının yasalarına itaat etmeyen, ahlak dışı davranan, kötü işler yapan kişilerin cezalandırılacağı yerdir.³⁵

Taoistlerin ölümden sonraki yaşam anlayışına bakıldığında zaman Nusayrilerle benzerlik göstermediği görülmektedir. Çünkü Taoizm'e göre kişi yaşadığı hayat neticesinde cennet veya cehennemden herhangi birine geçiş sağlayabilecekken Nusayrilik'te böyle bir durum söz konusu değildir. Nusayriler'e göre kişinin ölümden sonraki durumu dünya hayatındaki yaşayışına bağlı olarak yine dünyada belirlenecektir. Ancak Nusayrilerde görülen gökte yıldız olma anlayışıyla Taoizm'deki tanrı seviyesine yükselme arasında paralellik olduğu söylenebilir.

1.3.1.4. Sihizm' de Âhiret İnancı

Sih dini sisteminde insan hayatının sonu diğer Hindu dinlerindeki anlayışla çokça

³¹Bumairimu Abudukelimu, "Çin Kaynaklarına Göre Taoizm", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 85.

³²Abudukelimu, s. 85.

³³Ali Gül, Bir Din Olarak Taoizm, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, s. 7.

³⁴Abudukelimu, s. 83.

³⁵Abudukelimu, s. 84.

benzerlik göstermektedir. Sihizm'e göre de karma ve ruh göçü vardır. İnsanlar tamahkâr ve hükmedici, sinirli ve öfkeli olmak üzere çeşitli mizaçlarda doğarlar ve geçmiş yaşantılarındaki karmalarının etkisini taşıyarak dünyaya gelirler. Samsaranın dönen çarkından kişi ancak benliğini yenmek, Tanrı bilinçli olmak ve Tanrı ile dolmakla kurtulabilir.³⁶

Sihizm'de maya terimi, dünyanın geçiciliğini ve aşırı bir şekilde bağlanmamayı anlatmak içindir. Dünya gerçektir, fakat sürekli olarak var olmayacaktır.³⁷ Maya, dünya ve dünyaya değer verilen şeylerin boş ve aldatıcı olduğunu göstermektedir. Bu şekilde kabul edilen ve bu dünyanın değerlerine bağlanarak kurtuluşu arayan kişi, "maya"nın, yanılmanın kurbanıdır. Bu bağlılığın sonucu reenkarnasyondur. Reenkarnasyon, kişiyi ard arda gelecek olan bir ölüme sevk etmektedir. Ancak kişi, dindarlık disiplinine sahip olması ve en son ahengi kazanıncaya kadar düzenli olarak onu uygulamaya devam etmesi durumunda kurtuluşa ulaşmış olacaktır.³⁸

İslam tasavvufundaki makamlara benzer şekilde bir manevi yükseliş basamakları Sih dininde de görülmektedir. Bu makamlar şu şekilde sıralanabilir: 1- Dharam Khand, 2- Gian Khand, 3- Saram Khand, 4- Karam Khand 5- Sach Khand. Sih inancına göre mümin için ilk başlangıç basamağı birinci sırada yer alan Dharam Khand basamağıdır, beşinci basamak olan Sach Khand basamağına geldiğinde ise artık mümin Tanrı'ya ulaşmış ve onda yok olmaya hazır hale gelmiştir. Bu Sach Khand basamağı insanın Tanrı'ya ulaşabileceği en son makamdır. Bu makama ulaşmış olan mümin artık doğum ölüm çemberi olan samsaradan kurtulmuş olacaktır. Zira mümin, artık Tanrı ile bütünleşmiş, ayrılık sona ermiş ve sonsuz mutluluğa ulaşmıştır.³⁹ Bu da Dharam Khand diye isimlendirilen ilk basamaktan beşinci ve son basamak olan Sach Khand basamağına ulaştığını göstermiştir.

Sih dini ölümden sonra Nusayri inancında olduğu gibi kişinin geçmiş yaşantısının bir sonraki yaşamını belirleyeceği inancındadır. Bu inanç doğrultusunda kişi eğer benliğini dünyevi şeylerden uzaklaştırıp, mayanın aldatıcı olduğunu görüp, Tanrı'yla bütünleşmiş olursa sonsuz mutluluğa da erişmiş olacaktır. Kişi bu bütünleşmeyi yakalayamadığı takdirde samsaranın dönen çarkından kurtuluşa ulaşamayacaktır. Maya'nın yanılmanın kurbanı olmaya devam edecektir.

³⁶Huzeyfe Sayım, "Sihizm' in Din Anlayışı", Dinler Tarihi Araştırmaları-II, 2000, s. 289.

³⁷Sayım, s. 288.

³⁸Abdurrahman Küçük, "Sihizm", Ankara Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XXVIII, Ankara, 1986, s. 401.

³⁹Sayım, s. 291.

1.3.2. İlahi Dinlerde Âhiret İnancı

1.3.2.1. İslam’ da Âhiret İnancı

İnsan varlığının geçirdiği evreleri ve gelecekte onu bekleyen halleri genel hatlarıyla dört evre halinde ifadelendirebiliriz. Bunlardan birincisi; ruh aşamasıdır. Ruh aşaması, ruhun yaratılışıyla bedene üfleninceye kadar geçen süredir. İkincisi; insanın doğumuyla başlayıp ölümüyle son bulan dünya hayatıdır. Üçüncüsü; yaşamın son bulmasıyla başlayan ve sur’a ikinci defa üflenmesiyle yeniden dirilmenin gerçekleşeceği zamana kadar oluşan süreç kabir hayatı ve son olarak yeniden dirilmeyle ebedi olarak yaşamının artık devam edeceği âhiret hayatıdır. İnsan bu son aşamada dünya hayatı içerisinde gerçekleştirdiği iyilik ve kötülüğe istinaden ceza veya mükafât görecektir.⁴⁰

İslam dininde altı iman esaslarından birisi de âhiret gününe inanmaktır. Yaratılan her şeyin bir ömrü olduğu gibi, şu fani dünyanın ömrü de Yüce Allah tarafından belirlenmiştir. Bir gün gelecek kainattaki bu mükemmel nizam bozulacaktır ve âhiret âlemi başlayacaktır.⁴¹ Âhiret âlemi; âlemin ve varlıkların yok olması (kıyamet), insanların yeniden dirilmesi (ba’s), sorgulama, hesaba çekilme, haşr, şefaât, mizan, cennet ve cehennem gibi hallerden ve safhalardan oluşur.⁴²

Âhiret âlemi, İsrâfil (a.s.)’in birinci defa sur’a üflemesiyle kıyametin kopmasıyla başlayacağı için “kıyamet günü” olarak da isimlendirilmiştir. Kuran’ı Kerim’e baktığımız zaman âhirete birçok isim verildiği görülmektedir. Bu isimler; Dâru’l-âhiret, yevmu’l bas, yevmu’l kıyâme, sa’at, yevmu’d dîn, yevmu’l hisâb, yevmu’t telâk, yevmu’l hulûd, yevmu’l hasret, yevmu’l feth, yevmu’l cem ve’t teğabün, yevmu’l tenâd, ebedi âlem, baki âlemdir.⁴³

İslam dinine göre âhiret âlemi İsrâfil’in sur denilen ve mahiyeti bilinmeyen bir şeyi üfledikten sonra meydana gelecek şiddetli bir gürültü ile başlayacaktır. Ebedi hayatın başlangıç noktasını teşkil eden âhiret âleminin meydana gelişindeki bu fevkalade olaya aynı zamanda Nefha-i Ūlâ’da denilmektedir. Nefha-i Ūlâ denilen bu olayla göklerde ve yerlerde bulunan bütün canlılar ölecek, göklerin düzeni bozulacak, her şey altüst olacaktır.⁴⁴ Kuran’ı Kerim’de Nefha-i Ūlâ yani kıyamet günü, müslümanların Allah’a kavuşacakları gün olduğu için “kavuşma günü”, tüm yaratılmışlar o gün bir araya gelecekleri için “toplanma günü”, dünya hayatlarında Allah’a inanmayıp kulak asmayanların aldandıklarının ortaya çıkacağı gün olarak “çıkış günü” ve kâfirlerin yaptıklarının boşa gittiğini görünce tekrardan dünyaya dönmek

⁴⁰Hamdi Gündoğar, Sistematik Kelam, Ed. Fadıl Aygün, Beyan Yayınları, İstanbul, 2020, s.382.

⁴¹Soysaldı, “Kur’an-ı Kerim’e Göre Ahiret İnancı”, s. 43.

⁴²Soysaldı, “Kur’an-ı Kerim’e Göre Ahiret İnancı”, s. 66.

⁴³Gündoğar, s.382.

⁴⁴Soysaldı, “Kur’an-ı Kerim’e Göre Ahiret İnancı”, s. 66.

isteyecekleri gün olduğu için “hasret günü” olarak da zikredilmiştir.⁴⁵ Daha sonra sûr’a tekrar üflenerek kalkma ve bekleşme meydana gelecektir. İşte bu kalkma ve bekleşme, âhiret hayatının başlangıç noktasıdır.⁴⁶ Yani kıyametin kopmasından sonraki süreçte, bedenin ruhla birleşmeye elverişli hale getirilmesinden sonra, âhiret hayatını yaşayacak olan varlıkların yeniden ortaya çıkışlarını, bir başka deyişle ruhların yeniden bedenlendirilmelerini ifade etmektedir. Şunu hemen belirtelim ki; buradaki yeniden bedenlenmenin batıl mezheplerden görülen Nusayrilik’te ileri sürülen reenkarnasyonla hiçbir ilgisi yoktur. Allah varlıkları âhiret hayatı için diriltmesinden sonra hesaba çekmek üzere mahşerde toplayacaktır.⁴⁷ Mahşer, insanların mahkeme edilmeleri için toplanacakları yerdir. Mahşer meydanındaki uzun bekleyişten sonra ilahi adaletin ortaya çıkacağı mahkeme-i kübra (büyük mahkeme) kurulacaktır. Kiramen Kâtibin adlı melekler tarafından yazılmış olan her insana ait amel defteri, o gün açık ve anlaşılır bir kitap halinde ortaya getirilecektir.⁴⁸ Neşr-i suhûf adı da verilen amel defterinin veriliş tarzı sağ, sol ve arka taraftan olmak üzere üç şekilde olacağı bildirilmektedir. Burada sağ kelimesi, hayır ve temiz işlerde kullanılan sağ eli, yani bereketi, kolay hesabı, cennette mutlu ve sevinçli olmayı; sol kelimesi, temiz olmayan işlerde kullanıma tahsis edilmiş olan sol eli, uğursuzluğu, inkârı, cehenneme girmeyi temsil eder. Neşr-i suhûfun arkadan verilmesi ise, dünyada iken, dine sırtını dönmekten ötürü karşılayacak yüzü olmadığı için kişinin kitabını arkadan alacağı ve cehenneme gireceğinin işareti olacağı anlamına gelmektedir.⁴⁹

Âhiret hayatının önemi açısından anlaşılması en zor olan aşamalardan biri yeniden dirilmedir. Dünya ve âhiret hayatının üzerine inşa edildiği adalet kavramının hakikate dönüşebilmesi için yeniden dirilme şart olan bir durumdur.⁵⁰ Kıyametin kopmasının ardından kâfirlerin bir türlü kabullenemediği ba’s yani dirilmenin ruhani mi cismani mi olacağı yönünde filozoflar arasında tartışmalar oluşmuştur. Kur’ân-ı Kerim’in bildirdiğine göre, öldükten sonra dirilmek ve âhiret hayatının başlaması, hem ruh hem beden yani ruhani ve cismani olacaktır.⁵¹ Bazı İslam filozofları Kur’ân ayetlerine muhalefet ederek haşrin sadece ruhani olacağını savunmuş, bedenin yeniden dirilmesini mümkün görmemişlerdir. İslam kelmacıları tarafından filozofların bu konuda görüşleri eleştirilmiştir. İslam filozoflarının ruhani dirilişi kabul edip

⁴⁵Mustafa Ünverdi, İslam’da Ahiret İnancı ve Reenkarnasyon, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2003, s. 10.

⁴⁶Soysaldı, “Kur’ân-ı Kerim’e Göre Ahiret İnancı”, s. 66.

⁴⁷Bebek, s. 19.

⁴⁸Soysaldı, s. 58.

⁴⁹Bebek, s. 19.

⁵⁰Zeynep Ceran, Kur’ân-ı Kerim’de Ahiret Hayatının Aşamalarını Anlatan Kavramların Tasnif ve Tahlili, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2013, s. 70

⁵¹Ali Arslan Aydın, Ahiret ve Öldükten Sonra Dirilmeye İman, Diyanet İlmi Dergi (Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi), Cilt: VIII, Sayı: 86-87, 1969, s. 220.

cismani dirilişi reddetmelerine karşı, kelamcılar cismani dirilişin mümkün olduğunu ileri sürerek hem akli hem nakli delille temellendirmeye çalışmışlardır. Dirilişin cismani olacağını kabullenmek kelamcılara göre hem akla hem nakle uygun olduğu gibi Allah'ın adaletine de uygun olan bir durumdur. Çünkü Kur'an'ı Kerim cennet ve cehennem betimlemelerini yaparken beş duyu organlarımızla algılanabilen tablolar oluşturmaktadır. Allah'ın verdiği bütün nimetlerin hemen hemen tamamı beş duyu organımızla algılanabilen ve bunu takdir ederek kendisini yaradana şükredeceği içerikte yaratılmıştır. Dünya hayatında beş duyu organıyla Allah'a ibadet eden ve şükreden organlar, âhiret hayatında da ibadetinin ve şükrünün mükafâtını almadan mahrum kalmamalıdır.⁵²

Âhirette insanın yeniden dirilişi gökten yağmurun yağması sonucunda ölülerin, kuruyan bitkilerin yeniden yeşermesi gibi yeşerecekleri şeklinde tasvir edilmiştir. Bu aşamada insanın dünyadaki bedeninde bulunan ve ölümüyle bozulmaktan korunmuş olan kemik parçasının, yağın yağmurla beraber tekrardan ceset haline geleceği, böylelikle insanın topraktan yeniden canlanacağı hadislerde ifade edilmektedir. Yeniden canlanmanın gerçekleşeceği bu kemik parçasına 'acbu' z- zeneb' denilmektedir. Bu kemik parçasının Allah tarafından koruma altına alındığı, kıyamet vaktinde insanın yeniden dirilişinin bunun üzerinden inşa edileceği anlaşılmaktadır.⁵³

Allah'ın yarattıklarına olan adalet ve lütfunu ortaya koymak, âhirette fazilet ehlinin açıklanması ve isyan edenlerin rezil olması için mizan denilen iyilik ve kötülüklerin ölçülüp tartılacağı biçimi ve mahiyeti bilinmeyen manevi bir ölçü aleti oluşturulacaktır.⁵⁴ Yüce Yaradan sûra ikinci defa üfleminin ardından kurulacak olan bu teraziler için Kur'ân' da şöyle buyurmaktadır: *"Kıyamet günü adalet terazileri kuracağız. Hiçbir kimseye hiçbir haksızlık yapılmaz. Hardal tanesi kadar bile olsa yapılanı ortaya koyarız. Hesap görenler olarak bizler yeteriz."*⁵⁵ Hesap kendi içinde soru sorulması, amel defterlerinin dağıtılması, mizan kurulup yaptıklarının değerlendirilmesi ve tanıkların şahitlik etmeleri gibi safhaları içermektedir.⁵⁶ "Kıramen Kâtibîn" veya "Siccîl" diye adlandırılan yazıcı melekler tarafından yazılmış bulunan her insana ait amel defteri, o gün açık ve anlaşılır bir biçimde kitap halinde ortaya getirilecektir.⁵⁷ Bu amel defterleri Kur'an'ın bildirdiğine göre cennetlik olan kişilere sağdan, cehennemliklere soldan veya arkadan verilecektir. Amel defteri sağ tarafından verilen kişilere

⁵²Fatma Pınar, İslam Düşüncesinde Ahiret İnancının Temel Dayanakları, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: V, 2016, s. 203-204.

⁵³Ahmet Ceylan, İslam' da Ölümden Sonra Diriliş İnancı, İslam' da Ölümden Sonra Diriliş İnancı, Kitap Neşriyat Dağıtım, Ankara, 2007, s. 206.

⁵⁴Pınar, s. 204.

⁵⁵Enbiya: 21/47.

⁵⁶Bebek, s. 23.

⁵⁷Soysaldı, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahiret İnancı", s. 57.

“Ashabı Yemîn” ve amel defteri sol tarafından verilen kişilere “Ashabı Şimâl” adı verilmektedir.⁵⁸

Sözlükte yol, cadde, geçit anlamlarına gelen sırat, dini literatürde âhiret hayatında cennete doğru giden yolda gerçekleşen bir süreci ifade etmektedir.⁵⁹ Hz. Peygamber’in bildirdiğine göre sırat köprüsünden ilk olarak o ve ümmeti geçecek ardından diğer müminler amellerine göre geçiş yapacaklardır. Kişi amellerinin neticesinde kıldan ince kılıçtan keskin bir şekilde cehennem üzerinde kurulmuş olan sırat köprüsünden ya cehenneme düşerek ya da cennete vararak yolunu tamamlamış olur. Kâfirler köprüden geçerken, ayakları kayacak ve kızgın alevli cehenneme düşüp ebedi olarak cehennemde kalacaklardır. Allah’ın emir ve yasaklarına uyarak dünya hayatını geçirmiş olan müminler ise amellerine göre değişen bir hızla bu köprüden geçeceklerdir.⁶⁰ Günahkâr olarak yaşantısını geçirmiş olan kişiler günahlarının ağırlığından dolayı cehenneme yuvarlanacaklardır. Bu kişiler, dünya hayatında imtihan içerisinde geçerli notu alamayan kişilerdir. Bir süre cezasını çekmek üzere cehennemde kalacak, ceza süreleri bitince de cennete gönderileceklerdir. Çünkü iman sahibi olan herkes, sonunda cennetle müjdelenecektir. Ancak Allah’ı ve O’nun elçisi olan Hz. Muhammed’i tanımayanların sonsuza kadar kalacağı yer cehennem olacaktır.⁶¹

Âhiret hayatının son merhalesi olan cennet ve cehennem kâfirler için sonsuz azap, müminler için ise sonsuz mükafât yeridir. Cennet, Hz. Muhammed’in davetine uyarak iman eden, kulluk görevlerini gereği gibi yerine getiren temiz ve muttaki kişiler için mükafât olarak hazırlanmış olan huzur ve saadet yurduudur. Kur’ân’da cennet nimetleri olarak köşklerden, onların altından akan ırmaklardan, sıra sıra dizilmiş koltuklardan, hurilerden, cennetliklerin istedikleri cinsten meyve ve etlerden, kadehlerde sunulacak olan içkilerden, bu kadehleri dolduracak ve hizmet edecek tertemiz, masum, parlak yüzlü gençlerin olacağından bahsedilmektedir. Ayetlerde bahsedilen içki dünya hayatında dudak ve dillerden boş ve yakışık olmayan sözler çıkmasına yol açan, duygulara ve organlara isyan tohumları eken içki değildir. Cennet içkileri arınmış ve temizlenmiş birer nimettir. Allah’ın iman eden kulları cehennem ateşinden uzak tutulacaktır. Kâfir ve günahkar olan kimselerin azabı ise insana çok büyük bir acı ve azap veren ateşle olacaktır. Bu kimseler Allah’a yalvaracak ve yok olmayı isteyecekler. Ancak cehennem kurtuluşun, ölümün, umudun olmadığı ebedi azabın olduğu bir yerdir. Kur’ân’da cehennemin kıvılcımlarından, yiyeceğinden, içeceği, gölgelerinden ve cehennemde olan kişilerin göreceği kötü muamelelerden bahsederek insanları uyarmak ve

⁵⁸Pınar, s. 206.

⁵⁹Bebek, s. 33.

⁶⁰Pınar, s. 206.

⁶¹Soysaldı, “Kur’an-ı Kerim’e Göre Ahiret İnancı”, s. 61.

onları böyle dehşet verici bir azaptan sakındırmak istenmiştir.⁶²

Kuran'ı Kerim'e baktığımız zaman âhirete inanmayan, inkâr edenleri sapkınlık içerisinde olduğunu belirtmiştir: “ Ey iman edenler! Allah’a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhret gününü inkâr eden kimse iyice sapıtmıştır.” Nisa suresi 136. ayeti incelediğimiz zaman âhireti inkâr etmenin Allah ve peygamberini inkâr etmek demek olduğunu görebiliriz. Âhiretin varlığı, âhirette yaşanacak, görülecek durumları dünya hayatında somut bilgilerle elde etmenin mümkün olmadığı açıktır. Bu sebeple âhiretin varlığı ve hallerini vahyin dışındaki bilgi kaynaklarıyla bilme imkânımız yoktur. Bu bilgilere sadece Allah ve Hz. Muhammed’in bildirmesiyle bilinir. Bu nedenle âhireti inkâr onlardan gelen bilgileri yalanlamak olduğu kadar onları da inkâr anlamına gelmektedir. Allah ve Resulüne iman demek onların verdiği tüm bilgileri kabul ve tasdikten geçer. İman esasları bir bütün halinde kabul edilir. Bunlardan herhangi birini inkâr veya gerçekliğini kabullenememe diğer iman esaslarını da inkâr anlamına gelmektedir.⁶³

İnsandaki ölümsüzlük duygusu âhiret inancını gerektirmektedir. Nitekim insanoğlunun bu dünyaya gönderiliş sebebinin sonsuzluk arzusu olduğunu Hz. Âdem’in yasağı çiğneyerek, Şeytan’ın söylemlerine uyması ve Allah tarafından ona yasak kılınan ağaçtan yemesiyle de anlayabiliyoruz. Bu hadise insandaki sonsuzluk arzusunun evrensel olduğu kadar, insanın fitratında da mevcut olduğunu göstermektedir. Bu durumda beraberinde insandaki âhiret inancını sağlamlaştırmaktadır.⁶⁴

İnsanda fitri bir duygu olan sonsuz yaşama arzusu, dünyanın sınırları içerisinde yapamadıklarını bir gün gerçekleştirme ümidi, insanın dünya hayatındayken gerçekleştiremediği eksiksiz adalet, herkesin tatmin olduğu, huzur ve mutluluğun baki olduğu bir âlemin varlığı, âhiret hayatının varlığının delilleri arasında sayılabilmektedir.⁶⁵

1.3.2.2. Yahudilik’ te Âhiret İnancı

Ölümünden sonra hayatın devamlılığı konusunda Yahudi geleneğine baktığımız zaman bazen birbirine zıt ve çeşitli anlayışlar görmekteyiz. Bu yüzden, tek bir görüş olarak Yahudiliğin ölüm sonrası hayat hakkındaki görüşü yanıltıcı olacaktır.⁶⁶ Çünkü Yahudi kaynakları incelendiğinde ölüm ötesi hayat hakkında verilen bilgiler tarih seyrinde bir gelişme

⁶²Pınar, s. 209.

⁶³Gündoğar, s.385.

⁶⁴Ceylan, s. 75.

⁶⁵Gündoğar, s.390

⁶⁶Muhsin Akbaş, Yahudi ve Hristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 15, 2002, s. 38.

takip etmiştir.

Dinler Tarihi kaynakları, Yahudilerde önceleri ölümden sonra sistemli bir hayat düşüncesinin bulunmadığını, sadece ölen kimselerden geriye kalan eşyaların, bir kısmının mezarda bir kısmının ise Yahve veya insanlarla münasebette olmaksızın, bir gölge gibi Şeol'de varlıklarını sürdürdüklerine inandıklarını kaydetmektedir.⁶⁷ Ölüler diyarı olarak çevirilen 'Şeol' Yahudi kutsal kitabı Tevrat/Tora' da her ne kadar ölümlerin gittiği yer olarak muğlak bir şekilde tarif ediliyorsa da, sözcük kökeni olarak İbranice sual anlamına gelen 'Şaal' ile çokça benzemesi açısından bazı yorumcular tarafından ölenlerin bu dünyadaki davranışları nedeniyle sorgulandıkları yer olarak tanımlanmaktadır.⁶⁸

M. Ö. II. yüzyılın sonlarına doğru ise Şeol'de varlıklarını sürdürdükleri inançları, yeniden dirilme ve muhakemeye tutulma inancına dönüştüğü ve M. S. 70 yıllarında ise genel inanç haline geldiğini görmekteyiz. Fakat bu ölüm ötesi inanç, daha sonraları İsrail'in kurtuluşu ve Yahudi olmayanların cezalandırılacağını konu edinen bir anlatıma dönüşmüştür. Yani önceki şeol inancı yavaş yavaş değişmiş ve yeniden diriliş, ceza yeri haline bürünmüştür.⁶⁹

Orta Çağ'da Mûsâ b. Meymûn, Yahudiliğin teolojisinin ve akidesinin ana hatlarını oluşturmaya çalışmıştır. İnanç akidesinin son esası olarak öldükten sonra dirilme ilkesini belirlemiştir. Son olarak zikretmiş olduğu âhiret düşüncesi onunla birlikte akidesel bir unsur haline gelerek Yahudi düşüncesinde ve tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Mûsâ b. Meymûn'a göre öldükten sonra bedenden ayrılan ruh hesap vermek üzere bedene geri dönecek ve dirilme gerçekleşecektir. Hesap verme ise mesihin bütün ölümleri diriltmesi ile başlayacak ve bu çağın bitimiyle ise bedenlerin tekrardan yok olacağını ve ardından ilahi mahkemenin yer alacağını ileri sürmektedir. Yahudilerin ve Yahudi olmayanların gelecek dünyadaki durumlarını değerlendiren Musa b. Meymun'a göre, Yahudi olmayan kimseler Hz. Musa gibi dürüst ve doğru bir şekilde hayatını sürdürmüşse o kişinin de gelecek dünyada elde edebildiği şeyler olacaktır.⁷⁰

Yahudi mezheplerine bakıldığı zaman her bir mezhep âhiret inancı hakkında farklı bir görüş ileri sürmektedir. Bu mezheplerden biri olan Samiriler'de âhiret inancı oldukça gelişmiştir ve tarihin kendisi ilahi bir plan olarak yorumlanmıştır. Ancak Saul'un krallığı ile birlikte Taheb'in gelmesiyle düzelecek olan ilahi bir gözetimin olmadığı bir döneme girilmiştir. Taheb 110 veya 120 sene yaşayacak; oluşturduğu krallık yüzyıllarca sürecek. Ölülerin dirilişi, asırlarca krallığını sürdüren Taheb'in ölümünden sonra gerçekleşecektir. Ölümünden sonra

⁶⁷Yazıcı, s. 40.

⁶⁸Yusuf Altıntaş, Yahudilikte Ahiret Anlayışı, Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi, Sayı:10, 2012, s. 37.

⁶⁹Yazıcı, s. 41.

⁷⁰Ravza Aydın, Musa b. Meymun'a göre Yahudi İnanç Esasları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2012, s. 90.

kurulacak olan nihai hüküm gününde dindar kişiler ayrılacak ve sahte peygamberlerle ona uyanların hepsi ateşe atılarak yakılacaktır. Muttakiler, Gerizm Dağı'nın üzerinde bulunan Aden bahçesiyle mükafâtlandırılacaktır. Günahkâr olarak ölen imanlı kişilerin günahlarının affedilmesine vesile olacağına inanılan dualar yapılacaktır. Mahkeme gününde daha önce tövbe etmiş kimselere Mûsâ şefa'at edecek ve o kişileri kurtaracaktır.⁷¹

Yahudi kutsal kitabının ilk yorumcuları olan Ferisiler, ruhun ölümsüzlüğünü ve yeniden dirilme inancını tartışmasız bir doktrin şeklinde kabul etmişlerdir.⁷² Ferisiler, bütün ruhların ölümsüz olduğuna inanırlar ancak sadece salih olan kişilerin ruhları öldükten sonra tekrar yeni bir bedene geçer. Günahkâr olarak ölen kişinin ruhunun ise, sonsuza kadar azap göreceğine inanırlar.⁷³

Kutsal metinlerini manen değil de lafzen anlama yoluna giden ve yorumu kabul etmeyen Sadukiler ise, kutsal metin Tanah'ta geçmediği gerekçesiyle hem ruhu hem de diriliş inancını reddetmişler.⁷⁴ Babil sürgünü öncesi eski İbrani kültürün son temsilcileri olduğunu söyleyebileceğimiz Sadukiler, Tanah'ın Babil sürgünü öncesine ait metinlerdeki ve özellikle de Tora'da geçen Şeol inancını devam ettirmeyi tercih etmişlerdir. Babil kültürü kökenli 'öldükten sonra diriliş' i ve Yunan kültürü kökenli 'ruhun ölümsüzlüğü' tezini benimsememişlerdir.⁷⁵

1.3.2.3. Hristiyanlık' ta Âhret İnancı

Semavi dinlerden biri olan Hristiyanlık, Hz. İsa'nın görev süresini doldurup, insanların arasından ayrılmasından sonraki ilk üç asırda, Romalıların tanrılarına saygı göstermeyen Hristiyanların kovuşturmayla uğradıklarını, güçsüz durumda olmaları nedeniyle Romalıların tarafından yapılan işkence, büyük eziyet ve sürgünlere maruz kaldıklarını, hatta diri diri yakıldıkları görülmektedir. Bu eziyet ve işkencelerin vermiş olduğu sıkıntılardan dolayı Hristiyanlar, kısmen de olsa kurtulmak amacıyla gizli yerlere çekilmeye başladılar. Böyle bir yaşam tarzı onları zamanla dünyevi olan hazzardan faydalanmanın ibadetin ruhuna ters düştüğü, faydalanmamanın bir erdem olduğu düşüncesine yöneltti. Böylece Hristiyanlık'ta ruhban sınıfı ortaya çıkmaya başladı. Ve kutsal kitabı olan İncil de, bu yönde bozulmaya başladı. İncil bozulunca da, kendilerinin ruh hali İncil'e de yansıtıldı ve dünya nimetlerinden yüz çevirmenin yolları, dünyadan faydalanmanın kötü olduğuna dair ifadeler İncil' e yerleştirildi.⁷⁶

⁷¹İsmail Taşpınar, Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003, s. 146.

⁷²Yusuf Yıkılmaz, Ruhun Yeniden Dirilmesi Unsuru Üzerinden Zerdüştlük-Yahudilik Etkileşimi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 11, 2017, s. 150.

⁷³Taşpınar, s. 162.

⁷⁴Yıkılmaz, s. 151.

⁷⁵Taşpınar, s. 161.

⁷⁶Yazıcı, s. 42.

Hristiyanlığa göre Tanrı, her iyiliği ödüllendirip, hiçbir kötülüğü cezasız bırakmaz. Yapılan davranışların karşılığı kısmen bu dünyada görülmekle beraber, nihai olarak hesap ve karşılık ise ancak âhirette görülecektir. Ölümden sonra ruh bedenden ayrılıp, dünyadaki çalışmasına göre karşılığını alacaktır. Ancak kıyametten sonra Tanrı gücüyle ruhu bedene geri verecektir. Böylece sonsuz nimet veya azap sadece ruha değil, aynı zamanda bedende de gerçekleşmiş olacağı gösterilecektir. Salih kişiler ebedi olarak cennette ödüllendirileceklerdir. Gerçek bir imana sahip olmayıp büyük günah işleyenler ise cehenneme gidecekler. Cehennem de günahlarının ağırlığına göre Allah'ı görme sevincinden mahrumiyet, şeytanlar ve mücrimlerle beraberlik, kendilerini kemirip tüketen, ölmeyen bir kurtla üçlü bir azaba maruz kalırlar.⁷⁷

Bazı kimselere göre ölen kişilerin nihai mükafâtlandırılmasından önce berzahta cennetle cehennem arasında kaldıkları “İbrahim’in Sinesi” adı verilen bir takım yerler vardır. Bekleme salonu olarak da isimlendirilen bu yerde, özellikle vaftiz öncesi ölen çocuklar kalırlar. Vaftiz öncesi ölen çocuklar masum olmakla birlikte cennete de giremeyip, cennet cehennem arasında kalırlar. Cennet ve cehennem arasındaki Araf'ı Katolik kilisesi kabul etmiştir. Katolik kilisesi mensuplarına göre burası nereye gidecekleri belli olmayan kimselerin yeridir. Ortodokslar ise böyle bir yerin varlığını kabul etmemekle beraber sadece cennet ve cehennemin varlığını kabul etmişlerdir.⁷⁸

⁷⁷Galip Atasagun, Hristiyanlık' ta Dünyanın Sonu ve Ahiret Kavramı, Hristiyanlık' ta Dünyanın Sonu ve Ahiret Kavramı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1989, s. 26.

⁷⁸Atasagun, s. 27.

İKİNCİ BÖLÜM

1.1. NUSAYRİLİK MEZHEBİ

Nusayrilik mezhebi, Hz. Ali'nin hilafetini kabul edenlerdir. Muhammed b. Nusayr en-Nemiri (ö. 270/883) tarafından oluşturulduğundan Nusayrilik adını almıştır. Hamdan el Hasibî ise mezhebi sistematik hale getirmiştir. Nusayrilik halk dilinde Arap Aleviliği olarak da bilinmektedir. Nusayriliğin bir mezhep olarak ortaya çıkmasında etkili olan iki olay; Gadir Humm hadisesi ve Hz. Hüseyin' in şehit edildiği Kerbeladır. Bu iki olay sonrası Aleviler, Ehli beytin soyundan gelen on iki imama biat etmişlerdir. On iki imamın altıncısı olan İmam Cafer es-Sadık'ın (ö. 8 Aralık 765) ölümüyle ise Alevilerin bir kısmı imamlığın İmam Cafer es-Sadık'ın büyük oğlu İsmail'in hakkı olduğuna inanarak İsmaililer olarak, diğer kısmı yani Nusayriler ise öteki oğlu Musa el- Kazım'ın hakkı olduğunu savunarak “On İki İmamcılar” olarak ayrılmıştır. Nusayriler'in İslam Tarihi sahnesine çıkışı ve tezimizin konusunu oluşturan mezhep bu şekilde oluşmuştur. Nusayrilik'te inanç, ibadet ve âhiret konularının oluşumu bu ortam ve durumlar içinde, fikir ayrılıkları ve farklı yorumlamalar yoluyla gerçekleşmiştir.

Nusayrilik için genel anlamda bir sır mezhebidir de diyebiliriz. Emevi ve Abbasi Halifelerine biat etmemiş olmaları nedeniyle toplum tarafından kabul görmemişler ve kendi kabuklarına çekilmek durumunda kalmışlardır. İnanç ve ibadetlerinin temelini oluşturan kuralları ise; Kur'ân-ı Kerim'in batını yorumuyla ve *Kitabul Mecmu* adında bir kutsal kitap ile oluşturmuşlardır. *Kitabul Mecmu* adında oluşturmuş oldukları kutsal kitabın, Nusayriliği mezhep olmaktan çıkarıp din boyutuna taşıdığını söyleyebiliriz

Nusayrilik, Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemiri'nin önderliğinde ortaya çıkmıştır. Mezhep *Kitabu'l Mecmu* adlı eserin yazarı Hamdan el-Hasibî (ö. 346/957 veya 358/969) tarafından sistematik hale getirilerek günümüzde takiyyeci tutumuyla bilinen Şîî bir hareket olarak varlığını sürdürmektedir. Nusayrilik olarak isimlendirilmesinin yanı sıra Arap Aleviliği, Fellah, Arap Uşağı şeklinde farklı isimlendirmeler de kullanılmıştır. Nusayriler; Haydariyye, Şemsiyye, Kameriyye, Gaybiyye olmak üzere dört ana kola ayrılmışlardır.⁷⁹

Nusayriler inanç konusunda açılımı Mana- İsim- Bab olan “Ayn- Mim- Sin” formülünü geliştirmişlerdir. Bu formüle göre; Ayn Hz. Ali'yi, Mana Hz. Muhammed'i, Sin ise Selman el-Farisi'yi temsil etmektedir. Yapılan incelemeler sonucu bu formülün mezhebin sistematik kurucusu Hamdan el-Hasibî tarafından geliştirildiği görülmüştür. Hasibî, kendilerinin sürekli cezalara tabi tutulmasından ötürü kendinden olanları tanımları adına bu formülü geliştirmiştir.

⁷⁹Kutlu, İslam Mezhepleri Tarihi' ne Giriş, s.304.

Nusayriler, Sünniler arasında inançlarının temelini teşkil eden bu formülü günümüze kadar taşımışlardır.⁸⁰ Bu konuda takiyyeci bir tutum sergilemelerinin sebebi toplum tarafından kabul görülecek bir inanişaya sahip olmamalarından kaynaklıdır. Çünkü bu yaklaşımları incelendiği zaman İslamiyette böyle bir inanişın kabul görülmeceği de nettir. Bu inaniş daha çok Hristiyanlıkta mevcut bulunan baba, oğul ve kutsal ruh üçlemesi dediğimiz teslis inancına benzerlik göstermektedir.

Nusayri inancında melek, peygamber, kutsal kitap, vahiy, âhiret inanişi mevcuttur. Ancak bunları ana hatlarıyla incelendiği zaman bu inanişların Nusayrilerde çok farklı bir şekil aldığı kolaylıkla görülebilir. Nusayrilere göre; sayısı bilinemeyecek kadar çok melek vardır. Arşı taşıyan sekiz melek olduğunu bununla beraber her biri gök mertebesine temsil eden beş eytamı kabul ederler. Vahiy anlayışları, gönderilen kutsal kitapları kabul ederler. Ancak Kuran'ın daha çok batını manasıyla ilgilenirler. Çünkü bunların bilgisinin kendilerine verildiğine inanırlar. Peygamberlerin semadan cesetsiz nur şeklinde indiğine ve dünyada bir bedene hulul ettiğine inanırlar. Âhiret düşüncesi tenasühten yani ruh göçünden oluşmaktadır. Ruh öldükten sonra bedenden ayrılıp amellerine göre başka bir bedene girerek dünya hayatına tekrardan gönderilir. Nusayri bir mümin olarak yaşamını sürdürmüşse yedi değişim geçirip yıldızlar arasındaki yerini alır fakat inkâr yolunda olup sapkınlıklar gerçekleştirmişse hayvan ve haşerelerin bedenlerine girer.⁸¹

Nusayriler, İslam dininin içinde barındırdığı bütün ibadetlerle aynı isimleri taşıyan kendilerine özgü ibadet anlayışları geliştirmişlerdir. Mezhebe göre ibadetlerin başında namaz bulunmaktadır. Bu ferdi veya toplu olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilir. Namazın temel esasları Muhammed, Fatıma, Hasan, Hüseyin, Muhsin'i bilmek, yapılan dua esnasında gülmemek ve konuşmamak, siyah külah takmamak, gizliliğe uymak ve namazı "Ey yüce, büyük ve arıların efendisi Ali, bize merhamet et" diyerek sonlandırmaktır. Oruç ibadeti sessizliği korumaktır. Nusayri sırlarının gizlenmesi anlamındaki oruç, Hz. Muhammed'in babası Abdullah b. Abdulmuttalib'in sessizliğini ifade eder. Zekât ibadeti inancın gereği olan bilgilerin başkalarına aktarılması şeklinde değerlendirilmektedir. Hac ibadetlerinde Müslümanların kutsal mekânın Kabe'yi küfrün başı olarak görürler. Onlara göre hac ibadetini gerçekleştirmek için Beyt'in Muhammed, Safa'nın Mikdad, Merve'nin Ebu Zerr, iki eşiğin Hasan ve Hüseyin, kapının halkasının Cafer-i Sadık, Beyt'in altındaki yerin Fatıma bt. Kays olduğunu bilmek yeterlidir.⁸² Burada bahsi geçen namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetler İslamiyetin beş temel esaslarının içerisinde bulunmaktadır. Bu ibadetlerin Nusayri

⁸⁰Abdulhamid Sinanoğlu, Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı, Esra Yayınları, İstanbul, 1997, s. 37.

⁸¹İlyas Üzümlü, "Nusayrilik", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 2007, XXXIII, s. 272.

⁸²Kutlu, s.323.

mezhebindeki uygulamalarına baktığımız zaman aslında İslamiyette mevcut bulunan ibadetlere paralel ibadetler olmadığı sadece isimlendirme konusunda aynı olduğu görülmektedir.

Nusayrilerde bayram oldukça önemlidir. Bu sebeple birçok bayramları bulunmaktadır. Bu bayramlar dört ana grupta incelenebilir. Bunlar; İslamî bayramlar, Nevruzî bayramlar, öteki inançlardan alınan bayramlar, geleneksel bayramlar şeklindedir.⁸³

Verilen bilgiler ışığında Nusayri mezhebinin Muhammed b. Nusayr tarafından oluşturulan, Hamdan el Hasibî tarafından sistematik hale getirilen Şîî batını bir fırka olduğunu görmekteyiz. Bâtını bir fırka olarak şimdiye kadar takiyyeci tutumlarını sergilemeye devam etmişlerdir. İnanç ve ibadet boyutunda ise, her ne kadar İslamiyette bulunan tüm noktaları kendilerinde bulundurmuş olsalar da inanç ve ibadet içerikleri farklı olduğundan İslamiyete tamamen zıt bir inanış olarak varlıklarını korumuşlardır.

2.1.2. Nusayrilik Kelime Anlamı

Nusayriliğin kelime anlamını Nusayrilik mezhebinin kendi kaynaklarına başvuru yaparak açıklık getirmeye çalışacağız. Mezhep isimlendirilmesi konusuna bakınca değişik görüşlerin olduğunu gözlemlemekteyiz. Batınî karaktere sahip olmasından kaynaklı olarak hakkında önemli bilgi eksikliği ve çelişkili görüşleri bulunan Nusayrilik'te, ismi konusunda da böyle bir sorunla karşılaşmaktadır. Ancak yapılan akademik araştırmalar ve hakkında yayımlanan eserler sayesinde kısmen de olsa açıklık getirilebilmiştir.⁸⁴

Nusayri kelimesinin yaygın kullanımı veya Arap Alevilerinin kendilerine bu ismin yanında Nusayri olarak tanımlamaları, bu mezhebin oluşumundan çok sonraki dönemlere düşmektedir. Bilimsel araştırma ve mezhebe mensup din adamları dışında, Nusayri kelimesinin kullanımı yaygın görülmemektedir⁸⁵

Nusayri kelimesinin kökeni hakkında Massignon, temelde beş görüş öne sürmektedir: 1) Nasranî (Nazarie), kelimesinin bozulmuş halidir, 2) Latince Hristiyan anlamına gelen Naşrani sözcüğünden türemiştir, 3) Kufe yakınında bulunan Nasuruya köyünden türemiştir, 4) Nusayrilik mezhebinin sistematik hale getiren Ebu Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemiri'nin isminden türemiştir, 5) Hz. Ali'nin oğlu veya azatlısı uydurma Şîî şehitlerinden biri olarak kabul edilen “Nuşayr”den türemiştir. Massignon beş görüş arasında en kuvvetli olan ihtimalin Nusayrilik mezhebinin kurucusu sayılan Ebu Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemiri ismi olduğunu belirttiği halde, Nusayriliğin tarihini yazan M. Galip et-Tavil'e göre Nusayri

⁸³Hüseyin Türk, Anadolu'nun Gizli İnancı Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri, 3. Baskı, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 120.

⁸⁴Üzüm, s. 270.

⁸⁵Ergin Sertel, Dini ve Etnik Kimlikleriyle Nusayriler, 1. Baskı, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2005, s. 13.

kelimesinin kökeni Nusayra Dağı'ndan gelmektedir.⁸⁶

Nusayri mezhebinin kutsal metni olarak kabul edilen *Kitabu'l-Mecmu'*un ilk bölümlerinden itibaren Muhammed b. Nusayr'ın görüşleri aktarıldığı gibi çeşitli bölümlerinde de Nusayri ve Nemiri isimlendirilmelerine yer verilmiştir. İlk dönem Şîî tarihçilerinden Sa'd b. Abdullah el- Kummi ve Nebahti, taraftarlarının Ibnü'n- Nusayr'a nisbetle Nemiriyye diye anıldığını, Eş'ari'nin de Rafıza içinde zikrettiği mezhebi Nemiriyye olarak anmasından yola çıkarak ilk dönemlerdeki yaygın kullanımın Nemiriyye olduğu söylenebilir. Nemiriyye ismi ile anan ilk isimlerden biri Dürzi âlimlerinden, Hamza b. Ali'(ö. 411/1021'den sonra)dir.⁸⁷

Mezhebe yönelik farklı isimlendirmeler de yapılmıştır. Sürekli göçebe yaşamaları Nusayrileri açlığa, yoksulluğa mahkûm etmiş. Nusayri halkı, açlıktan ölmek için sarp dağların verimsiz topraklarını işleyerek, ağaçları kesip o bölgeyi tarla haline getirerek yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır Toprağı işleyen anlamında kullanılan 'fellaḥ-ül ard' ibaresinden, kendilerine 'fellaḥ' ismi verilmiştir. Cumhuriyet dönemi sonrasında bazı siyasetçiler tarafından 'Arap Uşağı' adlandırılması yapılmıştır. Bu isimlendirme Osmanlıların son dönemlerinde Nusayri toplumunu aşağılamak içinde kullanılmıştır. Osmanlı devletinin tahrir defteri kayıtlarında 'Garipler Cemaati' olarak kayda geçmişlerdir.⁸⁸

I. Dünya Savaşı'nın ardından, Fransa'nın işgali altından bulunan Suriye'de, Fransızlar'ın talebi, orada yaşayanlarında uygun görmesiyle, Nusayra dağları bölgesinde, "Özerk Aleviler Ülkesi" ismiyle bir yönetim belirlendi. Böylelikle Alevi adıyla anılmaya başlanmıştır.⁸⁹

Günümüzde bu isimle tanınan mezhep diğer Alevi kesimlerinden ayrılmak için kendilerini Arap Aleviliği, Akdeniz Aleviliği, Nusayri Aleviliği, Suriye Aleviliği, Çukurova Aleviliği, Fellah şeklinde isimlendirdikleri görülmektedir.⁹⁰

Nusayrilik mezhebinin isimlendirilmesi konusunu incelediğimizde yapılan isimlendirmelerin bölgelere, zamana, kişi ve gruplara göre değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Bu sebepler dolayısıyla mezhep isimlendirilmesi konusunda kısıtlayıcı davranılmadığı görülmüştür. Nemiriyye, Nusayri, Arap Aleviliği, Fellah, Arap Uşağı, Garipler Cemaati, Suriye Aleviliği şeklinde birçok isimlendirme yapılmıştır.

2.1.1. Nusayriliğin Teşekkülü

⁸⁶Türk, Anadolu'nun Gizli İnanç Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri, s. 32.

⁸⁷Üzüm, s. 270.

⁸⁸Sertel, s. 15.

⁸⁹Ömer Uluçay, Nusayrilik İnanç Esasları Tenasüh, 2. Baskı, Gözde Yayıncılık, Adana, 2011, s. 13.

⁹⁰Üzüm, s. 271.

Nusayriliğin teşekkülü hakkında en detaylı bilgiyi kendi kaynaklarında bulabiliriz. Nusayrilik hakkında en önemli eser, 1920’de Galip et-Tavil tarafından yazılmıştır. Türkçeye çevirisi mevcut olan bu eserinde et- Tavil, Nusayriliğin bir mezhep olarak ortaya çıkmasında iki önemli olaya değinmektedir. Bunlar; Gadir Humm hadisesi ve Hz. Hüseyin’ in şehit edildiği Kerbela hadisesidir. Ona göre bu iki olay aynı zamanda Müslümanları da ikiye bölen ilk olaylardır.⁹¹ Nusayrilere göre Gadir Hum, Hz. Peygamber’in Veda Haccı’ndan sonra Mekke’den Medine’ye giderken Hum’a ulaştığında Gadir Hum denilen su çukurunun bulunduğu yerde Rabbinin emrine uyarak Ali’ye biat etmesi hadisesidir. Bu biat üçü gizli olmakla beraber dört kez gerçekleşmiştir.⁹² Bu nedenle Nusayri tarihinde Gadir Hum en önemli gün ve en büyük bayramdır. Nusayrilere göre, Hz. Muhammed, Allah’ın kendisine verilen emri yerine getirerek kendisinden sonra Hz. Ali vasi ve veli olduğunu ilan etti. Hz. Ali’ye düşmanlıklarıyla bilinen Emeviler ise bu biata uymayarak Hz. Ebu Bekir’i halife tayin ettiler. Bunun üzerine Arap Alevileri Ebu Bekir’e biat etmeyi reddettiler. Halifelik, Emevilerle devam ederken, Aleviler Hz. Ali’nin soyundan geldiğine inandıkları imamlara biat ettiler. Hz. Ali’nin oğlu Hz. Hüseyin’in yanındaki yetmiş kişi ile beraber Emevi Sultanı Muaviye’ye karşı savaş verdiği Kerbela denen yerde şehit düşmesi üzerine soyundan Zeynelabidin dışında kimse kalmadı. Yaşanan bu hadiseler ardından Müslümanlar, Alevi ve Sünni olmak üzere ikiye ayrıldılar. ⁹³ Hz. Ali’nin bizzat Hz. Peygamber tarafından kendi vasisi tayin edildiğini iddia edenlere Alevi, Hz. Ebu Bekir’in halifeliğini kabul edenler Sünni olarak adlandırıldılar.

Gadir Hum ve Hz. Hüseyin’in şehit edildiği Kerbela olayından sonra Aleviler, Emevi ve Abbasi halifelerine biat etmemişler. Ehli beytin soyundan gelen on iki imama biat etmişlerdir. On iki imamın altıncısı olan İmam Cafer es-Sadık’ın ölümüyle Aleviler iki kola ayrılmışlardır. Bu bölünme Cafer es-Sadık’ın iki oğlu arasında yaşanmıştır. Alevilerin bir kısmı imamlığın ondan sonra büyük oğlu İsmail’in hakkı olduğuna inanarak İsmaililer olarak öteki Alevilerden ayrılmışlardır. Diğer kısmı ise öteki oğlu Musa el- Kazım’ın hakkı olduğunu savunarak “On İki İmamcılar” olarak Alevilerin büyük çoğunluğunu oluşturan kesimi oluşturmuşlardır. Nusayrilere de bu çoğunluğun içerisinde yer almaktadır.⁹⁴ Tüm bunlardan hareketle Hz. Muhammed’in vefatının ardından gerçekleşen ayrılışların son bulmadığını ve bu ayrılışların sadece Alevi ve Sünni ayrımı olarak kalmayıp Alevilerin kendi içlerinde de gruplara ayrıldığını görmekteyiz.

⁹¹Türk, Anadolu’nun Gizli İnancı Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri, s. 41.

⁹²Muhammed Emin Galip et- Tavil, Arap Alevileri Tarihi, 3. Baskı, Karahan Kitabevi, Adana, 2015, s. 31.

⁹³Türk, Anadolu’nun Gizli İnancı Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri, s. 41.

⁹⁴Türk, Anadolu’nun Gizli İnancı Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri, s. 42.

Nusayrilerde, mehdi inancı mevcut bulunmaktadır. On İki İmam inancını benimseyenler, son imam olarak kabul edilen Muhammed el- Mehdi'den sonra imamlığın son bulunduğu ancak Mehdi'nin ölmediğine ve beklenen kişi olduğuna bir gün geri döneceğine inanmışlardır. Arap Alevileri ise beklenen kişiyi “Hüccet” ve “Muntazar” olarak isimlendirmişlerdir. Muhammed el- Mehdi 11 yaşındayken ortadan kaybolmuş fakat zamanı gelince kurtarıcı olarak tekrar geri döneceğine inanmışlar ve Hz. Muhammed'in “Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısı” sözünden hareketle on iki imamın her birine bir bab tayin etmişler. Bablar aracılığıyla dini inancın yürütülmesi gerektiğine inanmışlar. On İki İmam ve her birinin bablarının sırası şu şekilde aktarılmıştır:

1. Ali b. Ebu Talib babı Selman el- Farisi
2. Hasan el- Mücteba babı Kays b. Varaka
3. Hüseyin eş- Şehid babı Ruşeyd el- Heceri
4. Ali Zeynülabidin babı Abdullah el- Galib el- Kabili
5. Muhammed el- Bakır babı Yahya b. Muammer b. Ümmittavil es- Sumali
6. Cafer es- Sadık babı Cabir b. Yezid el- Cu'li
7. Musa el- Kazım babı Muhammed b. Ebi Zeyneb el- Kahili
8. Ali el- Rıdael babı Mufaddal b. Ömer
9. Muhammed el- Cevad babı Muhammed b. Mufaddal b. Ömer
10. Ali el- Hadi babı Ömer b. El- Furat
11. Hasan el- Askeri babı Muhammed b. Nusayr el- Basri en- Nümeysi
12. Muhammed el Mehdi⁹⁵

Arap Alevileri imamlardan sonra babları yetkili bildiler; ancak uzlaşamadıkları noktalardan dolayı üç farklı gruba ayrıldılar. Ebu Şuayb Muhammed b. Nusayr'a tabi olanlar Nusayriyye, on birinci imam Hasan el- Askeri'nin yanında yetişmiş Ebu Yakub İshak en- Nahi'ye bağlı olanlar İshakiler, sadece imamı kabul edip babları tanımadan altıncı imam Cafer es-Sadık'ın kaynaklarını kendine rehber edinen Caferiyye olmak üzere ayrılmışlar. Daha sonraları bu üç temel grup kendisi arasında birçok gruba ayrılmıştır.⁹⁶

Nusayri mezhebi hicri üçüncü, miladi IX. asırda Şîîliğin en önemli merkezlerinden biri olan Kufe'de, kuruculuğunu İmamiyye ekolünün önde gelen temsilcilerinden Ebu Şuayb Muhammed bin Nusayr el- Abdi el- Bekri en- Nemiri'nin gerçekleştirdiği bir mezheptir. Doğum yeri ve yılı tam olarak bilinmeyen Muhammed bin Nusayr, İsnâaşeriyyenin onuncu imamı Ali en-Naki, on birinci imamı Hasan el- Askeri, on ikinci imamı Muhammed el Mehdi

⁹⁵Türk, Anadolu'nun Gizli İnancı Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri, s. 43.

⁹⁶Muammer Ulutürk, Tarihi Açıdan Nusayrilik, Tefekkür Dergisi, Sayı: 56, y.y., 2012, s. 2.

dönemlerinde Kufe ve Samarra şehrinde yaşamış, 883 yılında ölmüştür.⁹⁷

Nusayri mezhebinin kurucusu olarak bilinen Muhammed bin Nusayr'ın on iki imamdan ayrılması ve kendi taraftarlarıyla ayrı bir fırka olarak ortaya çıkması ile ilgili iki görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre, Muhammed bin Nusayr, onuncu imam olan Ali en- Naki'nin ilahlığını kabul edip kendisini de onun peygamberi olduğunu ileri sürmüştü. Ruh göçü anlamına gelen tenasüh inancını benimsemiş, haram olan şeyleri helal olarak kabul etmiştir. Bu düşünce ve görüşlerinden ötürü imamlarla ihtilafa düşmüş ve toplumdan dışlanmasına sebebiyet vermiştir. Şîi kaynakları hırsı ve olumsuz davranışlarıyla kendisini felakete sürükleyen Muhammed bin Nusayr'ın, Şîi otoriteleri tarafından lanetlendiğini, küfürle itham edildiğini ve toplum tarafından dışlandığını vurgulamaktadır. İkinci görüşe göre ise, Muhammed bin Nusayr'ın İsmâaşeriyyenin on birinci imamı Hasan el-Askeri'nin babı olduğunu ileri sürdüğü şeklindedir. Nusayr, Hasan el Askeri'nin ölümüyle oğluna tabi olmuş, Muhammed el Mehdi'nin gaybete girmesiyle onun babı olduğunu da açıklamıştır. Muhammed bin Nusayr'dan sonra fırkanın ikinci kurucusu olarak kabul edilen Hamdan el Hasibî'ye ait bu görüşün diğer görüşe göre daha doğru olduğu düşünülmektedir. Hamdan el Hasibî, Nusayriliğin öğretilerini ortaya koyarak dini bir akıma dönüşmesini sağlamıştır.⁹⁸ Hamdan el- Hasibî'yi tarikata alan, Alevi Cünbülânî tarikatini kuran dönemin en büyük âlimlerinden el- Cünbülânî idi. Bir yandan çalışmalar sürdüren Cünbülânî bir yandan da öğrenci yetiştiriyordu. Yanında yetişen öğrenciler Ehli Beyt inancından kaynaklanan Aleviliği civar bölgelere yayıyorlardı. Hasibî, Cünbülânî'nin şöhretini duyunca Cenbela kasabasına yerleşti ve Cünbülânî'nin gözüne girdi. Cünbülânî'nin ölümünün ardından vasiyeti üzerine Alevi- Nusayrilerin başkanı oldu. O dönem bağımsızlığını ilan eden bütün hükümdarlar Hasibî'nin dini egemenliği altındaydı. Hasibî bir dönem İsmaililerle birleşme teşebbüsünde bulunmuş olsa dahi başarılı olamamış, Nusayriliğin dini ve mistik karakterinin yayılması ve gelişmesi adına verdiği mücadele sonucunda dinin şeyhi anlamına gelen “Şeyhüddin” lakabı ile anılmaya başlanmıştır.⁹⁹

Hasibî'den sonra Nusayrilik Bağdat ve Halep'te iki ana merkez olarak ortaya çıktı. Bugünkü Hasibî'nin oluşturmuş olduğu Cünbülânî tarikatının son şeyhi et- Taberani olmuştur. Nusayri halkına Taberani'den sonra kimse tarikat liderliği yapmamıştır. Her şeyh bulunduğu bölgede şeyhliğini sürdürmüştür. Bundan sonraki süreçte Nusayriler, bölgesel şeyhler liderliğinde birçok Alevi- Nusayri devletinin bağımsızlığını ilan etmişlerdir. Bunlar; Hamdanoğlu Devleti, Büveyhoğulları Devleti, Fatımi Devleti, Aridoğulları Devleti, Ahmeroğulları Devleti, Hammudoğulları Devleti, Tunuhiler Hükümeti, Muhrizoğulları

⁹⁷Sacit Uğuz, Tarihte Nusayriler, 1. Baskı, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 55.

⁹⁸Uğuz, s. 56.

⁹⁹Ulutürk, s. 3.

hâkimiyetiydi.¹⁰⁰

Nusayrilik tarihine baktığımızda On iki imamla beraber ortaya çıkan Muhammed b. Nusayr'ın, On iki imamdan ayrılmasıyla Nusayrilik mezhebi, Hz. Ali'nin ilahlaştırılması, ruh göçü inancı, tevil ve takiyyeci tutumları, Hızır ve türbe inancına sıkı sıkıya bağlılıkları, dinlere, peygamberlere ve bilgi üretenlerin kutsal sayıldığı batını bir fırka olarak; Hristiyanlık, Yahudilik, Şamanizm, Uzak Doğu, Orta Doğu, Arap kültüründen etkilendiği gözükmemektedir.¹⁰¹ Bu etkileşimler neticesinde Nusayrilik mezhebi kendi içerisinde de farklı gruplara ayrılmışlardır. Bu nedenle Nusayrilik mezhebinin inanç ve ibadet konusundaki farklılıkları da oldukça fazladır.

Arap Alevilerinin bu gün yayıldığı bölgelere bakacak olursak; iki mahalleyi dolduracak şekilde Halep kentinde, yaklaşık yirmi bin Alevinin bulunduğu İskenderun'da, bölgede yaşayan halkın üçte birini kapsayacak şekilde Antakya'da, kentin içinde on yedi bin ve köylerinde yirmi bin Alevi bulunan Adana, Ane, Sincar ve Mavsıl yörelerinde, Bağdad, Hama ve Humus, Şam, Havran ve Kerek bölgelerinde varlıklarını sürdürmektedirler.¹⁰²

2.1.3. Nusayriliğin Alt Grupları

Hz. Muhammed'in vefatından sonra dini görüşler konusunda fikir ayrılıkları oluşmuştur. Nitekim bu ayrılıklar beraberinde mezhepleri doğurmuştur. Ancak mezhepler, dini hareketler, oluşumlar zaman içerisinde birtakım nedenlerle ilk tarih sahnesine çıktıkları şekilde bütünlüklerini koruyamamışlardır. Bunun sonucu olarak değişimler bazen kısmi olurken bazende ana bünyeden tamamen ayrılarak yeni bir oluşum veya ayrıldığı bünyeden bağımsız bir harekete dönüşmektedir. Nusayri mezhebinde de kimi zaman temel düşüncelerden kaynaklanan kimi zaman fıkhi hükümlere istinaden çeşitli kollara ayrıldıkları görülmektedir.¹⁰³ Bu kollar arasındaki ayrışmalar din adamlarının dini tartışmalarıyla sınırlı kalmıştır. Bazıları bu bölünmeyi mezhebi bir bölünme şeklinde kabul etmektedir. Ancak yapılan araştırmalarda halkın büyük bir çoğunluğu yapılan bölünmeleri kabul etmemektedir. Ayrımın nedeni olarak da din şeyhleri gösterilmektedir. Nusayriler, Ehli Beyt'in hak ve yetkilerini, diğer İslam mezheplerinde olduğu gibi kendilerine özgü bir biçimde yazıya geçirip belirlemiş olan Cünbülânî tarikatının bir araya getirdiği bir kitledir. Kendi içlerinde birini diğerinden ayıran

¹⁰⁰Ulutürk, s.4.

¹⁰¹Ulutürk, s. 1.

¹⁰²et- Tavis, s. 310.

¹⁰³Sunay Yıldırım, Nusayrilik ve Nusayriliğin Teşekkül Sürecinde Hamdân el-Hasibî'nin Yeri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu, 2018, s. 36.

özel hükümler içeren bir tek kitapları yoktur, birlik içerisinde bütün kitapları ortaktır.¹⁰⁴

Nusayrilik mezhebi, yapılan araştırmalar neticesinde geçmişten günümüze kadar basit nedenler ve olaylardan dolayı birçok kollara ayrıldığını görmekteyiz. Nusayrilerin lideri ve tanınmış bir kişilik olan et-Tavil, yedi kola ayrıldığını belirtir:¹⁰⁵

1. el- Cerraneler: Nusayrilerin oruca niyetlendikleri zaman kullanacak kap- kacak bulamamaları neticesinde kayaları kurna şeklinde oyarak su içmek için kullananlar anlamında Cerrane denilmiştir.¹⁰⁶
2. el- Gaybiyye: Allah’a inancı kabul edip gayb âleminde kendilerine takdir edilene razı olanlar anlamında gaybiyye isimlendirilmesi yapılmıştır.
3. el- Kilaziye: Antakya’nın Kilazi köyünden şair Muhammed b. Yunus el- Kilazi’nin peşinden gidenlere denilmiştir.
4. el- Haydariyye: Nusayri şeyhi Ali Haydar taraftarlarına verilen isimdir.
5. el- Mahusiyye: Şeyh Ali Mahüs’e nispetle bu isimle anılan Mahüs’ün görüşleri etrafında birleşenler tarafından oluşturulan gruba verilen isimdir.
6. en- Neyasıfa: Neysaf köyünde yaşayan, büyüyen Şeyh Nasır el-Hasuri taraftarlarına verilen isimdir.
7. ez- Zuhuratiyye: Şeyh Yusuf b. İbrahim el- Abidin’e verilen “Zuhur” lakabından ismini alan ve onun izinden gidenlere verilen isimdir.¹⁰⁷

Nusayriliğin alt kolları incelendiğinde birbirinden farklı görüşlerin söz konusu olmadığı, farklı kesimler ve şeyhlere göre verilen adlar dikkate alındığında Arap Alevilerinin asıl olarak Haydariler ve Kilaziler olmak üzere iki ana kola ayrıldığı görülmüştür. Zaman içerisinde bu gruplar arasında tatsız olaylar yaşanmıştır. Kilazilerin büyük bir kesimi güneyde yaşadıkları için onlara güneyliler anlamında el- Kibliyye, Haydarilere ise kuzeye yerleştiklerinden dolayı kuzeyliler anlamında eş- Şimaliyye denilmiştir.¹⁰⁸ Gerçekleşen tüm bu bölünmeler sonuç olarak el- Kibliyye ve eş- Şimaliyye şeklinde bölgesel bölünme olarak kalmıştır.

Arap Alevileri arasında yaşanan Haydari- Kilazi ayrımının ortaya çıkışı Mehmet Mullaoglu’nun da desteklediği bir görüşe göre 600 yıl önce ortaya çıkan bir olay sonucu gerçekleşmiştir. Bahsi geçen olay şu şekildedir: Nusayri şeyhlerinden sayılan Şeyh Haydar adında bir şeyh vardı. Şeyh Haydar’ın Kilis şeyhlerinin medreselerinde eğittiği Şeyh Mehmet isminde öz kardeşi bulunuyordu. Şeyh Mehmet, Kilis’teki medresede uzun süre öğrenim

¹⁰⁴Sertel, s. 84.

¹⁰⁵Türk, Anadolu’nun Gizli İnancı Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri, s. 37.

¹⁰⁶Sertel, s. 84.

¹⁰⁷Türk, Anadolu’nun Gizli İnancı Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri, s. 38.

¹⁰⁸Türk, Anadolu’nun Gizli İnancı Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri, s. 38.

görmesinden kaynaklı kendisine Kilazi unvanı verilerek Şeyh Mehmet el- Kilazi ismini aldı. Şeyh Mehmet, medresede öğrenimini tamamladıktan sonra ağabeyi olan Şeyh Haydar ile cemaat önderliği için çekişmeler yaşamıştı. O dönemdeki Nusayri tarikatının bir kısmı, Şeyh Mehmet el- Kilazi'nin ağabeyi olan Şeyh Haydar hayatta iken tarikat şeyhliğine yanaşmamasını istemiş ve bu konuda Şeyh Haydar'ı desteklemişlerdir. Tarikatın geri kalan kısmı ise Şeyh Mehmet el- Kilazi'yi destekleyerek ağabeyi Şeyh Haydar'ın yaşlandığını ve bu görevi kardeşine devretmesi gerektiğini savunmuşlardır. Böylece mezhep taraftarları ikiye bölünmüştür. Şeyh Haydar'ın peşinden gidenlere Haydariler, Şeyh Mehmet el- Kilazi'nin olması gerektiğini savunan ve bu yolda ilerleyenlere Kilaziler denilmiştir. Oysa Hz. Ali'nin lakabı olan 'Haydar' ismine göre tümü Haydaridir.¹⁰⁹ Aktarılan bu bilgi ışığında gerçekleşen ayrılmanın kardeşler arasındaki üstünlük savaşından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Nusayrilik mezhebinin iki kolu olan Haydarilik ve Kilazilik arasındaki farklılıklara gelince dinsel inançlarda, metinlerde, ayinlerde bir fark olmamasına rağmen dini pratiklerde birtakım farklılıklar söz konusudur.¹¹⁰ Bu farklılıkların ilki, Hz. Ali'nin ikamet ettiği yer hususundadır. Kilazilere göre Hz. Ali'nin ikamet ettiği yer ne Güneş ne arştır. Çünkü onlara göre Güneş' te ikamet eden Hz. Muhammed, gökte ikamet eden kişi ise Selman-ı Farisi'dir. Hz. Ali'nin ikamet ettiği yer ise Ay'dır.¹¹¹ Kilaziler bu düşüncelerine delil olarak Kur'ân'da Rahman suresi 29. ayette geçen "O, her gün başka bir durumdadır" ayetiyle Arap Alevi inancındaki "Muhammed ile Ali gündüzleri ayrı geceleri ise birdir" fikri ile gösterilir. Bu yaklaşıma bakıldığı zaman, Hz. Muhammed'in mekânı olduğu düşünülen Güneş geceleri Ali b. Ebi Talib'in mekânı olan Ay ile birleşme sağlar.¹¹² Haydarilerin bu konudaki görüşleri incelendiği zaman onlara göre Hz. Ali'nin ikamet ettiği yerin göğün en yüksek katı olan arş olduğu görülmektedir.¹¹³ Güneş, Kilazilik ve Haydarilik'te Hz. Muhammed'in mekânı kabul edilirken zaman zaman Haydarilik'te Hz. Ali'nin Güneş'i de mekân edindiği kabul edilir.¹¹⁴ Bu inanışlarından dolayı Haydarilere "Güneşçiler" anlamında Şemsiler, Kilazilere ise "Aycılar" anlamında Kameriler de denilmektedir.¹¹⁵ Böylelikle kuzey ve güney anlamında ifadelendirilen Haydari ve Kilaziler, Hz. Ali'nin ikamet ettiği yer hususundaki görüş farklılığından ötürü Güneş ve Aycılar anlamında Şemsiler, Kameriler olarak anılmaya başlamıştır.

Nusayriliğin iki kolu olan Haydariler ve Kilaziler arasında, dinsel uygulamalarda da farklılıklar bulunmaktadır. İnanca kabul töreni olarak isimlendirilen amcalık geleneği, iki

¹⁰⁹Sertel, s. 85.

¹¹⁰Sertel, s. 85.

¹¹¹Yıldırım, s. 37.

¹¹²İnan Keser, Nusayri Alevilik, 10. Baskı, Karahan Kitabevi, Adana, 2016, s. 137.

¹¹³Yıldırım, s. 37.

¹¹⁴Keser, s. 137.

¹¹⁵Türk, Anadolu'nun Gizli İnancı Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri, s. 39.

grupta da farklı şekilde gerçekleştirilmektedir. Nusayriliğin Haydari koluna mensup kişilerde namazın süresi gibi amcalık geleneği orijinaline uygun olarak üç aşama şeklinde yapılmaktadır. Kilazilerde ise ritüelin kendisi namazın süresi gibi kısa, tek aşama olarak uygulanmaktadır. Bu duruma bakıldığı zaman Haydarilerin daha gelenekçi bir yapıya, Kilazilerin ise değişime daha açık olduğunu söyleyebiliriz. Haydariler kendilerinin gerçek Nusayri olduğunu kabul edip, Kilazilerin gerçek Nusayri olmadıklarını söylemektedirler.¹¹⁶

Haydari ve Kilazi arasında görülen bir diğer fark ise toplu namaz ibadetinde kıraat esnasında yapılan uygulamadır. Kilaziler elin duruşunu Arap alfabesinde bulunan ‘Ayn’ harfine benzetecek şekilde sağ ellerini, göğüslerinin üzerine başparmakları diğer dört parmaktan ayrı duracak bir biçimde bırakırlar. Bunu yapmalarının sebebi Ali b. Ebi Talib’i ve hilal şekline benzemesinden dolayı da Ali b. Ebi Talib’in makamı olan Ay’ı temsil ettiğini düşünmeleridir. Haydariler ise okunduğu esnada başparmağı, bitişik durumda bulunan dört parmaktan orta parmağa geçecek şekilde göğüslerinin üzerine bırakmaktadırlar.¹¹⁷

Haydari ve Kilazi din adamlarının sakal tıraşları da farklıdır. Kilaziler, sakal uzatmaz veya kısa bir sakal bırakırken Haydari din adamları ise uzun bir sakal bırakırlar. Ayrıca Kilazi şeyhleri aldıkları zekât miktarını belirlemeyip ne verilirse onu kabul ettikleri gibi fakirlerden zekât almazlar. Ancak Haydari din adamları dolar bazında önceden belirlenmiş miktarda zekât alırlar.¹¹⁸

Bu yüzeysel farklılıklar sosyal anlamda önemli bir düzeyde ayrışmayı beraberinde getirmiştir. Bu iki ayrı kola mensup Nusayriler aynı bölgede aynı mahalle de yaşamazlar, birbirleriyle evlenmezler. Haydari ve Kilaziler aynı şeyhleri kabul etmezler ve bayramlarını ayrı ayrı kutlarlar. Nusayri olsa bile kendi mezheplerinin şeyhlerinin yönetmediği, sahipliğini yapmadığı bayram ve ayinlere katılmazlar. Birbirlerinin çocuklarına dine giriş esnasında din amcalığı yapmazlar.¹¹⁹

Öte yandan Nusayrilerin kollara ayrıldığına ilişkin görüşlere karşı Nusayri din adamı Nasreddin Eskiocak yapılan bu ayrımın coğrafi konumlanmadan kaynaklanan bir ayrım olduğunu savunmuştur. O bu konudaki düşüncesine şu şekilde açıklık getirmektedir: ”Kıbliye kible demek, güneyde yani Suriye’de yaşayan Aleviler; Şimaliye Şimal kuzeyde yaşayan Adana’da, Mersin’de yaşayan Aleviler demektir. Benim ailem 250 sene evvel orada yaşıyordu, biz oradayken Kıbliye idik, buraya gelince Şimaliye mi olduk, mezhebimiz mi değişti. Bizim inancımızın kolları, alt kolları yoktur, isimlendirmeler ailevi meselelerden kaynaklanır, inancın

¹¹⁶Türk, Anadolu’nun Gizli İnancı Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri, s. 40.

¹¹⁷Keser, s. 137.

¹¹⁸Türk, Anadolu’nun Gizli İnancı Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri, s. 40.

¹¹⁹Keser, s. 138.

esasları aynıdır.”¹²⁰

Bununla birlikte Haydari ve Kilaziler aynı mezhebin alt grupları olmasına rağmen bazı konu ve görüşlerde sert ayrılıklar yaşamışlardır. Bu ayrılıklar genel hatlarıyla Hz. Ali’nin ikamet ettiği yer, dinsel uygulamalar, namazın kılınışı şekli, amcalık geleneği, din adamlarının uygulamaları şeklinde görülmektedir. Ancak Nusayri din adamı Nasreddin Eskiocak bahsi geçen bu ayrılıkları kabul etmeyip inancın esas ve gerekliliklerinin aynı olduğunu ileri sürmüştür.

2.1.4. Nusayrilik’ te İnanç ve İbadet

Nusayriliğe ait bazı ibadetleri açıklamadan önce onların ulûhiyet, melek, nübüvvet, kitap ve âhiretten oluşan iman esasları üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Nusayriler, inanç sistemlerini batını tevil esasına göre şekillendirerek İslam dininin ortaya koyduğu inanç sisteminden daha farklı bir teoloji oluşturmuşlardır.¹²¹ Nusayriler için kutsal metinlerin zahiri manası değil batını anlamı önem arz etmektedir. İnanç sistemlerini de bu düşünce üzerinde oluşturarak nasların batını yönüne yani gizli manasına göre şekillendirmişlerdir.

Nusayrilik’ te en önemli akide, istisnasız biçimde, bütün varlıkların var edicisi, benzeri ve eşi olmayan yüce bir ilah olan Allah inancıdır. Onlar Allah’ ın bütün âlemin varoluşunun sebebi ve anlamı olduğunu anlatmak için kullanılan temel sıfat Mana; Allah’ ın tarif edilememezliği, özellikle de maddi bir kavrayışla tarif edilememezliği anlatmak için kullanılan ifade ise Nur’ dur. Allah’ ın tanımlanamamazlığının yanında insan zekasının kavrayışının sınırlılığı, insanların Mana’ yı kendiliğinden bilmesini imkansız kılar. Bu doğrultuda, Nusayri inancına göre Mana’ nın sırasıyla el- Hannu, Hermes el- Harami, Ezdeşir, Ahnuh, Durettüd Dürer, el- Berru er- Rahim, Yusuf el- Hekim isimleriyle Habil’ den önce yedi, devamında da Habil, Şit, Yusuf, Yuşa, Asaf, Şemun el- Safa ve Ali b. Ebi Talib adlarıyla yedi defa olmak üzere toplamda on dört defa görünen âlemde farklı görünüm ve isimlerle fakat aynı özle ortaya çıktığına inanılır. Son tecelli olduğuna inanılan Ali b. Ebi Talib, insan görünümünde insanların karşısına çıkmış olsa da ilahi özelliklerinin hepsini kendisinde barındırdığını savunur. Ona insana ait olan özellikleri atfetmek en büyük günah sayılır. Son Mana kabul edilen Ali b. Ebi Talip için yapılan bu afaki söylemler Nusayri inancının amentüsünde de açık biçimde “la ilahe illallah Muhammed Resulullah Aliyül Veliyüllah” ya da “ la ilahe il Ali” şeklinde “Ali’ den

¹²⁰Piri Er, “Sözlü Gelenekten Derlemelerle Hatay Alevileri (Nusayriler) ve İnanç Esasları”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 54, 2010, s. 282.

¹²¹Muhammed Reşit Batur, Nusayriliğin Teşekkülü ve İnanç Sistemi, İnsan ve Toplum Dergisi, Cilt: III, Sayı: 5, 2013, s. 67.

başka ilah yoktur” denilerek şahadet getirilir.¹²² Nusayrilerin oluşturduğu tanrı inancına aynı zamanda hulul inancı da diyebiliriz. Nusayrilerin inancına göre Allah Hz. Ali’ ye hulul etmiş yani Hz. Ali’ de tecessüm etmiştir. İslam akaidine göre bu inanç kesinle kabul edilmemektedir. Çünkü Allah hiçbir zaman hiçbir şekilde insan bedenine hulul etmez, eşsiz, tek ve üstün bir yaratıcıdır. İnsanlara doğru yolu göstermek amacıyla rehber olarak peygamberler göndermiştir.

Ulûhiyet anlayışını kısaca özetleyecek olursak, Nusayriler, Allah’ ın mahiyeti ve keyfiyeti bilinmeyen bir varlık olduğuna ve soyut bir varlığın görünmesi, tanınması ve bilinmesi mümkün olmadığından Allah’ ın, ilk yaratılıştan Ali b. Ebi Talib’ e kadar yedi devre içerisinde çeşitli peygamberlerin bedenine hulul ederek yarattıklarına kendisini tanıtmak ve emirlerini bildirmek istemiştir. Son olarak Hz. Ali’ nin bedenine hulul etmiştir. Mana olan Ali, yaratıcı olup kendisine hicap olarak Muhammed’ i, bab olarak ise Selman- ı Farisi’ yi seçmiştir. Diğer bir ifadeyle Hz. Ali hicap olarak Muhammed’ te gizlenmiş, bab olarak Selman’ da kendisini tanıtmıştır.¹²³ Bunları ع (Ayn), م (Mim), س (Sin), harfleri ile sembolize etmişlerdir. Bu itibarla Nusayrilerin inançları Hristiyanlığın mevcut tanrı anlayışı olan teslis inancına benzerdir.¹²⁴ Zira böyle bir ulûhiyet anlayışı İslamiyette reddedilmektedir.

Nusayri inancına göre İsim ve Bab’ ın ardından Mana’ nın, diğer kutsal varlıkları yarattığı ve bu kutsal varlıkların da Mana, İsim ve Bab’ la birlikte dış dünyada insan görünümünde tecelli ettiği nurlu varlıklar olduğu savunulur. Kutsallık derecesi itibariyle Ali b. Ebi Talib, Muhammed ve Selman- ı Farisi’ den sonra gelen beş eytam vardır. Bu eytam isim ve vazifeleri şunlardır:

Mikdad b. El-Esved el- Kindi: Doğadaki tabiat olaylarını ve zelzeleyi yürütür.

Ebu Zerr el- Gıfari: Yıldızların hareketini kontrol eder,

Abdullah b. Revaha el-Ensarî: Canlıların hayatlarını idare eder,

Osman b. Mazûn en- Necaşî: Rızık ve hastalıklarla uğraşır,

Kanber b. Kadan ed- Devsî: Ruhları cesetlere gönderir.

Nusayrilere göre bahsi geçen beş eytam, Selman- ı Farisi tarafından kendi nurundan yaratılmış ve günahları tamamen arınmış meleklerdir.¹²⁵ Halbuki söz konusu zatlar Hz. Peygamber’ in ashabından seçkin kimseler olup bu tür görevlerinin olduğu ilmi verilerle örtüşmemektedir.

Nusayrilere göre sayısı bilinmeyecek kadar çok olan melekler Ali’ nin nurundan yaratılan nurani varlıklar olup ipekten parlak, yeşil elbiseler giymektedir. Arşın üstü âlemlerin

¹²²Keser, s. 71.

¹²³Batur, s. 67.

¹²⁴Ali Coşkun, Bir Dini Grup Olarak Nusayriler ya da Suriye Aleviliği, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 11, 2003, s. 183.

¹²⁵Keser, s. 80.

rabbine aittir, arşı taşıyan sekiz kutsal melek mevcuttur.¹²⁶ Nusayri inancını benimseyenler sonunda yıldızlara yükselerek melekleşir. Nusayri inancını benimsemeyenler ise, derecesine göre hayvan veya cansız varlıklar suretinde yeniden dünyaya gelirler.¹²⁷ Bu sebeple Nusayri inancında sayısı bilinemeyecek kadar çok melek vardır.

Peygamberlik konusuna da şu şekilde açıklık getirmişlerdir: Allah, mahiyeti ve keyfiyeti bilinmeyen bir varlık olduğundan kendisini tanıtmak için bazı varlıklara hulul etmektedir. Bedenlerine hulul ettiği bu varlıklardan bazılarını kendisi için isim yapmış ve bunları mananın anlaşılabilmesi için sebep haline getirmiştir. İlahi gücün manasını ifade eden ve bu şekilde manayı bize tanıtan peygamberlerdir. Onlara göre Allah, bazı peygamberlere hulul etmiş, bazılarında tecelli etmiş, bazılarını da kendisi için isim kılmıştır.¹²⁸ Bunlar esas itibariyle nurdan olup, semadan bedensiz olarak iner, daha sonra dünya hayatında bir bedene girerler. Hz. Âdem' den Hz. Muhammed' e kadar 100.000 peygamber gelmiştir. Hz. Muhammed bütün peygamberlerin temsilcisidir.¹²⁹

Nusayri inancı iki ana kaynaktan beslenir. Bunlardan birincisi, bütün İslam âlemince kabul edilen tanrının emir ve buyruklarını içeren Kur'ân' ı Kerim' dir. Ancak Nusayrilerin Kur'ân' ı Kerim'e bakışı diğer Müslüman gruplardan, özellikle de Sünni İslam anlayışını savunanlardan farklıdır. Onlar, Kur'ân' ı Kerim' de bulunan söz, ayet ve surelerin sadece zahiri anlamlarının dikkate alınarak gerçeğe ulaşamayacağını ve bu yöntemle doğru bir hükme varılamayacağını; bu söz, ayet ve surelerin zahir anlamlarının yanında esas olanın batını anlamlar olduğu savunulur. Bu düşünceden yola çıkan Nusayri din adamları Kur'ân' ı Kerim' de bulunan söz, ayet ve sureleri kendi inanç esaslarından hareketle yorumlayarak hüküm çıkartır, aynı şekilde batını yorumlarla kendi inançlarını doğrulayacak şekilde Kur'ân' ı Kerim' den deliller sunar. İkinci kutsal metinleri ise dini liderleri tarafından kâleme alınmış olan *Kitab el- Mecmu'* dur. Tarihsel süreçte oluşmuş önemli dini külliyata sahip olmalarına rağmen günümüzde bilinen en iyi metin, Nusayriler tarafından daha çok namaz diye adlandırılan bu kitaptır. *Kitab'ul-Mecmu*, Nusayri inancına sahip olan herkesin ezberlenmesi zorunlu bir metin olarak görülürken bunun dışında kalan metinler ise genel itibariyle avama inmemiş, din adamlarıyla sınırlı kalmıştır. *Kitab el- Mecmu* adlı eser Nusayri teolojisine inanmayanlarca günümüzde yaygın şekilde bilinmesine karşın Nusayri dini metinlerin bilinmemesinin temel sebebi de budur. Bu metin, ilk olarak beş sure halinde Hamdan el- Hasibî tarafından kâleme alınmış, sonraki dönemlerde önde gelen Nusayri din adamlarının

¹²⁶ M. Hanefî Palabıyık, "Dini İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrilik", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 54, 2010, s. 29.

¹²⁷ Batur, s. 67.

¹²⁸ Batur, s. 68.

¹²⁹ Palabıyık, s. 30.

eklemeleriyle günümüzdeki onaltı surelik haline ulaşmıştır. Bu nedenle Nusayriler tarafından dini metinleri kaleme alan kişi Hamdan el- Hasibî olarak bilinmekte ve bazı Nusayriler “dininiz nedir” diye yöneltilen soruya “Hasibîlik” cevabını vermektedir.¹³⁰ Kutsal kitap olarak kabul ettikleri Kur’ân-ı Kerim’ i farklı yorumlamaları Nusayrileri İslam’ ın kutsal kitap anlayışından ayırmıştır. Nusayriler, Kur’ân-ı Kerim’ de bulunan ayetlere batını anlamda yaklaşım sergilemişlerdir. Kur’ân-ı Kerim’ in batını manası sadece din adamları tarafından bilinebilmiştir. Nusayrilerin dini liderleri tarafından kâleme alınan *Kitab’ul-Mecmu* tüm Nusayriler tarafından bilinmesi gereken bir eser olarak görülür. Nusayrilerin diğer dini metinlere olan yaklaşımları da Kur’ân-ı Kerim’ in batını manasına olan yaklaşımları gibidir.

Nusayri teolojisinde belirleyici inançlardan biri de tenasüh ve âhiret inancıdır. Nusayrilere göre ruh, ölümden sonra bedenden ayrılınca başka bir bedene girerek yeniden dünyaya gönderilir. Bu yeni bedenleşme, ölen kişinin önceki inanç ve yaşayışıyla şekillenir. Nusayri inancına mensup sırları bilerek ve onların gerektirdiği biçimde hayat sürdürdüğü zaman yedi değişim geçirip yıldızlar arasında yerini alır. Nusayri teolojisini inkârı ve kötülüğü seçenler köpek, deve, katır, koyun şeklinde yeniden bedenleşir; çirkin davranışlarda bulunanlar ise necis hayvanların yahut birtakım böceklerin bedenlerine girerler. Mesh kavramı ile ifade edilen ölen kişinin hayvan bedenine girmesi olayı sûri veyahut sûri ve manevi olarak iki türlü olabilir. Manevi dönüşüm ahlaki düşüklük doğuran bir değişim olur. Sûri ve manevi dönüşüm ise ahlaki düşüklükle beraber hayati düşüklük de gerçekleşir ki, buna “hakiki mesh” de denir. Bu şekilde değişim gerçekleşince nesil devamlılığı da olmaz.

Nusayrilerin bu inanışlarına baktığımız zaman ödül ve cezanın gerçekleşeceği bir âhiret hayatı değil sürekli olarak devam edecek bir dünya hayatı görmekteyiz. Böyle bir anlayış İslam dininde mevcut değildir. Nitekim insan doğar, büyür ve ölür ve ardından hesapların görüleceği gün beklenir. Yeniden doğuş gerçekleşmeyeceği gibi sürekli olarak ölüm de gerçekleşmez.

Nusayrilerin reenkarnasyon inancı, aynı zamanda cennet- cehennem anlayışını da etkilemiştir. Onlara göre; cennet- cehennem insanın kendi içinde gerçekleşir. İnsan iyiye, bir sonraki yaşantısında iyi bir yaşam sürer; kötüye bir sonraki yaşantısında kötü bir yaşam sürer. Ruh bedenden bedene geçişini tamamladıktan sonra Allah tarafından cennet veya cehenneme gönderilir. Ancak burada kastedilen cennet, kemale ermiş insanlar için nur ehline karışma şeklinde gerçekleşecekken cehennem ise hayvan haline dönüşmedir.¹³¹ Burada bahsi geçen cennet ve cehennem inancı İslamiyet’ te bulunmamaktadır. İslamiyet’ e göre cennet insanların beşer dünyada gerçekleştirdiği amellerinin neticesinde âhiret hayatında ödüllendirileceği

¹³⁰Keser, s. 92.

¹³¹Abdulmuttalip Arpa, Kasım Ertaş, “Batını Düşüncede Tevil ve Nusayrilik”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 62, 2002, s. 298.

sınırsız mutlulukların ve huzurun bulunduğu bir yer, cehennem ise yine insanların gerçekleştirdiği amelleri neticesinde âhiret hayatında cezalandırılacağı azaba tutulacağı bir yerdir.

Dinlerde ibadet, inanan kişinin inandığı dinin gerekliliklerini dışa yansıtarak tecrübe etmesi şeklinde ifadelendirilir. Her dinin inananları tarafından uygulanmasını istediği davranışlar muhakkak vardır ve bu davranışlar belirli sıra, şekil ve zaman içerisinde gerçekleştirilir.¹³² Nusayrilerin ibadetleri incelendiğinde gerek bireysel olarak yaptıkları ibadetlerde gerekse toplu şekilde gerçekleştirdikleri ibadetlerde kendilerine göre tevîl ederek kendilerine özgü bir şekilde ibadetleri gerçekleştirdikleri görülmektedir.¹³³ Bu sebeple ortaya birçok farklı dini uygulamalar çıkmıştır.

Namaz, Farsça bir kelime olup, Arapça’ da salat olarak kullanılmaktadır. Sözlükte dua, tövbe etme ve övgü manalarına gelmekte olup dini literatürde belirli eylem ve rükunleri içeren İslam dininin temel ibadetlerinden biridir. Nusayri mezhebinde diğer mezheplerin inanışlarına oranla namaz ibadeti biçime, zamana ve mekâna önem verilmeden sesli bir şekilde gerçekleştirilen zikir mahiyetindedir. Bundan kaynaklı olarak diğer İslami mezheplere mensup kişilerin kıldığı şekliyle Nusayrilerin namaz ibadetini ifa etmedikleri görülür.¹³⁴ Nusayriler namazı dua ve anma şeklinde algılamışlardır. Onların algıladıkları şekilde bir namaz ibadeti için herhangi bir zaman ve mekân söz konusu değildir.

Nusayriler kutsal metni yorumlama konusunda nasıl ki batını manayı esas alıyorsa, namazı eda etme konusunda da Nusayriler için batını mana esastır. İslam dininde namaz miraç hadisesi sonrası tüm Müslümanlara açık bir şekilde gerçekleştirilmesi farz kılınmış olsa da Nusayri mezhebine mensup olan kişiler için hakiki namaz zahiri yani açıktan kılınan namaz olmayıp sadece kendilerinin eda ettikleri batını namazdır. Onlara göre namaz, sadece şeklen olmayıp herkes tarafından idrak edilemeyen ve sadece kendilerinin bildiği birde batını manası vardır. Arap Alevilerinin batını namazı Hz. Peygamber ile Hz. Ali’ nin birlikte inzivaya çekildikleri sırada yaptıkları Allah’ ı anma, zikretme ve tesbih olarak temellendirdikleri görülmektedir. Namazı Hz. Ali’ ye gönlünün ve kalbinin kilidini açmak olarak gördüklerinden dolayı namaza başlarken “Ali, Muhammed ve Selman’ ı yüceltiriz” ifadesinde bulunurlar. Bu ifadenin dillendirilmesi durumunda namaz yerine getirilmiş olur.¹³⁵ Nusayrilerin bu şekilde yerine getirdikleri namaz ibadeti ile İslam’ da vakti, nasıl gerçekleştirileceği konusunda Hz. Muhammed’ in bildirdiği namaz ibadetinin arasında önemli farklılıklar vardır.

¹³²Özcan Güngör, “Üst Kavramsallaştırma Olarak Alevilik: Akide ve İbadetler Açısından Alevilik-Nusayrilik İlişkisi”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: X, Sayı: 1, s. 59.

¹³³Yıldırım, s. 40.

¹³⁴Yıldırım, s. 41.

¹³⁵Yıldırım, s. 41.

Nusayrilerde beş vakit şeklinde farz kılınan namazın beş masum olarak bilinen Muhammed, Fatıma, Hasan, Hüseyin ve Fatıma' nın doğmadan veya küçük yaşta vefat etmiş olan oğlu Muhsin Hafi' yi temsil ettiği düşünülür. Nusayri akidesine göre namaz bu beş masumu bilmektir. Beş vakit namazın her biri bir masuma haşredilmiş olup sabah namazı Muhsin Hafi' ye, öğle namazı Hz. Muhammed' e, ikindi namazı Fatıma' ya, akşam namazı Hasan' a, yatsı namazı Hüseyin' e haşredilmiştir.¹³⁶ Böylelikle namazı mezheplerinde önemli bir yere sahip olan beş masumu anma şeklinde gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Namaz kişisel veya daha çok bayram dolayısıyla cem halinde kılınır. Kılınan namazın sadece Nusayri inancına kabul edilmiş erkekler tarafından ve kutsal kitapları Kitab- ı Mecmu' daki surelerin belirli bir düzende tekrarlanmasıyla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bireysel olarak kılınan namazda kişinin hareket, zaman, mekân sınırlılığı yoktur. Nusayri toplumunda şahsi olarak kılınan namazlara güneşin doğuşuyla beraber kalkıp abdest aldıktan sonra gezerek veya oturarak, evde veya evin dışında kısık sesle namaz eda edilir. Nusayri şeyhlerde benzer şekilde güneş doğmadan önce kalkıp abdest aldıktan sonra evde veya dışarıda dolaşarak ezbere sure okurlar. Öğle vakti ve güneş batmadan öncede aynı şekilde namaz eda edilir. Namaz vakitleri esasen sabah ve akşam vakitleridir. Ancak sabah vakti daha çok tercih edilir.¹³⁷ Toplu olarak kılınan namazlar, büyük bir Nusayri şeyhin ziyareti, bayramlar veya Nusayriliğe giriş merasimleri gibi sebeplerle gerçekleştirilir. Kadınlar ve Nusayri toplumuna kabul edilmemiş olanlar bu ibadete dahil edilmez. Kişisel yapılan ibadetten farklı olarak ezan okunur, kutsallığına inanılan şeyhlerden başlayarak cemaatin her biri elden ele dolaşan kadehten bir yudum alır, bazı surelerin okunması esnasında secde edilir ve selam verilerek ibadet tamamlanır.¹³⁸ Baktığımız zaman namaz ibadeti daha çok bireysel olarak gerçekleştirilir.

Bireysel ve kollektif kılınan namazlar dışında ifa ettikleri çeşitli namazlarda bulunmaktadır. Bu namazlar şunlardır:

- Hacet namazı: Yaratıcıya yalvarma ve yakarmayı temsil etmektedir.
- Niyaz namazı: Hz. Ali' yi övme ve yüceltmeyi temsil eder.
- Şehadet namazı: Hz. Ali' nin tanrısallığını ifade etmektir.
- Takdim namazı: Nusayri mezhebinin şeyhinin kabul ettiği ve gidilen ziyaretlerde yapılan duadır.

¹³⁶Yıldırım, s. 42.

¹³⁷İlker Kiremit, XIX. yüzyılda Nusayriler: Arap Alevileri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 96.

¹³⁸Palabıyık, s. 32.

- Hulûl namazı: Sıkıntıları ve zorlukları uzaklaştırmak ya da onları kendi emirlerine bağlı kılmak için.¹³⁹

Nusayrilerin namaz kılma şekli genel hatlarıyla İslami anlayıştan farklıdır. Beş masum olarak ifadelendirilen Hz. Muhammed, Fatıma, Hasan, Hüseyin ve Muhsin Hafi' yi hatırlamak abdest ve gusül için yeterli olup, başında söylendiği gibi “Ali, Muhammed ve Selman' ı yüceltiriz” demek namazın ifası için yeterlidir. Namaz içerisinde Kur' ân' ı Kerim' den bazı surelerle “kuddas” ismi verdikleri bazı özel dualar okunmaktadır. Kılınan batını namazlarda beş masumu bilmek, namazı gülmeden, konuşmadan, siyah takkesiz, gizli kılmak ve Hz. Ali' ye dua ile namazı bitirmek şarttır.¹⁴⁰

Zikir, namaz, oruç, hac gibi ibadetleri ve Allah' ın emrettiği bütün ibadetleri en iyi şekilde yaşayan, ifade eden, yaşatan ve yapan kişi Hz. Muhammed ve onu takip eden Ehli Beyt' idir. Hz. Muhammed İslamiyet' in ilk yıllarında namazı gizli bir şekilde gerçekleştirmiştir. Ancak şartların oluşmasının ardından bizzat Allah Hz. Muhammed' ten ibadetin artık gizli değil de zahiri yani açık şekilde yapılmasını emretti. Çünkü kainatta yaratılan varlıkların ibadeti beşeriyetin dili olan lisani hallerden dolayı batını değil zahiridir. Namaz ibadeti kalp ile beraber bütün bedeninde ibadetini sağlar. Hz. Muhammed' in namaz konusunda; “Namaz, dinin direğidir” hadisi ortadayken ve yüzlerce hadis ve ayet varken namazın zahiri boyutunu kabul edememezlik yapamayız. Allah' ın Resul' u gizli ibadetin yanında mescitlerde ve değişik yerlerde alenen namaz kılıyordu. Namaz Allah' ın Resul' e buyurduğu emirle namazdır. Hz. Peygamber' in cemaat ile vakit namazını eda ettikten sonra evinde tek başına namaz kıldığı da tespit edilenler arasındadır.¹⁴¹ Nusayrilerin gerçekleştirdiği namaz ibadetinin İslamiyet' te kabul edilebilir herhangi bir boyutu yoktur. Çünkü onlar Allah' ın Hz. Muhammed ile bizlere bildirdiği şekilde namazın zahiri boyutunu kabul etmiyorlar. Kendi içlerinde yapılması gerekenin aksine vakti, şekli, mekânı belli olmayan ve kadınları dışarıda bırakacak şekilde gerçekleştiriyorlar.

İslam akidesinin beş temel şartından biri olan orucun Arapça karşılığı “savm” veya “sıyam” dır. Savm, sözlükte yemeden, içmeden, konuşmadan, cinsi münasebetten uzak durmak demektir. Dini literatürde ise oruç, bir kişinin belirli süre zarfında ibadet niyetiyle yeme, içme ve cinsi münasebetten kendisini uzak tutması demektir. Belirlenen süre, tan yerinin ağarmasından güneşin batışına kadar geçen zaman dilimidir. Bakara suresi 183. Ayette “*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı*

¹³⁹Yıldırım, s. 43.

¹⁴⁰Güngör, s. 60.

¹⁴¹Ali İhsan Ökten, Anadolu' nun Sırlı Aynası Arap Aleviler, 1. Baskı, Karahan Kitabevi, Adana, 2017, s. 67.

gibi, size de farz kılındı” şeklinde Müslümanlara farz kılındığı belirtilmiştir.¹⁴² Ancak Nusayri mezhebinin karakteristik özelliğinin bir sır dini grup olduğundan kaynaklı oruç ibadeti diğer İslam mezheplerinde tutulduğu gibi tutulmamaktadır. Onlara göre oruç hak olarak bilinmekle beraber Hz. Muhammed’ in babası Abdullah’ ın sessizliğini temsil etmekte ve batını mezheplerin inanışını içeren ‘sırları mezhebe mensup olmayan kişilerden gizlemek’ anlamına gelmektedir. Onlara göre oruç yeme, içme yasağından daha çok diğer yasaklara uymayı, ibadeti eline, diline, beline sahip çıkma olarak gerçekleştirilmesini öncelerler.¹⁴³

Oruç, Abdullah’ ın sessizliğinin yanında zahiri anlamda Ramazan ayında otuz gün oruç tutulmakta ve bu orucun ifasında pratikte Sünni uygulamadan büyük bir farklılık görülmemektedir. Arasındaki temel fark, orucun başlangıç ve bitiş tarihleridir. Onlar Sünni mezhebine mensup Müslümanlardan bir gün önce başlayıp bir gün önce bitirmekte, bunun nadir olarak iki günü bulduğu da görülmektedir. Muharrem ayında Nusayriler oruç tutmaz. Hz. Hüseyin’ in şehadet günü olan muharrem ayının onuncu gününde, bütün şehitler ve on iki imamlar için dua edilir, salavatlar çekilir, kurban kesilerek ve kendilerine özgü bir yemek olan hırısı pişirilerek adak dağıtımı yapılır. Nusayri önderi Nasreddin Eskiocak “Biz 10 Muharremi diğer Aleviler gibi matem günü olarak değil bayram olarak kutlarız, çünkü o gün Hz. Hüseyin’in cennetle müjdelendiğine inanırız.” dediği bilinmektedir.¹⁴⁴

İslam inancında mevcut olan zekât anlayışı ile Nusayrilik’in zekât anlayışı arasında bariz bir fark söz konusu değildir. İslam dininde zekât, maddi açıdan zengin olan kimselerin sahip oldukları mallarının Kur’ân’ ı Kerim’ de Tövbe Suresinin 60. Ayetinde geçtiği şekilde fakirler, miskinler, amiller, kalpleri İslam’ a ısındırılmak istenenler, köleler, borçlular, mücahitler ve yolda kalmış kişilere sırf Allah’ ın rızasını gözeterek verilmesi şeklinde gerçekleşir. İslami düşüncede zekât kırkta bir iken Nusayrilikte bu şekilde bir sabit oran bulunmamaktadır. Ayrıca mezhep şeyhlerine humus adı verilen bir zekât verilmektedir. Yılda bir kere olmak üzere her kişi malının 5/1 oranında Allah’ ın hakkı olarak şeyhlere ödenmesi gereken bir bedel olarak kabul edilir. Cemaat önderleri için son derece önemli olan humus özellikle şeyhlerin, mezhep mensuplarının nikah, defin, kurban vb. işlerini yürütmek ve ihtiyaçlarını gidermek için kullandıkları maddi kaynağın temelini oluşturmaktadır. Mezhep şeyhlerinin bu tarz giderleri karşılaması mümkün olamayacağı için cemaatin böyle bir yol izlemesine neden olmuştur. Nitekim Nusayri önderlerinin böyle bir mali yükü tek başlarına kaldırmaları söz konusu olmadığından tüm bu işlerin yürütülmesi için şeyhlere ekonomik anlamda destek sağlamak amacıyla her aile ekonomik boyutuna göre şeyhe belirli bir miktar para ödemek zorunda

¹⁴²M. Cemal Sofuoğlu, “İslam Dininde Oruç”, Diyanet İlmi Dergi, Cilt: XXVI, Sayı: 2, 1990, s. 4.

¹⁴³Palabıyık, s. 32.

¹⁴⁴Güngör, s. 62.

birakılmıştır. Humus olarak ödenen bu miktarlar Nusayrilikte zekâta denk görülmektedir.¹⁴⁵ Humus olarak isimlendirdikleri zekât çeşidi İslam dininde gerçekleştirilen bir ibadet değildir.

Nusayri inancına göre zekât bir anlamda da dine bağlılık, Allah' ı, Peygamberini ve Ehli Beyti kıyamete kadar sevmeyi sürdürmektir. Selman- ı Farisi' yi temsil eden zekât, dini öğrenip başkalarına nakletme manasında kullanılmaktadır.¹⁴⁶

Hac kelimesi Arapça' da “gitmek, yönelmek; ziyaret etmek” anlamlarına gelmektedir. İslami literatürde maddi ve manevi imkânı olan her Müslümanın belirlenmiş zaman içerisinde Kâbe' yi, Arafat, Müzdelife ve Mina' yı ziyaret etmek ve belli bazı dini görevleri yerine getirmek suretiyle gerçekleştirilen ibadete denir.¹⁴⁷

İslami mezheplerde olduğu gibi Nusayrilik mezhebinde de hac ibadeti farz olan ibadetler arasında sayılmıştır. Hz. Ali' nin doğduğu ev olan Beytullah' ı ziyaret etmenin gerekli olduğunu kabul ederler. Bunu gerçekleştirmenin tamamen kişinin maddi ve manevi durumuna bağlı olarak yerine getirilmesinin uygun olduğunu savunurlar.¹⁴⁸ Bununla beraber kendilerine özgü olarak gerçekleştirdikleri ve hac ibadeti ile eş değer kabul ettikleri kutsal kabul edilen ziyaret mekânlarının bulunduğu görülmektedir. Mezhep üyeleri bu mekânlar için hac ifadesi yerine ziyaret ifadesini kullanmaktadırlar. Bu tür mekânların oluşu aynı zamanda topluluk kimliğinin oluşması ve sonraki nesillere devamlılığının sağlanmasında önemli bir yere sahip olmaktadır. Ziyaret yerlerinin mekân tasarımına bakıldığı zaman değişik geometrik şekillerle yapılmakla beraber beyaz renk kullanımının yaygın olduğu görülmektedir. Bu yapılar inşa edilirken özellikle yeşil alan veya su kenarları olmasına ayrıca özen gösterildikleri görülmektedir.¹⁴⁹

Nusayrilerin inanç ve ibadetlerini konu aldığımız bu metin içerisinde vardığımız netice İslamiyet ile hiçbir benzerliğinin olmadığıdır. Netice olarak Nusayrilerin Tanrı' nın Hz.Ali' ye hululü, ع (Ayn), م (Mim), س (Sin) formülleri, beş eytam, reenkarnasyon, *Kitab'ul Mecmu* gibi İslam dininde bulunmayan ve kesinlikle kabul edilemeyecek inanışların mevcut olduğunu görmekteyiz. Nusayriler bu inanışlarla beraber ismen İslamiyet' te mevcut olup ancak yüklenilen anlam ve pratikler konusunda yine İslam açısından kabulü mümkün olmayan namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetleri de bünyelerinde bulundurmaktadırlar. Ancak bu inanış ve ibadetler Yüce Allah tarafından gönderilen Kur' ân-ı Kerim' le örtüşmemektedir. Buradan hareketle Nusayrilik mezhebinin İslam dinine ait bir mezhep olmadığını açıkça söyleyebiliriz.

¹⁴⁵Yıldırım, s. 45.

¹⁴⁶Palabıyık, s. 32.

¹⁴⁷Ömer Faruk Harman, “Hac”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1996, XIV, s. 382.

¹⁴⁸Er, s. 283.

¹⁴⁹Yıldırım, s. 46.

1.2. NUSAYRİLİK'TE AHİRET İNANCI

İnsanoğlu için tam anlamıyla çözümlenemeyen bir sorun olmayı devam ettiren ölüm, kişinin ömrünün son bulduğu, geride kalanları derin bir üzüntüye boğan, biyolojik ve toplumsal bir olaydır. Ölüm karşısında kendisini çaresiz hisseden insanlar, inançlarına sıkı sıkıya bağlanmışlardır. Ölümle ilgili tarihten günümüze kadar öteki dünya inancından dolayı çeşitli inançlar, sayısız törenler, kalıplaşmış gelenek, örf ve adetler bulunmaktadır. Gerçekleştirilen inanç ve gelenekler arasında Nusayrilerde çok büyük bir farklılık arz etmemektedir. Ancak ölümden sonraki yaşam konusundaki farklılıklar büyük önem arz etmektedir.¹⁵⁰

Nusayri mezhebinin en önemli inançlarından biri tenasüh yani ruh göçüdür. Tenasüh, ruhun ölümle birlikte bedenden ayrılınca başka bir bedene girerek yeniden dünyaya gelmesidir.¹⁵¹ Son halini alıncaya kadar ruh, birçok vücut ve şekil değiştirir. Asıl olan burada beden değil ruhtur. Kişinin günahlarından arınıp olgunluğa ulaşmak münasebetiyle sorumlu kılınan görevlerinin yerine getirilmesi gerekmektedir.¹⁵² Bu inançla ilgili Kuran' ı Kerim' de ayet bulunduğunu ileri sürmektedirler. Halbuki bu düşünce tevilden kaynaklanan batini yorumlar yapmasından doğan yorumlardır.¹⁵³ Dini bir temeli yoktur.

Nusayri inanç sistemine bakıldığında âhiret inancı ile reenkarnasyon inancını uzlaştırma çabası görülmektedir. Kişi ölümden sonra âhiret hayatında göreceği ödül ve cezayı dünya hayatında geçmiş yaşantısındaki durumuna bağlı olarak tekrardan gönderilerek yaşayacaktır. Kişi Nusayri inancını benimseyerek ölürse yedi kez iyi bir insan olarak dünyaya geldikten sonra gökteki yıldızlarda yerini alacaktır. Ancak Nusayri inancını benimsemeyerek bir yaşantı süreceksa önceki yaşantısındaki durumundan daha aşağısında bir değerde bulunan insan, hayvan veya bitki şeklinde dünyaya gönderilecektir. Dolayısıyla Nusayrilikte, vahye dayalı dinlerde görüldüğü şekliyle bir ahiret inancından bahsetmek zordur. Buna bağlı olarak kabir, mizan, mahşer, sırat anlamında bir akidesi de yoktur. Cennet ve cehennem anlayışları da İslam' ın öngördüğü tarzda değildir. Tamamen tenasüh inancı çerçevesinde geliştirilen dünyevi bir anlamı içermektedir.

2.2.1. Yaratılış Mitolojisi

Nusayriler yaratıcı konusunda İslam Dini' nin Allah' a verdiği tüm sıfatları Hz. Ali' ye

¹⁵⁰Türk, Anadolu'nun Gizli İnancı Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri, s. 243.

¹⁵¹Palabıyık, s. 30.

¹⁵²Kiremit, s. 72.

¹⁵³Hüseyin Türk, "Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri", Folklor Edebiyatı, Cilt: VII, Sayı: 28, 2001, s. 141.

yüklemişlerdir. *Kitab'ul Mecmu* isimli kutsal kitaplarında geçen bir duada yaratıcı inançlarını şu şekilde ifade etmişler:¹⁵⁴

“Ey delilleriyle delil, kudretiyle zahir, hikmetiyle batın olan, zatı ile zatına icabet olunan, sıfatlarıyla ismine muhatap olunan... Ey O, ey kadim, ey varlığı sonsuz, ey illetlerin illeti, ey devletlerin hareketlerinden müstağni, ey gayelerin gayesi, nihayetlerin nihayeti... Ey gizli sırları bilen, ey hazır, ey mevcut, ey zahir, ey maksud, ey kılıfı olmayan batın, ey bütün nurların senin nurlarından doğup, yine sende battığı, sende başlayıp yine sana döndüğü... Ey bütün nurları görünür kılan, bütün mekânları makam, bütün makamları Bab kılan; Bab' ı irşad eden ve Bab' tan kendisine girilen... Ve sen ey arıların emiri, ey Ali b. Ebi Talib' in kendisine delil olduğu; her şey sana aittir.”¹⁵⁵

Nusayri inancına göre onların yaratılışları yaratıcılığın bütün sıfatlarının yüklendiği Hz. Ali ile bağlantılıdır. Bu inancı oluştururken yine batını anlamda bir yorumlamada bulunmuşlardır. Önceleri insanlar Mana olarak isimlendirdikleri Hz. Ali' nin ilahi nurdan yarattığı herhangi bir bedene sahip olmayan ve bedenleşmenin beraberinde getirdiği insani ihtiyaçları olmayan nurlu varlıklar olarak Batın Âlem' de yaşayan varlıklardı. Böyle bir yaşayış içerisinde bulunan bu varlıkları Mana hem imtihan etmek hem de ulûhiyet ve şهادetlerini ikrar ettirmek için “ben sizin rabbiniz değil miyim” diye sualde bulunur. Toprak grubuna mensup olanlar şüphe ve kibir içerisinde bilmediklerini belirttiler.¹⁵⁶ Aynı soruyu arslan üzerine binmiş kızgın bir yüz ifadesiyle kendilerine tekrardan sordu. Son olarak üçüncü kez bir çocuk suretinde göründü ve yine “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sualde bulundu.¹⁵⁷ Üç farklı ifadeyle tekrarladığı bu soruya her defasında bilmediklerini belirterek cevap verince Mana, Beş Eytam' a görünen âlemi, yani yeryüzünü ve içindekileri yaratarak bilmediğini belirten bu kişileri cezalandırmak için çirkin bedenler şeklinde yani insan biçiminde dünyaya gönderdi.¹⁵⁸ Ali onları Zahir Âlem' e gönderirken de şu şekilde seslendi: “Sizler için aşağılık yurtlar yarattım. Oraya inmenizi istiyorum. Sizi orada kötü heykeller şeklinde yarattım. Size kendi cinsiniz gibi bir perde içinde görünürüm. Sizlerden kim Beni, Bab' ımı ve Hicab' ımı tanırsa, onu tekrar buraya döndürürüm. Kim de bana isyan ederse, onu zıt bir masiyetten devam ettirerek yaratırım. Kim beni inkâr ederse, kötü şekilli gömlek (beden) onun üzerinedir.” Bunun üzerine ona şöyle cevap verdiler: “Ey Rab, bizi buraya geri çağır, sana hamd ederek, tesbih eder; ibadet ederiz. Bizi aşağılık yurdundan indirme.” O ise şöyle dedi: “Bana isyan ettiniz. Şayet, “ey Rabbimiz senin öğrettiğinden başka bizde bir ilim yoktur şüphesiz sen kayıpları

¹⁵⁴Sinanoğlu, s. 40.

¹⁵⁵Sinanoğlu, s. 40.

¹⁵⁶Keser, s. 83.

¹⁵⁷Sinanoğlu, s. 41.

¹⁵⁸Keser, s. 84.

bilensin” demiş olsaydınız, ben de sizi affederdim.”¹⁵⁹

Yaratılış mitolojisi bakımından da batını anlayışı benimseyen Nusayriler, dünya hayatında bulunmadan önce Ali’ nin yaratıcı olduğuna inanmış ve Ali’ ye itaat etmişlerdi. Bu 7077 sene 7 saat sürmüştür. Bir gün Ali onları imtihan etmek için kendisinin kim olduğunu sordu ve onlar bilemeyince aşağılık yurtlar diye bahsi geçen dünya hayatına gönderildiler.¹⁶⁰ Nusayrilik mezhebinde aşağılık yurtlar olarak tasvir edilen dünya hayatında yaşayan insanlardan, Mana’ nın yaratıcı olduğunu kabul etmeleri, Mana’ yı tanımaları istenmiştir. İnsanlar Mana’ yı, Bab’ ı, Hicab’ ı tanıyıp kabul edene kadar yeniden doğuş gerçekleşecek, kabul edenler ödül olarak nura dönüşecek, inkâr edenler ise daha büyük bir ceza olarak aşağılık bir mertebeye yeniden yaratılacaktır. Tüm bunlar bir bütün olarak incelendiğinde görülmektedir ki; dünya hayatı aslında Mana’ yı, Bab’ ı, Hicab’ ı tanımadıkları için insanlara verilen bir cezadır. Yani Nusayrilik’ te yaratılış mitolojisi ceza ile başlamıştır.

2.2.2. Ölüm İle ilgili Ritüelleri

Nusayrilerde ölüm ile ilgili ritüeller diğer Müslüman gruplarından çok farklı değildir. Ölüm gerçekleştikten sonra, camide sala okunarak cenazenin kalkacağı saat tanıklara duyurulur. Hemen bir tane kefen bezi getirilerek bu işi yapan kadınlara diktirilir.¹⁶¹ Ölümünün ardından kişi öncelikle yıkanır. Ölen kişi erkekse, yıkayıcı şeyh; kadın ise, okunması gereken duaları bilen bir kadın tarafından yıkanmalıdır. Ölü yıkanacağı bir levha ya da teneşir denilen mustatil bir masa biçimindeki yıkanma aracının üzerine yatırılıp üzeri örtülür.¹⁶² Ölen kişinin öncelikle ölümünden emin olmak için üç defa soğuk su dökülür ve İhlas Suresi okunur, daha sonra üç defa sıcak su dökülerek ölüyü yıkama işlemine başlanır.¹⁶³ Ardından üst üste olmak üzere sidirli (Arabistan’ da yetişen bir ağaç türü) bir suyla, kâfurulu bir suyla ve katıksız bir suyla üç kere yıkanır. Suyun temiz olması ve yıkayan kişinin ölünün sağ tarafında durması gerekir.¹⁶⁴ Cenazenin yıkandığı suyun bir çukura akıtılıp üzerinin tekrar toprakla örtülmesi gerekmektedir.¹⁶⁵ Üç kısımdan oluşan bedende öncelikle baş, daha sonra sağ taraf ve son olarak sol taraf yıkanmalı, kurutulmalı ve kefene sarılmalıdır.¹⁶⁶

Vefat eden kişinin yıkandıktan sonra kefenlenme işlemi yapılır. Ölen kişinin kefeni

¹⁵⁹Sinanoğlu, s. 42.

¹⁶⁰Halil İbrahim Bulut, “Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrilik”, Ortadoğu Yıllığı, Cilt: VII, Sayı: 7, 2011, s. 593.

¹⁶¹Türk, “Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri”, s. 244.

¹⁶²Uluçay, s. 174.

¹⁶³Sertel, s. 117.

¹⁶⁴Uluçay, s. 174.

¹⁶⁵Türk, “Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri”, s. 244.

¹⁶⁶Uluçay, s. 174.

erkek ise; 8 metre uzunluğundaki bezden gömlek, izar ve lifafe denilen üç parça kumaştan kadın ise; 12 metre uzunluğundaki bezden himar, dir, hırka, izar, lifafe denilen beş parçadan oluşmaktadır. Bezin rengi mutlaka beyaz olmalıdır. Zengin-fakir ayırımı yapılmaksızın herkese aynı kalitede kumaştan kefen dikilir. Erkek ölünün başına takke, kadın ölünün başına ise başörtüsü takılır. Tahnit işlemi olarak adlandırılan, güzel kokular içeren sıvılar ölünün üzerine serpiştirilir.¹⁶⁷ Kefenlenme işlemi tamamlandıktan sonra üzerine açık renkli, desenli bir elbise giydirilip ölü temiz tabuta bırakılır.¹⁶⁸ Tabutun üzerine Kuran' ı Kerim' de yazılı olan ayetlerden oluşan bir bez örtülür.¹⁶⁹

Yaşını almış kimseler kefenlerini ve üzerine giyecekleri kıyafetlerini önceden kendileri hazırlarlar. Kişinin isteği üzerine giyeceği elbise sayısı değişebilir. Gelin olmamış genç kızın ya da evlenmemiş genç erkeğin eline kına yakılır, tabutunun üzerine gelinlik ya da damatlık elbise bırakılır, ölü defnedildikten sonra bu kıyafetler geri getirilir. Ölen kişiye gelinlik ya da damatlık giydirilmiş şekilde defnedildiği de olur. Evlenmemiş şekilde vefat eden kişilerin mezar taşına kırmızı kurdele veya yazma bağlandığına rastlanılmaktadır. Zaman zaman yastık ya da yatak gibi eşyalarla beraber defin yapılmaktadır. Cenazenin başına rahat etmesi için yastık bırakılması yaygın bir uygulamadır. Tüm bu uygulamalar, ölümle beraber yaşamın son bulmadığına ve öldükten sonra yaşamın devam edeceğine dair inançlarına işaret etmektedir.¹⁷⁰

Nusayriler, cenazelerini kaldırırken ve gömerken sürekli olarak Kuran' ı Kerim' den ayetler okurlar. Arap Alevileri, camilerde Sünni imam bulunduğundan dolayı cami yetkilisinden kendi cenazelerinin namazını kıldırmak için müsaade isteyerek cenaze namazını kendi hocalarına yani şıhlara kıldırırlar. Cenaze namazı kılınırken abdestli olanlar namaza dururken abdestli olmayan kişiler, bir köşeye çekilip cenaze namazının bitmesini beklerler. Namazın bitmesinin ardından şıh, vefat eden kişinin ne olup olmadığının ancak Allah tarafından bilineceğine inandıklarından dolayı cemaatte bulunan kişilere haklarını helal edip etmediğini sormaz. Cenaze namazı kılındıktan sonra cenaze, yakın bir yere defnedilecekse mezara kadar yürüyerek, şayet defnedilecek yer yakın değilse omuzlara alınarak dualarla beraber cenaze arabasına kadar taşınır. Ardından açılmış olan mezara mevta defnedilir.¹⁷¹

Cenazenin defin işlemi genellikle aynı gün içerisinde yapılmaktadır. Uzakta bulunan akrabaların gelmesi gerekiyorsa defin işlemi bekletilir. Mevtanın vüdu kısımları temizlenir ve morga kaldırılır. Beklenen yakınlar geldiği zaman yıkama ve diğer işlemler gerçekleşir. Bu

¹⁶⁷Halil Altay Göde, "Karaağaç Arap (Nusayri) Alevilerinde Ölüm İnançları ve Ritüelleri Üzerine Bir İnceleme", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 73, 2011, s. 76.

¹⁶⁸Türk, "Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri", s. 244.

¹⁶⁹Göde, s. 76.

¹⁷⁰Türk, "Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri", s. 244.

¹⁷¹Göde, s. 79.

durum çok nadir olarak görülmektedir.¹⁷²

Mevta musalla taşının üzerine sırtüstü, ayakları imamın solunda, başı da imamın sağında olacak şekilde yatırılır.¹⁷³ Şih, cenaze namazını kıldırmak için musalla taşının önünde bekleyip cemaate seslenir. Kibleye doğru saf tutan cemaatin önünde şih durur. Cemaatte kibleye doğru safları oluşturur. İstiaze ve besmeleden sonra ölümle ilgili ayet veya hadis- i şerif okur. Ardından ölümden ibret alınması gerektiğini vurgulayan ve ölen kişiye rahmet dileyen bir giriş konuşması yapar.¹⁷⁴ Arap Alevileri' nde cenaze namazı beş tekbir ve dört salat okuması şeklinde yapılmaktadır. Birinci tekbir ihram tekbiridir. Bu tekbiri getirince kişinin başkalarıyla konuşması, namazda bulunması gereken hareketler dışında harekette bulunması ve bir yerden bir yere gitmesi haram kılınmıştır. Cemaat namaz esnasında imamı takip ederek sırasıyla şunları okumalıdır:

1. Allahu Ekber
2. Eşhedü en la ilahe illallah
3. Ve eşhedü enne Muhammeden Resululah
4. Sallallahu aleyhi vesellem.
5. Allahu Ekber
6. Allahumme salli ala Muhammedin ve âli Muhammedin.
7. Allahu Ekber
8. Allahummağfir lilmü' minine velmü' minat.
9. Allahu Ekber
10. Allahummağfir lihazelmeyyiti.
11. Allahu Ekber

Beşinci tekbirin ardından başka bir şey okunmadan selam verilir ve namazdan çıkılır.¹⁷⁵

Mevta, kabrin içinde yana yatmış ve yüzü kibleye dönmüş durumda defnedilir. Defin işlemi tamamlandıktan sonra şeyh, mezarın başında kibleye dönük şekilde cemaati cenaze telkini için davet eder. Cemaatte bulunan kişiler şeyhi dikkatli bir şekilde dinleyip telkinlerine katılırlar. Telkin yapıldıktan sonra ölen kişinin yakın akrabaları, mezarın yanına sırasıyla dizilirler ve cenazeye katılanların baş sağlığı dileğini kabul ederler. Cenaze evine döndüğünde, elini yıkayan kişiler eve girebilir. Üç gün boyunca evde yemek pişirilmez, komşular yemek yapıp ölü evine yemek götürürler.¹⁷⁶ Ancak son dönemlerde bu uygulama külfet getirdiğinden dolayı kaldırıldı ve sadece uzak yerlerden gelen kişilere komşular

¹⁷²Uluçay, s. 185.

¹⁷³Uluçay, s. 176.

¹⁷⁴Göde, s. 79.

¹⁷⁵Uluçay, s. 176.

¹⁷⁶Türk, "Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri", s. 245.

tarafından yemek yapıp cenaze evine getirilir.¹⁷⁷ Mevtanın evinde yeni elbiseler giyilmez, sigara içilmez, gerektiğinden fazla konuşulmaz. Ayrıca sabahları erken vakitte mezara gidilir, buhur yakılır ve dualar edilir. Yedi gün süresince de cenaze evinde dualar okunur.¹⁷⁸ Dua okuyan kişi okuduğu ayeti bitirdikten sonra orada bulunan cemaatin mevtaları için ve Allah rızası için Fatiha okutur. Fatiha okunduktan sonra cenaze evinde bulunan kişiler cenaze sahibine baş sağlığı diler ve oradan ayrılırlar. Ardından gelen grup yine dualarda bulunup cenaze evinden ayrılır. Taziye ziyaret süresi yaklaşık 10 dakika sürer. Genellikle öğleden sonra saat 14.00'de başlayan taziye ziyareti 18.00'e kadar devam eder. Ancak şehir dışından gelen misafirler bu vakitlerin dışında da taziye evinde bulunabilirler.¹⁷⁹

Ölünün evinde bir süre daha yas tutulur. Mevtanın kırkinci gününde yemek verilmesiyle beraber taziye son bulur. Yasın üçüncü, yedinci ve özellikle kırkinci gününde ölen kişinin hayrına yemek verilir. Defin işlemi gerçekleştikten bir hafta sonra kurban kesilir ve ölü aşı yapılır.¹⁸⁰ Yapılan bu yemek kesilen kurbandan yapılan hırısı' dir. Pişirilmesine gecedan başlanarak öğlen vaktinde son verilir. Son zamanlarda hırısı yerine yaygın olarak kâğıt kebabı yaptırılarak yanında da içecek bir şey ikram edilmektedir. Yapılan bu yemek yenmeden önce erkekler namaza giderler. Kadınlar ise mezarlık ziyaretinde bulunur, buhur yakıp dua okurlar. Bu ziyaretlerde "hambelez" denilen bir bitki mezara dikilir. Erkekler namazdan gelinceye kadar kadınlar tarafından sofraya hazırlanmış olur. Yedi gün boyunca dua okuyan fakir ailelere ve şeyhe bir miktar para verilir. İsteğe bağlı olarak kırkinci günde kurban kesilip yemek verilerek dua okutulabilir.¹⁸¹

Ölümün yıl dönümlerinde mezar ziyareti yapılarak tütsü yakılır, dua okunur ve mezarın üzerine hambelez denilen bitkiler dikilerek bolca su dökülür. Mezarlıkta gerçekleştirilen tüm bu uygulamalar bir tür "saçı" olarak görülebilir.¹⁸² Saçı, Antik Yunan' da kullanılan sıvı sunulara verilen isimdir. Bu sıvılar kutsal mekânlarda saç için ayrılmış bölümlerde ritonlar aracılığıyla yere dökülür ve tanrılara adak olarak adanır, dilekler dilenir.¹⁸³ Aslında libasyonun bir tür kansız kurban olduğu söylenebilir. Bu terim, bütün Türk boylarında kullanılan evrensel bir inançtır.¹⁸⁴

Nusayrilerde bulunan ölü yıkama, defin işlemleri, cenaze namazı ve taziye kurma uygulamaları genel çerçevede İslam dininin ölen kişi için yaptığı uygulamalara benzerlik

¹⁷⁷Uluçay, s. 188.

¹⁷⁸Türk, "Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri", s. 245.

¹⁷⁹Uluçay, s. 188.

¹⁸⁰Göde, s. 84.

¹⁸¹Türk, "Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri", s. 246.

¹⁸²Türk, "Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri", s. 246.

¹⁸³<https://tr.wikipedia.org/wiki/Libasyon> (29.01.2020)

¹⁸⁴Türk, "Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri", s. 246.

göstermektedir. Ancak içerik anlamında incelendiğinde farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Arap Alevileri' nin ölüyle beraber bazı eşyalarını gömüyor oluşu ve kefen dışında başka kıyafetlerin ölüye giydirilmesi gibi durumlar İslam dininde kabul edilecek uygulamalardan değildir. Nusayrilerin bu tür bir davranışta bulunuyor oluşu ölümden sonra geçmiş yaşantılarına bağlı olarak tekrardan dünyaya gönderileceği reenkarnasyon inancından kaynaklanmaktadır. Böyle bir inanış İslam dininde kesinlikle kabul edilmemektedir. İslam dinine göre kişi ölümünün ardından dünya hayatında işlediği sevap ve günahların ödül ve cezasını tekrar dünya hayatına gönderilerek değil, âhiret hayatında alacaktır.

2.2.3. Reenkarnasyon İnancı

Latince “reincarnatio” kelimesinden gelen reenkarnasyon; ruh göçü, yeniden doğuş, dirilme, tenasüh, tekrar bedenlenme gibi anlamlara gelen bir sözcüktür.¹⁸⁵ Yani en genel tanımıyla insanın ölümünden sonra yeniden bedenlenip dünyaya gelmesi ve bu sürecin ruhun insanı kâmil derecesine erene kadar devam etmesi demektir.¹⁸⁶

Tenasüh, bedenler arası geçiş unsuruna göre isimler alan bir inanıştır. Bu yüzden ölüm bir yok oluş değil, bir halden diğer hale geçiştir. Arap Alevilerinde reenkarnasyon mümin için yedi defa şekil değiştirmekle sınırlıdır. Mümin son aşamada nur haline gelinceye kadar dünyaya gelir.¹⁸⁷ Buna göre ruhun insandan insana geçiyor oluşu ‘nash’, insandan hayvana geçiyor oluşu ‘mash’, insandan bitkilere geçiyor oluşuna ise ‘fash’ denilmektedir.¹⁸⁸ Arap Alevilerinde yaygın görülen inanış, insandan insana geçiş inanışı olan “nash” ve insandan hayvana geçiş inanışı olan “mash” şeklindedir. Bundan dolayı her insan bitki veya hayvan olarak dünyaya gelmemek ve gelecekteki yaşamını garanti altına almak için günahlardan uzak durmalı, yaşamını iyi bir Nusayri mümin olarak sürdürmelidir. Çeşitli yaşayışlar sonucunda her insan, sonunda kemale erer ve insanlığa kurtarıcı bilgiler veren birer rehber olurlar.¹⁸⁹ Buradan hareketle Nusayrilerin reenkarnasyon ile ilgili çelişkilerinin olduğunu da görmekteyiz. İnsanın kemale ermiş, kurtarıcı bilgiler veren bir rehber olabilmesi için reenkarnasyon ile başka bir bedene geçerken eski yaşamına ait bilgilerinin de taşınması gerekir. Ancak Nusayriler bu durumun söz konusu olmadığını ileri sürmüşlerdir. Yine aynı şekilde Nusayriler eğer çok iyi bir Nusayri olursa insanın en sonunda nur olduğunu belirtmişlerdir. Bu da reenkarnasyonun da

¹⁸⁵Ökten, s. 85.

¹⁸⁶Türk, “Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri”, s. 247.

¹⁸⁷Ökten, s. 87.

¹⁸⁸Sertel, s. 99.

¹⁸⁹Ökten, s. 87.

bir sonunun olduğunu göstermektedir. Yani sonsuzluk insan için söz konusu değildir. Bunun gibi birçok konuda Nusayrilerin net cevaplarının olmadığını kendi içlerinde farklılıklar göstermelerinin yanı sıra inanışlarında da eksiklikler olduğunu görmekteyiz.

İnsanlığın geçmiş dönemlerine bakıldığı zaman Neanderthaller öncesindeki insanların, ölümlerini gömdüklerine dair herhangi bir bulgu yoktur. Tenasüh inancının kökeni Neanderthal insanın yaşadığı kaba taş dönemine kadar geriye götürülebilir. Neanderthal buluntuları arasında bulunan Irak’ taki Shanidar mağarası, ölüm ötesi yaşam inancı konusunda oldukça önemli bilgiler vermektedir. Neanderthal insanın bir çukura, “hoker” durumunda gömüldüğü, yanına çeşitli eşyalar bırakıldığı, başlarının altına yastık işlevi görsün diye taş yığını koyulduğu, çevresinin taşlarla örüldüğü ve iskeletin kırmızı renkli aşı boyasıyla boyandığı aktarılan bilgiler arasındadır. Ölen kişinin etrafının taşlarla örülmesi ve “hoker” pozisyonunda gömülmesi, bebeğin anne rahmindeki pozisyonunu, çukura gömülmesi ise anne rahmini temsil etmekte olduğu gibi kırmızı aşı boyası ise canlılığın ve yaşamın simgesi olarak görülebilir. Neanderthaller de görülen tüm bu durumlar ölümden sonra yaşamın sürdüğüne ve öte dünyaya inanıldığına ilişkin işaretlerdir. Bununla beraber ölünün yanına, çeşitli eşyaların bırakılması, iyileşir umuduyla da çeşitli bitki ve çiçeklerinin bırakılması ise yeniden dirilme ve öldükten sonra yaşamın sürdüğü inancına sahip olduklarına ilişkin kanıtlar olarak görülebilir.¹⁹⁰

Reenkarnasyon inancı, eski Mısır ve Hint inançlarında görülmekte ve günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Eski Mısırlılara göre kötü ruhlar, çeşitli hayvan bedenlerinde yeniden dünyaya gönderilerek iyi ruha dönüşüp dönüşmeyecekleri konusunda gözlemlenirler. İyi ruhlar ise üç bin yıl cennette yaşadıkten sonra yeniden dünyaya gönderilirler. Ölen kişilerin bedenlerinin mumyalanması, bu kişilerin hayata geri döndükten sonra bedenlerini bulup oraya girmelerini sağlamaktır. Öldükten sonra yeniden dirilme ebedi olarak sürmektedir. Mısırlılara göre, insan ölümünün ardından ruhun iyilik ya da kötülüğüne bağlı olarak ya uzunca bir süre bolluk içinde yaşar ya da bir beden içerisinde acı çeker. Bu sebeple Mısırlılar, ölen kişinin kalbini ve geleceğini ellerindeki terazilerle tartan kırk iki hâkimin olduğuna inanmışlardır. Hâkimlerin tartısı sonucu iyiliği fazla gelen kişi, bir sonraki yaşamında iyilik görür.¹⁹¹ Hint dinlerinden Budizm, Hinduizm, Caynizm gibi dinler, insan ruhunun olgunluğa erişebilmesi için çile ve ıstırap çekip ardından olgunlaşıp Nirvana’ ya ulaşacağına inanırlar. Nirvana ruhun olgunlaştıktan sonra ulaştığı en yüksek konumdur. Bunun gerçekleşebilmesi için birçok kez bedene girip çıkılması, değişik cezalar çekilmesi gerektiğine inanılır.¹⁹² Ruh göçü, Antik Yunan’ da ruhun dönüşümü, Hint coğrafyasında kötülük yapan kişilerin ölümünden sonra

¹⁹⁰Türk, “Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri”, s. 248.

¹⁹¹Türk, “Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri”, s. 248.

¹⁹²Uluçay, s. 222.

hayvan biçiminde doğacağı, eski Mısır’ da ise ölen kimselerin ödül ve cezalara göre yeniden dirileceği, Budizm’ de kötülükleri terk edip Nirvana’ ya ulaşmaya kadar yükselip alçalarak ölüm ötesindeki yaşama ulaşması şeklinde yorumlanmaktadır. Bu durumda yaşam içerisindeki zihni ve bedeni ihtirastardan kurtulduktan sonra o kişi için artık reenkarnasyon yoktur.¹⁹³ Budizm, ortaya çıkarken, eski Hint inanç sisteminin bir kısmını kendi bünyesine aldığı ancak bunu sistemleştirdiği bilinmektedir. Reenkarnasyon inançlarına göre iyilik yapanların ölümden korkmasına gerek yoktur ancak kötülük yapanların kalıp değiştirirken insan bedenine değil, her yeniden doğuşta bir öncekinden daha kötü bir hayvanın kalıbına girerek cezalandırılacaklardır. Tüm bunlardan yola çıkarak bazı inanç sistemlerinde, olgunlaşma, insanı kâmil düşüncesi temelinde, ruh göçünün sadece insanlar arasında mümkün olacağına inanılırken, bazı inanç sistemlerinde ise, ceza ve ödül esas alınarak, tenasühün insan dışında kalan bitki ve hayvanların şeklinde bedenleneceğine inanılmaktadır.¹⁹⁴ Açıkça görülmektedir ki, bazı topluluklar reenkarnasyonu daha iyi bir birey olmak için ikinci bir şans, bazı topluluklar bir ödül, ceza sistemi olarak düşünmüşlerdir. Bazı topluluklarda ise zihni ve bedeni ihtirastarı olmayan bireylerin reenkarnasyonunun gerçekleşmeyeceği ileri sürülmüştür. Gerek yukarıda verilen bilgiler, gerek araştırmalardan elde edinilen bilgiler ışığında çeşitli topluluklar tarafından reenkarnasyon inancı konusunda ortak bir paydada birleşilmediği, farklı şekillerde yorumlandığı ve uygulandığını görmekteyiz.

Eski Hint inanç sistemlerinde reenkarnasyon toplumsal bir yapının şekillendiricisi olan ruhun doğum, ölüm, yeniden doğuş dairesindeki hareketini düzenleyen prensip olarak karma öğretisini tamamlayıcı bir rol üstlenir. Samsara inancı olarak kullanılan reenkarnasyon, dünyevi hayattaki doğum, ölüm, yeniden doğuş döngüsünü ifade eder. Karma düşüncesini yaşayan Hindulara göre, içerisinde yaşadığımız sosyal çevre ve sahip olduğumuz sosyal statü bir önceki yaşantımızdaki karmalarımızın sonucunda belirlendiği gibi, bir sonraki yaşantımızda, şimdi yaşadığımız hayat süresince yaptığımız karmalarla tayin ve tespit edilir. Bu düşünceye göre karma geçmiş, şimdi ve geleceği birbirine bağlayan bir bağ olarak görülebilir.¹⁹⁵ Reenkarnasyon ve karma inancı Hinduizm’ in temel özelliklerindendir. Bu inanç insanların ellerini kollarını bağlayan, kişiyi içinde bulunduğu koşullar bağlamında hayatını sürdürmeye mecbur kılan bir inanç olarak anlaşılmaya devam etmektedir. Bu açıdan bakıldığında sıkı bir determinizm şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca, Hint toplumunda bulunan kast sisteminin adaletli olduğunu da tenasüh inancıyla desteklemektedirler. Kast sisteminin beraberinde getirdiği adaletsizlik, eşitsizliğin giderilmesi ve ruhların eşit ve adil derecelere ulaşmaları için

¹⁹³Ökten, s. 85.

¹⁹⁴Türk, “Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri”, s. 247.

¹⁹⁵Uluçay, s. 214.

reenkarnasyon bir ihtiyaçtır. Oluşturdukları bu anlayışa göre, mevcut düzene karşı gelmeden itaat eden Hindu, daha sonraki yaşamında üst kademelere yükselme imkânına sahip olacak, aksi takdirde bitki ya da hayvan olarak yaşamını sürdürmek üzere yeniden dünyaya gelecektir.¹⁹⁶ Anlaşıldığı üzere reenkarnasyon ve karma inancı sadece dini olarak değil siyaset alanında da kendini göstermiş ve insanlar üzerindeki etkisi yadsınamaz derecede hissedilmiştir. Hint toplumuna yapılan adaletsiz uygulamalara karşı dinen vaad edilen ödüller toplumun özellikle de alt tabakasının kayıtsız şartsız üst tabakaya itaatine olanak sağlamıştır.

Reenkarnasyon inancı eski Türk inançlarında da mevcuttu. Eski Türk topluluğundan olan Moğollar ruhun, bedenden bedene geçtiğine inanmışlardır.¹⁹⁷ Türkler ruhun tekrardan bedenleşmesini Orta Asya'nın büyük dinleri ile karşılaşmalarından beri bilmektedirler.¹⁹⁸

Tenasüh inancına Yunan filozoflarından Pisagor ve Platon inanmaktaydı. Platon, tenasüh inancını “bilgi” nin eski yaşamlardan kalma bir hatırlama olduğunu kanıtlamak adına da savunmaktadır. Reenkarnasyon konusunda diyaloglarında detaylı bilgiler veren eski Yunan filozoflarından Eflatun, insanın ruhun hakikatlerini kavrayabilme derecesine bağlı olarak, ölümden sonra uygun bedenlerde tekrardan cisimleneceğini söylemektedir. Eflatun' a göre birinci derecede hakikati kavrayabilen insan ruhları filozof, sanatkâr veya müzisyen olarak, ikinci derecede kavrayabilen ruhlar adil bir kral, kahraman savaşçı veya efendi, üçüncü derecede kavrayabilenler ise politikacı veya tüccar şeklinde yeniden bedenlenerek yaşamlarını sürdüreceklerdir.¹⁹⁹ Bu şekilde ruhları dokuz kategoriye ayırır ve hakikati en düşük düzeyde kavrayabilen ruhların zalim veya despot bir hükümdar olarak dünyaya geleceğini ileri sürerken hakikatten tamamen haberi olmayan ruhların ise, daha aşağı varlık kategorisi olarak kabul ettiği hayvan, böcek veya sürüngen olarak cisimleneceğine inanmaktadır.²⁰⁰ Yunan filozoflarının düşüncelerine baktığımızda da bir kast sistemi olduğu görülmektedir. Bu kast sisteminde sıralama bilgiye, bilmeye ve hakikati kavrama yeteneğine kısacası zekâyâ dayalı bir sıralamadır. Bireyin hakikati kavrama derecesine göre bir sonraki hayatında farklı bir sınıfta ve pozisyonda doğması, bu sınıf ve pozisyonun kavrama derecesine göre belirlenmiş olması da bir tür ödül ceza sistemine benzemektedir. Bu yönüyle ele alacak olursak Yunan filozoflarının da reenkarnasyonu ödül ceza sistemi olarak düşündüğünü söyleyebiliriz.

Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam dini, A'raf, cennet, cehennem inançlarına uymadığı için reenkarnasyona karşı çıkmaktadırlar. Uzak Doğu dinlerinde ise, ruhun göçebeliği sorun teşkil etmiyordu. Çünkü onların inancına göre, ruh cennet veya cehenneme gitse de tekrar

¹⁹⁶Türk, “Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri”, s. 249.

¹⁹⁷Ökten, s. 86.

¹⁹⁸Türk, “Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri”, s. 250.

¹⁹⁹Ökten, s. 86.

²⁰⁰Uluçay, s. 216.

dünyaya dönünceye kadar gerçekleşen bir süreç oluyor. Hintlilerde oluşan karma öğretisi de zaten bu inanca dayanmaktadır. İnsan doğumuyla bir önceki yaşamındaki artı ve eksilerini beraberinde taşıyor; iyi ise iyiliklerine iyilik ekliyor, kötü ise kötülüklerine kötülük ekleyerek yaşamını sürdürüyor.²⁰¹

Tek tanrılı dinlerde reenkarnasyon inancı reddedilmesine rağmen bu dinlerin bazı mezhepleri ve tarikatları tarafından kabul edilmiştir. Müslümanlıkta özellikle Şîî, Alevi ve daha çok Arap Alevi fırkalar arasında yaygın olarak görülmekte olan reenkarnasyona Yahudi ve Hristiyan tarikatlarında da rastlanmaktadır. Tek tanrı inancını kabul eden dinlerde reenkarnasyonun reddedilmesinin sebebi cennet ve cehennem inancından kaynaklanmaktadır. Çünkü reenkarnasyon inancına baktığımız zaman ödül ve ceza bu dünyada farklı yaşamlarla verilerek cennet ve cehennem bu dünyada yaşanmaktadır. Ancak tek tanrılı dinlerde günah ve sevabın ödül ve cezanın yaşanacağı âhiret hayatı oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan bakıldığında reenkarnasyon inancı tek tanrılı dinlerde açık bir tehdit unsurudur.²⁰²

Türkiye’ de yaşayan Alevi inanç sistemleri içerisinde tenasüh inancını en yoğun yaşayan grup Nusayrilerdir. Bu inanç Nusayrilerin karakteristik özelliklerindendir. Hz. Ali odaklı güçlü bir tecelli inancı olduğu gibi sayısız canlı örnekleriyle karşılaşılan güçlü bir reenkarnasyon inancı da mevcuttur. Nusayriler diğer gruplara göre ölen kişinin ardından daha az yas tutarlar. Böyle yapmalarının sebebi reenkarnasyona inanmalarıdır. Arap Alevi inancına göre, her insanın ruhu ölümden sonra başka bir bedende yaşamını sürmektedir. Ölümünün ardından ruh başka bir bedende yaptıklarının karşılığı olarak insan, hayvan veya bitki şeklinde dünyaya gelir. Nusayri inancını taşımayan veya günahkâr olan kimseler bitki ya da hayvan biçimine dönüşürler. Bundan dolayı Nusayriler için yeryüzünde canlı olan her varlık insan gibi değerlidir. İnsan en az yetmiş kere reenkarnasyonu yaşamaktadır. Bunun temel sebebi, bir insanın bir defa sınanmasının adalete uygun olmayacağına inanılmasıdır. Yaratıcının kullarına iyi bir insan olmaları için birden fazla hayat sunarak doğruyu bulmaları konusunda şans tanıdığına inanılmaktadır.²⁰³ Nusayri inancına göre reenkarnasyonun amacı yaratıcının kullarına iyi bir insan olmaları için birden fazla şans tanımaktır. Ancak Nusayri inancı taşımayan veya günahkâr olan kimselere sadece bitki ve hayvan olmaları için şans tanınacağı belirtilmiştir. Bitki olarak gerçekleşen bir yeniden doğuşun daha iyi bir insan olma yolunda nasıl bir etkisi olabilir? Ya da bu şekilde gerçekleşen bir yeniden doğuş diğer bireylerden farklı olduğundan bunu da bir yeniden şans verme olarak değerlendirebilir miyiz? Bu durumda adaletten söz edilebilir mi? gibi ve buna benzer birçok soru Nusayrilik’teki reenkarnasyon

²⁰¹Uluçay, s. 221.

²⁰²Türk, “Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri”, s. 252.

²⁰³Türk, “Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri”, s. 258.

inancının boşluklarını göstermektedir. Hangi mezhep olursa olsun özellikle inançlar konusunda netlik yoksa bireyin kayıtsız şartsız kabullenmesi beklenemez.

Nusayrilerdeki reenkarnasyon inancına göre bütün Arap Aleviler, tanrı tarafından seçilmiş kullardır ve ruhlarıyla beraber cennete aittirler. Bu inanca göre, dünya imtihan yeridir ve asıl olan beden değil ruhtur. Dünya hayatına insan bedenlerinde gelen ruhlar Allah' a ibadet eder, dininin gerekliliklerini yerine getirirlerse yaşamı sona erdikten sonra bir daha insan bedeninde dünyaya gelebilirler. Ruh dünyaya bir defa gelince cennet ve cehennemi hak etmiş olmaz.²⁰⁴

Nusayrilerde, reenkarnasyon inancından dolayı cennet ve cehennem anlayışları da farklılık göstermektedir. Nusayrilere göre, cennet ve cehennem insanın iç dünyasında yaşadığı bir durumdur. Kişi iyiliklerde bulunuyorsa, iyi bir yaşam sürer; kötülüklerde bulunuyorsa, kötü bir yaşam sürer. İnsan ruhu bedenden bedene girip imtihanını tamamladıktan sonra Tanrı tarafından cennet veya cehenneme bırakılır. Tanrı tarafından gönderildiklerine inandıkları cennet, olgunluğa erişmiş insanlar için 'nur ehline karışma' ya da 'nur ehline dönüşme'; cehennem ise bitki veya hayvan haline dönüşmedir.²⁰⁵

Nusayrilik mezhebine göre âlem, kadim yani başlangıcı belli olmayan bir varlıktır. Cennet veya cehennem kişinin kendi iç dünyasından ibaret görüldüğü için semboliktir. Böylece Tanrı iyi ve kötü olan kullarının ödül ve cezalarını kadim olan dünya hayatında gerçekleştirecektir. Nusayrilik mezhebinin temel akidesi olan reenkarnasyon inancına göre ölümden sonra ruhun iyi ve güzel bir bedende dünyaya geri dönmesi cennet; kötü bir beden, bitki veya hayvan olarak yaratılması ise cezalandırma yani cehennem olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca sakat veya hasta olarak doğan çocukların geçmiş yaşamlarında işledikleri bir suçtan dolayı ceza amaçlı o şekilde yaratıldığı, küçük yaşta masum bir şekilde ölen çocukların ödül ve cezaya tabi tutulması için yeni bir hayatla imtihana tabi tutuldukları aktarılmaktadır.²⁰⁶

Arap Aleviler, reenkarnasyonu gösteren ya da kanıtlayan veriler olarak; yeni doğan bir bebeğin doğumdan hemen sonra konuşmasını; doğumdan önce veya doğumdan sonra insanların gördükleri rüyaları; bazen de doğan çocukta bulunan yara, ameliyat izi gibi şeyleri gösterirler. Yeni doğan çocuk şayet konuşuyorsa genelde ona anne veya babasının kaşığıyla yemek yedirilip konuşmasına engel olunur. Doğan çocuğun geçmiş yaşantısını kimseye anlatmaması için aile tarafından sıkıca uyarılır. Buna rağmen bazı kimseler geçmiş yaşamlarındaki ailelerinin yanına gider, onları ziyaret eder ya da bunun tam tersi gerçekleşir.

²⁰⁴Ökten, s. 87.

²⁰⁵Türk, "Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri", s. 258.

²⁰⁶Bulut, s. 594.

Bu şekilde gelişen yeni dostluklar ve akrabalıklar olur. Reenkarnasyon geçirip dünyaya yeniden gönderilen bazı kişilerin bir önceki yaşantısındaki simalarına kısmen benzediği aktarılmaktadır.²⁰⁷ Yeni doğan bebeklerin kırklarını doldurunca gülmeye veya ağlamaya başlamaları hep bir önceki yaşamlarına özlem ve hatırlama olarak yorumlanır. Reenkarnasyon inancı bazı ailelerde o kadar güçlüdür ki vefat eden genç bir insan olduğunda bulunan çevrede yeni doğum yapanların araştırılır ve ruhun o bedende yeniden dünyaya geleceğine inanılır. Bazı insanlar bir önceki hayatındaki rolünü anımsamaktadırlar. Tüm bunlar incelendiği zaman normal bir ölüm değil de daha çok kaza, cinayet, doğum vb. gibi ani ve genç yaşta ölümle yaşamı son bulanların yeniden bedenleneceği görülmektedir. Tuhaf olan şey yeni bedende doğan ruh, hem bir önceki yaşamını anımsamakta hem de bedeninde ölüm şeklini açıklığa kavuşturmayacak yara, ameliyat izi gibi işaretleri taşımaktadır. Dikkat çeken bazı noktalar vardır ki bunlardan biri sonraki yaşamında kişi aynı cinsiyettedir, yani reenkarnasyon sonucunda cinsiyet değişikliği olmaz. Yaşlı olarak ölen insanlarda da reenkarnasyona rastlanmaz. Kişinin yaşı ilerledikçe geçmişi hatırlama olasılığı azalır. Sonraki hayatta din değişikliği de olmaz. Ölüm ve yeniden hayata dönme arasında bulunan sürenin kısa ve ölüm ile yaşamın olacağı yerlerin birbirine çok yakın olması, ölen kişinin ailesinin rüyasında tekrardan bedenleşeceğini görmesi konusunda kendisini koşullandırması genel olarak reenkarnasyon düşüncesi ile ilgili gelenekselleşmiş davranışlar yumağıdır. Bu sebeple reenkarnasyonun inanç boyutu ile beraber kültürel boyutunun da önemli olduğu vurgulanabilir. Nusayrilerin reenkarnasyona olan inançları, çocuklar konuşmaya başlar başlamaz söyledikleri her şeyin değerlendirilmesine yol açar. Özellikle yeni doğan kişi doğum lekeleri, yara izleri vb gibi şeyler taşıyorsa davranışları ve konuşmasına dikkat edilir. Vücudunda iz taşıyan bu kişiler bir önceki yaşamdan olan anne-babalarını, varsa eşlerini, kardeşlerini ve çocuklarını görmek istediklerini ifade ederler. Aile böyle bir isteği anlayışla karşılar. Önceki aile, araştırılıp bulunur. Çocuğun bu aile ile görüşmesine müsaade edilir. Ancak çocuk önceki hayatıyla ilgili bir imtihana tutulur. Ona eski yaşamıyla ilgili özel sorular sorulur. Daha önce başka bir yerde doğup büyümüş olan çocuk kendisine yöneltilen soruları rahatlıkla yanıtlar. Çocuğun önceki yaşamına dair birçok anıyı unutmaması için aynı tabak, kaşık, çatal ile yemek yedirmeye dikkat ederler. Yine eski ve yeni yaşantı arasında geçen zamanın çok kısa hatta yok denecek kadar az olduğu ifade edilmektedir. Bu da ölümlerine sebep olan durumun etkisinden kurtulmalarına zaman kalmadan ruhun tekrar dünya hayatına dönmesine sebep olmaktadır.²⁰⁸ Tüm bunlardan hareketle Nusayrilerin reenkarnasyon inancının bazı kıstasları olduğunu söyleyebiliriz. Yaşlı

²⁰⁷Sertel, s. 102.

²⁰⁸Ökten, s. 92.

olan ya da normal ölen kişilerde reenkarnasyonun görülmemesi, sadece genç ya da kaza gibi beklenmeyen ölümler sonucunda reenkarnasyonun gerçekleşmesini bu kıstaslara örnek olarak verebiliriz. Buradan reenkarnasyonun amacı iyi bir insan olmak için yeniden verilen şanslar ise bu şansların sadece beklenmeyen veya genç ölümlere tanınmış olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Yine aynı şekilde yaşlılarda ya da normal ölümle ölenlerde reenkarnasyon gerçekleşmiyor ise sadece yaşadıkları hayatta cennet ve cehennemi yaşamış oldukları ve öldükten sonra herhangi bir ödül ya da ceza uygulamasının yaşlılar ya da normal ölenler için söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda Nusayrilerde reenkarnasyon inancına bağlı olarak gelişen ödül ceza uygulamasının da net olmadığı aşikârdır.

Bâtını bir âhiret inancıya sahip olan Nusayriler için ruhi âlem ölüm sonrasında, ikisi parlak ikisi karanlık olmak üzere dört sınıf şeklinde tasavvur edilmektedir. Bu âlemlerden birincisi; büyük ve parlak âlem olarak zikredilen Nusayri müminlerin gideceği âlemdir. Bu âlem ulûhiyet mertebesinin hemen altında bulunan naim cennetidir. Naim cennetine giren Nusayri mümin yıldıza dönüşecektir. Âlemlerin ikincisi küçük parlak âlemdir. Küçük parlak âlemden yaratılanlar aşamalı bir şekilde göğe götürülür. Büyük parlak âlemin tüm zıtlıklarını içerisinde bulunduran âlemlerin üçüncüsü büyük karanlık âlemdir. Büyük karanlık âlemde şeytanlar bulunur. Son âlem olan küçük karanlık âlem ise, lanetlenmek için kadın ve hayvan olarak yaratılan ruhların bulunduğu yerdir. Nusayrilerin dört âlem şeklinde tasavvura gitme sebepleri, reenkarnasyon inancında bulunan Nusayri olarak ölmeyen kişinin ‘düşme’ ve Nusayri olarak ölen kişinin ‘yükselme’ anlayışına paralel olarak doğduğunu söyleyebiliriz. Nusayriler’ e göre ruh, iyi bir Nusayri olarak öldükten sonra insan şeklinde, kötü bir insan olarak öldükten sonra ise bitki ve hayvan şeklinde yeniden bedenlenir. Bu nedenle, Nusayrîler, Allah’a “Bizi bu insanlık libasından kurtar ve bize semavi yıldızlar arasındaki nuranî gömleği giydir.” diye dua ederler.²⁰⁹

Nusayri din adamı Nasreddin Eskiocak’ a göre reenkarnasyon bir gerçektir. Bu akıl ve mantığın kabul edeceği bir haktır. Kur’ ân’ da tenasühü açıklayacak birçok ayet vardır. Felsefe tarihi filozoflarından Platon da reenkarnasyona benzer görüşleri ileri sürmektedir. Platon’ a göre ruh, tanrısal kökenli olup farklı şekillere girer ve öbür dünyada sorguya çekilir. Eflatun, Sokrates; Hristiyanların bilginleri Cebran Halil, Naim, Mikail gibi birçok filozoflar tenasühü kabul ettikleri iddia edilmektedir.²¹⁰

“Prof. Dr. Ehtem Ruhi Fırlalı’nın verdiği bilgiye göre; “Ali’ ye inanan gerçek Nusayrilerin ruhları, hareket yoluyla yıldızlar haline dönüşerek nurlar âlemine yükselir. Ancak

²⁰⁹Bulut, s. 594.

²¹⁰Ökten, s. 90.

Nusayri olmayanların Müslüman, Hristiyan ve Musevilerin ruhları hayvan cesetlerine girer. Tenasüh ve hulûla inanmakta olan Nusayrilerin diğer bir özellikleri kadınların ruhlarının olmadığını kabul etmeleridir. Onlara göre şeytanlar insanların günahlarından; kadınlar şeytanların günahlarından yaratılmıştır” gibi ifadelerle Nusayriliği ve tenasüh inancını izah etmektedir.”²¹¹ Bu durum Nusayrilerin kadınlara bakış açısını ortaya koyması açısından son derece önemlidir. Nusayrilere göre doğuştan günahkâr olan kadınların nur âlemine yükselmeleri de söz konusu değildir.

Nusayri mezhebine göre kendi toplumları Allah tarafından seçilmiş bir toplumdur. Bu yüzden kendilerine yönelik mükafât ve cezalandırmanın diğer insanlar ve toplumlarla aynı seviyede olmayacağına inanırlar. Hz. Ali’ nin ulûhiyetini kabul eden iyi bir Nusayri yedi kez geçirdiği değişim sonucunda yıldızlara dönüşür ve nurlar âlemine yükselir. Kötülüklerden arınıncaya kadar dünyaya gönderilmeye devam eden ruh farklı inançlara mensup bireyler olarak gelir. Nusayri olmayanların ruhları hayvan bedenine girer. Nusayriler’ e göre kendilerinden olan seçkinlerin inanç konusunda şüpheye düşmesiyle maymuna dönüşmesi söz konusu olduğu gibi Müslüman âlim öldükten sonra eşek; Hristiyan alim domuz; Yahudi alim maymun şekline dönüşür. Ayrıca Nusayri olmayan bir kişi Nusayriliğe girerse geçmişteki yaşantısındaki hatası yüzünden Nusayrilik dışında bir mezhepte doğduğuna ve aslına döndüğüne inanılır. Nusayri mezhebi inanç ve ibadetlerinin başkalarına aktarılmasını kabul etmez. Böyle bir durumda cezası ebedi olarak insan suretine bürünememesi olmaktadır.²¹² Böylece onlar inançlarını gizlilik içinde sürdürmenin teolojik zeminini oluşturmayı amaçladıkları düşünülmektedir.

Nusayrilerdeki reenkarnasyon inancı içerik ve anlam bakımından her ne kadar eski Hint inançlarındakine benzer görülse de, Nusayriler bu inancın asıl dayanağının Kur’an-ı Kerim olduğunu savunurlar. Reenkarnasyon, Arap Alevilerinin tevil özelliklerinden kaynaklı batını bir yorumudur. Kur’an-ı Kerim’de reenkarnasyon ile ilgili delil gösterdikleri ayetler şunlardır: Rum sûresinin 11. ve 27., Yûnus sûresinin 4., 6., ve 34., Neml suresinin 60., 61., ve 62. ayetleridir. Arap Alevilerine göre tenasüh Bakara suresinin 28. ayetinde şöyledir; “(Ey kâfirler!) Allah’ı nasıl inkâr ediyorsunuz ki, (siz) ölümler idiniz de, size (O) hayat verdi. Sonra sizi öldürecek, sonra sizi (tekrar) diriltecek, sonra da ancak O’na döndürüleceksiniz.” Bu ayette iki kez doğum ve iki kez ölümden bahsetmektedir. Bundan yola çıkarak dünyada yeniden bedenlenme yani reenkarnasyon anlaşılır. Nusayriler bu ayette geçen tekrardan dirilmenin beden değiştirme olarak vücuda geleceğine inanırken diğer dini inanışlarda ise bu

²¹¹Sertel, s. 103.

²¹²Bulut, s. 595.

durumun âhirette olacağının habercisi şeklinde yorumlanmaktadır.²¹³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır' ın tefsirini incelediğimiz zaman bu yorumlamayı destekleyecek tarzda açıklamalar görüyoruz. Bakara suresinin 28. ayetinde “Allah’ ı nasıl inkâr ediyorsunuz ki, siz ölümler idiniz de, size O hayat verdi” ibaresi dünya hayatına gönderilemeden önce cansız ölümler halinde olmamıza ve ölümlerin kabre taşındığı gibi öteye beriye taşınıp durduğumuza yapılan vurgudur. Böyle bir durumdayken nefes alıp verir, gıdalanır, ürer, duyar, görür, düşünür, ister, fiziki ve ruhi kuvvetleriyle karşılaştığı olaylara dayanır, etli, canlı, akıllı birer insan yaptı. Bizleri bir nutfeden akıllı birer insan haline getiren kim ise, işte yaratıcı odur. Hayatımızın sahibi Allah’ a iman edip kulluk etmemiz, hayat sevdamızla Allah’ ı unutmamamız gerektiği çünkü bu dünya hayatının son bulacağını ayetin devamında yaptığı vurguyla Yüce Yaratıcı açıklamaktadır. “Sonra sizleri yine öldürecek, sonra yine diriltecek, sonra da döndürölüp ona götürüleceksiniz.” Ba’ sü ba’ de’ l- mevt yani öldükten sonra dirilmek haktır. Bunu nerede ve nasıl yapacağını ancak Allah bilir. “Sonra sizi diriltir” ibaresi kabir hayatı ile de kıyametten sonra diriliş şeklinde de tefsir edilmiştir. Hangi şekilde diriliş olursa olsun ayetin sonunda da belirttiği gibi “sonra da ancak Ona döndürüleceksiniz.”²¹⁴

“Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına gönderdik. Fakat iman edip salih amel işleyenler hariçtir.” Nusayri din adamı Nasreddin Eskiocak, Tin Suresinde geçen bu ayeti dayanak göstererek insanın esfeli safiline yani aşağıların aşağısına gönderildiğini ifade eder ve ardından şu ayetleri delil gösterir: “Onlar, kendilerine yapılan uyarıları tamâmen kulak ardı ettiler. Biz de kötülükten sakındıranları kurtardık; zulmedenleri ise, alışkanlık hâline getirdikleri günahlar yüzünden dehşetli bir yoksulluk azabıyla cezalandırdık. Yine onlar, iyice azgınlaşıp, kendilerine yasaklanan şeyleri küstahça işlemeye devam edince, biz de onlara “Aşağılık maymunlar olun!” dedik.”²¹⁵ “Sizin yerinize benzerlerinizi getirmek ve sizi bilemeyeceğiniz bir şekilde yeniden yaratmak üzere aranızda ölümü biz takdir ettik. (Bu konuda) bizim önümüze geçilmez.”²¹⁶ Nasreddin Eskiocak, bu ayetlere göre, insanın dünyada bilmeyeceği bir yaradılışa var edileceğini ifade etmekte, kötü fiil işleyenlerin, aşağıların aşağısına döndürölmeleri, aşağılık maymunlar olmaları gibi yaratıcının lanetine uğramaları onların hak ettikleri cezaya çarptırılıp hayvan şekline girmelerinden başka bir şey değildir, diyerek ardından bununla ilgili şu ayetlere değinmektedir.²¹⁷

“...Yine eğer dileyseydik, oldukları yerde başka yaratıklara dönüştürürdük de ne ileri

²¹³Ökten, s. 88.

²¹⁴Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Azim Dağıtımçılık, İstanbul, 2012, cilt. 1 s. 305-306.

²¹⁵Araf: 7/165-166.

²¹⁶Vakıa: 56/61.

²¹⁷Sertel, s. 100.

gidebilirler, ne geri dönebilirlerdi.”²¹⁸

“... De ki: “Allah katında cezası bundan daha kötü olanları size haber vereyim mi? Onlar, Allah’ın lânetlediği ve gazabına uğrattığı, içlerinden maymunlar ve domuzlar çıkardığı kimseler ile şeytanlara tapan kimselerdir. İşte bunların yeri daha kötüdür ve onlar doğru yoldan daha çok sapmışlardır.””²¹⁹

Nusayriler bu vb. ayetleri vücut değiştirme olayının bir delili olarak görmekte iken, İslami düşünürler bahsedilen dirilişin âhiret hayatında olacağının habercisi olarak görmektedirler. Ayetin farklı yorumlara açık olması, her iki düşünceyi de cevapsız bırakmaktadır. Bazı kişiler ise, aktarılan bu iki görüşten farklı olarak, kıyametten sonra insanın bir kez daha yaşama döndürülmesinin inanca aykırı olmadığını savunmaktadırlar. Yaşar Nuri Öztürk ve Süleyman Ateş de Kur’ân-ı Kerim’de tenasüh olayının delil ve işaretleri olduğunu ifade etmektedirler.²²⁰

A’raf suresi 166. ayette Allah, kötülüklerin sonunda aldıkları cezanın nedeni olarak yine kişilerin kendi günahlarını gösterilmektedir. Yapılan tüm uyarılara uymayan yaptıkları kötülüklerde direnen kişiler için Allah *“Aşağılık maymunlar olun!”* şeklinde buyurmuştur. Kur’an-ı Kerim’de bu dönüşümün hem bedenen hem ruhen bir dönüşüm mü yoksa karakterlerini ve huylarının maymununkine benzeten bir buyruk mu olduğu konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu ayetin yorumlamasını bir “tür” değişmesi şeklinde değil, bir ahlak ve karakter değişimi şeklinde açıklamak daha uygun görülmektedir. Çünkü Maide sûresi 60. Ayete baktığımızda da İsrailoğullarının Allah tarafından maymun ve domuzlara dönüştürüldüğü bildirilirken de böyle bir anlam yüklenilmiş olmalıdır. Ayette ahlaki ve manevi değişime işaret edilirken Kur’ân-ı Kerim bu tür bir değişikliği de ilahi iradeye bağlamaktadır. Ayetlerde bulunan bu ifadenin temsili bir ifade olduğu kastedilenin saygın, erdemli bir yaşamı oluşturacak davranışları seçmek yerine o kişilerin kendilerini maymunlar gibi aşağılık ve gülünç bir konuma düşürecek davranışları tercihte bulunmalarındır. Sonuç olarak kötülüklerinde ısrarcı olan kişilere *“Madem böyle olmak istiyorsunuz o halde böyle olun ve böyle kalın!”* dercesine bir ifade de bulunulmuştur.²²¹

İslamiyet’te ölümden sonra yeniden dirilişin âhirette gerçekleşeceği ayet ve hadislerle açık ve net olarak ifade edilmiştir. *“Nihâyet onlardan birine ölüm gelip çattığında der ki, Rabbim beni geri gönder! Ta ki boşa geçirdiğim dünya hayatımda artık iyi ameller işleyeyim. Hayır! O, söylediği boş bir laftan ibarettir. Onların arkalarında ise, yeniden diriltilecekleri*

²¹⁸Yasin: 36/67.

²¹⁹Maide: 5/60.

²²⁰Türk, “Nusayrılık İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri”, s. 260.

²²¹Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an’ı Kerim, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'r%C3%A2f-suresi/1120/166-ayet-tefsiri>, (11.05.2021).

güne kadar bir berzah vardır.”²²² Ayete baktığımız zaman Rabbim beni geri gönder çağrısının hiçbir şekilde karşılık bulmayacağı ve yeniden dirilişin gerçekleşeceği âhiret hayatına kadar dünyaya geri dönüşü engelleyecek kabir hayatının varlığının söz konusu olduğu ayette açık bir şekilde belirtilmiştir. Ayette geçen berzah, engel, perde, mânîa anlamlarında kullanılmıştır. Berzah, dünya hayatından sonra ölümü gerçekleştiren kişinin kıyamet sonrası yeniden dirilişinin gerçekleşeceği güne kadar bekledikleri yer olarak adlandırılan kabir hayatına denir. Hz. Muhammed “Kabir, âhiret duraklarının ilkidir. Kabirde rahata kavuşan için sonrası daha kolay, kurtulamayan için kabir sonrası daha çetin olur.” diyerek hadisi şerifinde kabir hayatının varlığına değinmiştir.²²³

Yüce Allah tarafından gönderilen Kur’ân-ı Kerim’ in bazı ayetlerinde birden fazla ölüm ve dirilişten söz edilmiştir. Bu ayetlerden yola çıkarak İslamiyet’ te reenkarnasyonun varlığını savunanların genellikle Kur’ân-ı Kerim’ i bir bütün olarak değil bahsi geçen ayetlere bakarak eksik ve hatalı yorumladıkları anlaşılmaktadır. Özellikle Kur’ân-ı Kerim’ i anlama ve yorumlama konusunda yetkin olmayanların çalışmalarının kendi düşünce yapılarını yansıtmaktan öteye geçmediğini görmekteyiz. Bu duruma Mü’ min Suresindeki *"Ey Rabbimiz, sen bizi iki kez öldürdün, iki kez dirilttin. İşte suçumuzu da itiraf ettik. Şu azabdan kurtulmanın bir çaresi, bir yolu yok mu (acaba)? derler"*²²⁴ ayetini örnek olarak verebiliriz. Ayette yer alan *"iki kez öldürdün, iki kez dirilttin"* ifadesi üstünkörü yorumlayanlar tarafından reenkarnasyon olarak değerlendirilmiştir. Oysaki kimi müfessirlerin yorumladığı gibi insan dünyaya gelmeden önce sperm halindeyken canlı değildir. Bu durum birinci ölüm halidir. Ruh verilip beden can bulunduğu ilk diriliş gerçekleşir. Dünyadaki hayatı sona erdikten sonra ruh bedenden ayrılır ve ölüm gerçekleşir. Bu durum ise ikinci ölüm halidir. Son olarak kabir hayatından sonra tekrar diriltilip âhiret hayatına geçtiğinde ikinci diriliş hali de gerçekleşmiş olur. Mü’ min suresindeki ayetin tefsir otoriteleri tarafından genel kabul görmüş yorumu böyledir.²²⁵ Öte yandan Nusayri din adamları birden fazla ölüm ve dirilişten bahsedilen bu ayetlerin reenkarnasyon inanışlarını desteklediklerini öne sürmüş olsalar da, yapılan detaylı incelemeler, sahabiler, sahabilerin izinden giden tabiînler ve müfessirlerin yorumlarına baktığımızda Kur’ân-ı Kerim’ i yorumlama konusunda Nusayrilerin görüşlerinin isabetli olmadığını, bu yüzden de öne sürdükleri inanışın İslamiyet’ te yeri olmadığını görmekteyiz.

Kur’ân-ı Kerim’ e baktığımız zaman bazı ayetlerde dünyadaki hayatı sona erenlerin yeniden dünyaya dönme isteklerinin var olduğu ve amellerini yeniden işleme isteklerinin,

²²²Mü’ minûn: 23/99-100.

²²³Ceylan, s.195.

²²⁴Mü’ min, 40/11.

²²⁵ Mustafa Çetin, “ Kur’an Işığında Reenkarnasyon (Tenasüh)”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 9, 1995, s. 124.

cehennem azabının zorluğunu görenlerin dünyaya dönme isteklerinin, mahşer alanında hesap vermenin zorluğunu görenlerin yeniden dünyaya dönme isteklerinin kabul görmeyeceği açık ve net bir şekilde ifade edilmiştir. Yine aynı şekilde bazı ayetlerde kıyametin kopmasının ardından İsrail’ in ikinci defa sura üflemesiyle yeniden dirilişin olacağı, amel defteri sağdan verilenlerin bir daha ölümü tatmayacağı, yaratıcının varlığını inkâr edenlerin cehennemde ölmeyecekleri de açık ve net ifadelerle belirtilmiştir.²²⁶ Her ne kadar Nusayriler bu ayetleri kendilerine göre reenkarnasyon olarak yorumlamış olsalar da bu minvalde yazılan ayetlerin Nusayrilerin iddia ettiği şekilde reenkarnasyonun aksine ölümden sonra yalnızca âhiret hayatında diriltileceğimiz ve dünya hayatını takip eden hayatın sadece âhiret hayatını işaret ettiği görülmektedir.

²²⁶ Emrullah Fatış, “Akli ve Nakli Açından Reenkarnasyon (Tenasüh)”, Hikmet Yurdu, Cilt: IX, Sayı: 17, 2016, s. 157

SONUÇ

Nusayriliğin inanç esaslarını incelediğimizde en temel inançlardan olan Tanrı inancı, melek inancı, peygamber inancı, kutsal kitap inancı ve âhiret inancının varlığı göze çarpmaktadır. Tanrı inancında, soyut bir varlığın görünmesi, tanınması ve bilinmesi mümkün olmadığından batını anlamda var olan Allah' ın, zahiri anlamda Hz. Ali' de şekil bulduğunu iddia ederek Hz. Ali' yi ilahlaştırmışlardır. Peygamber inancında, Hz. Muhammed' i peygamberlerin temsilcisi olarak kabul etmektedirler ancak Hz. Ali' nin nurundan yaratıldığını ileri sürmüşlerdir. Hz. Âdem' den Hz. Muhammed' e kadar gelen tüm peygamberler için de aynı şekilde Hz. Ali' nin nurunun yansıması olduğu görüşünü savunmuşlardır. Melek inançları da peygamber inançları ile örtüşmektedir. Meleklerin de Hz. Ali' nin nurundan yaratıldığına inanırlar. Nusayri inancına sahip insanların da meleğe dönüştüklerine inandıklarından sayısı bilinemeyecek kadar çok melek olduğu varsayılır. Tez içinde de bahsettiğimiz gibi tıpkı mezheplerin oluşumunda nasıl ki coğrafi ve kültürel farklılıklar etkili olmuşsa, Nusayrilik' te de aynı faktörlerin etkili olduğunu görmekteyiz. Her ne kadar Nusayrilik temel olarak İslamiyet' teki kopmalar sonucu ortaya çıkmış olsa da inançsal anlamda birçok dinden etkilendiği aşikârdır. İnançsal anlamda dinler arası farklılıklar elbette ki kaçınılmaz olmuştur. Nusayriliği diğer ilahi dinlerden ayıran, İslamiyet ile zıtlaştıran en belirleyici inanç âhiret ve tenasüh inancıdır.

Âhiret ve tenasüh inancına konu olan yaşamın son bulması insan olmanın gerekliliklerinden biridir. Hangi din olursa olsun bedenen gerçekleşen bir ölüm tüm dinlerin ortak kabulüdür. İnsanlığın oluşumundan bu yana tüm çağlarda, tüm dinlerde ölüm karşısında kendini çaresiz hisseden insan, ölümden sonraki yaşamı anlamlandırmaya çalışmıştır. İyi bir insan olma uğruna sarfettiği çabaların karşılığı olacağına olan inanışları, insanoğlunun inançlarına sıkı sıkıya bağlanmasına neden olmuştur. Ölümle ilgili ritüeller konusunda her dinin farklı uygulamaları olmuştur. Ancak bu ritüelleri farklılaştıran dinlerin ölümden sonraki yaşam ile ilgili inanışlarıdır. Nusayrilik' te ölümden sonraki yaşam açısından uygulamalar konusunda farklılıklar olsa da Uzakdoğu dinleriyle ortaklaştığını görmekteyiz. Nusayrilik' te İslamiyet' te gördüğümüz gibi bir âhiret inancından söz edemeyiz. Nusayrilik' te âhiret inancı ile reenkarnasyon inancı birbiriyle bağdaştırılmıştır. İnsan iyi bir Nusayri olma, doğru yolu bulma adına çaba sarfeder. Çabalarının karşılığında yeterince iyi bir Nusayri olmamış ise yeniden doğuş gerçekleşir. Bu süreç iyi bir Nusayri olup gökte yıldız olana kadar devam eder. Ki böylece sayısız melekten biri olur. Yeniden doğuş ise düşünüldüğü gibi her zaman insan olarak gerçekleşmez ve her Nusayri melek olmaz. Yeniden doğuşun hangi bedende

gerçekleşeceği kişinin amelleri doğrultusunda belirlenir. Kötü ameller neticesinde bitki veya hayvan olarak yeniden doğuşun gerçekleşebileceği de inanışlar arasındadır. Nusayrilik’ te yeniden doğuş ile ilgili bazı sınırlar belirlenmiştir. Yaşlılarda ve eceliyle ölenlerde reenkarnasyonun gerçekleşmemesi, kaza, cinayet gibi beklenmeyen ölümler ve genç ölümlerde yeniden doğuşunun gerçekleşmesi bunlardan birkaçıdır. Nusayriler’ de âhiret hayatı ise yani ameller karşısında verilen ödül ve ceza genel hatlarıyla dünyada yaşadıkları hayattır. Nusayrilik’ te cennet ve cehennem kavramı kişinin iç dünyasında yaşadığı bir durumdur.

Tüm bunlar ele alındığında âhiret inancına genel bir yorumlama yapacak olursak Nusayrilik’ te de ölümden sonraki yaşam konusunda birçok dinde olduğu gibi inanç boşlukları, net cevaplanamayan durumların varlığı görülmektedir. Aynı şekilde Nusayrilik’ te âhiret hayatının dünya hayatı olduğu görülmektedir. Ancak dünya hayatının aslında Mana’ yı, Bab’ ı, Hicab’ ı tanımadıkları için insanlara verilen bir ceza olarak yaratılmış olduğunu inanışları arasındadır. Eğer dünya hayatı bir ceza olarak yaratılmışsa, insanlar iyi bir Nusayri olmadıkları için dünya hayatına gönderilmişse neden insanların hepsi bitki veya hayvan olarak yeniden doğmadı? Ya da aynı soruyu şu şekilde de sorabiliriz; dünya yaratılırken insan, hayvan ve bitkiler yaratıldı. Herkes ceza olarak dünyaya gönderildi ise bunlar arasındaki ayırım nasıl yapıldı? Yine aynı şekilde iyi bir Nusayri’ nin melek olması gerekirken aslında ceza yeri olan dünyaya gelişi neden tekrarlanmaktadır? Bu durumlar ele alındığında Nusayrilik’ te iyi bir Nusayrinin yeniden doğuşu defalarca gerçekleştiğinden her defasında iyi bir Nusayri olduğunu kanıtlaması gerektiğini görmekteyiz.

Nusayrilik İslamiyet’ ten kopan bir mezhep olmasına rağmen o kadar çok farklılaşmıştır ki ilahi din çatısı altında değerlendirilemeyeceği aşikârdır. Sistematik bir din haline getirildiği ileri sürülmüş olsa da dinlerin temelini oluşturan adalet kavramı dahi Nusayrilik’ te net olarak oluşturulamamıştır. Bunun en net örneğini de tezimizin konusu olarak incelediğimiz âhiret ve tenasüh inancında görmekteyiz.

KAYNAKÇA

Abudukelimu, Bumairimu, “Çin Kaynaklarına Göre Taoizm”, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.

Akbaş, Muhsin, Yahudi ve Hristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 15, 2002.

Altıntaş, Yusuf, Yahudilikte Âhiret Anlayışı, Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi, Sayı:10, 2012.

Arpa, Abdulmuttalip, Kasım Ertaş, “Bâtını Düşüncede Tevil ve Nusayrilik”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 62, 2002.

Atasağun, Galip, Hristiyanlık’ ta Dünyanın Sonu ve Âhiret Kavramı, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1989.

Aydın, Ali Arslan, Âhirete ve Öldükten Sonra Dirilmeye İman, Diyanet İlmi Dergi (Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi), Cilt: VIII, Sayı: 86-87, 1969.

Aydın, Ravza, Musa b. Meymun'a göre Yahudi inanç esasları, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2012.

Batur, Muhammed Reşit, Nusayrilğin Teşekkülü ve İnanç Sistemi, İnsan ve Toplum Dergisi, Cilt: III, Sayı: 5, 2013.

Bebek, Adil, “Maturidi’ nin Kelam Sisteminde Âhiret İnancı”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 19, 2000.

Bulut, Halil İbrahim, “Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrilik”, Ortadoğu Yıllığı, Cilt: VII, Sayı: 7, 2011.

Ceran, Zeynep, Kur'an-ı Kerim'de Âhiret Hayatının Aşamalarını Anlatan Kavramların Tasnif ve Tahlili, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2013.

Ceylan, Ahmet, İslam’ da Ölümden Sonra Diriliş İnancı, Kitap Neşriyat Dağıtım, Ankara, 2007.

Coşkun, Ali, Bir Dini Grup Olarak Nusayriler ya da Suriye Aleviliği, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 11, 2003.

Çetin, Mustafa, “ Kur'an Işığında Reenkarnasyon (Tenasüh)”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 9, 1995.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an'ı Kerim, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'r%C3%A2f-suresi/1120/166-ayet-tefsiri>, (11.05.2021).

Er, Piri, “Sözlü Gelenekten Derlemelerle Hatay Alevileri (Nusayriler) ve İnanç Esasları”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 54, 2010.

Eşmeli, İsmet, “Hinduizm’ de Kamil/Kurtulmuş İnsan”, *Medeniyet, İnsan ve Din*, (Ed. Mustafa Türkan, Ed. Kemal Göz), Fecr Yayınları, Ankara, 2018.

et- Tavi, Muhammed Emin Galip, Arap Alevileri Tarihi, 3. Baskı, Karahan Kitabevi, Adana, 2015.

Fatış, Emrullah, “Akli ve Nakli Açından Reenkarnasyon (Tenasüh)”, Hikmet Yurdu, Cilt: IX, Sayı: 17, 2016.

Fırlı, Ethem Ruhi, “Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler”, İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), Sayı: 4, 1980.

Göde, Halil Altay, “Karaağaç Arap (Nusayri) Alevilerinde Ölüm İnançları ve Ritüelleri Üzerine Bir İnceleme”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 73, 2011.

Güdüde, Ali, Hinduizm’ de İbadet İnanç Panoraması, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2018.

Gül, Ali, Bir Din Olarak Taoizm, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.

Gündoğar, Hamdi, Aygün, Fadıl (edt.), Sistematiik Kelam, Beyan Yayınları, İstanbul, 2020.

Güngör, Özcan “Üst Kavramsallaştırma Olarak Alevilik: Akide ve İbadetler Açısından Alevilik-Nusayrilik İlişkisi”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: X, Sayı: 1.

Harman, Ömer Faruk “Hac”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1996, XIV.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Libasyon> (29.01.2020)

Keser, İnan, Nusayri Alevilik, 10. Baskı, Karahan Kitabevi, Adana, 2016.

Kiremit, İlker, XIX. yüzyılda Nusayriler: Arap Alevileri, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 96. Ali İhsan Ökten, Anadolu' nun Sırlı Aynası Arap Aleviler, 1. Baskı, Karahan Kitabevi, Adana, 2017.

Kutlu, Sönmez “İslam Mezhepleri Tarihi’ ne Giriş”, İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı, Hasan Onat, Sönmez Kutlu (ed.), Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.

Kutlu, Sönmez, Mezhepler Tarihine Giriş, 1. Baskı, Dem Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Küçük, Abdurrahman, “Sihizm”, Ankara Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XXVIII, Ankara, 1986.

Mohapatra, A.Ranjan, “Hinduizm”, Selçuklu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 13, 2002.

Mutçalı, Serdar, “Arapça- Türkçe Sözlük”, Dağarcık Yayınevi, y.y., 2012.

Palabıyık, M. Hanefi, “Dini İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrilik”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 54, 2010.

Pınar, Fatma, İslam Düşüncesinde Âhiret İnancının Temel Dayanakları, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: V, 2016.

Rambachan, Anantanand, “Hinduizm ve Diğer Dinlerle Karşılaşma”, *Tek Dünya Çok İnanç: Diyaloga Farklı Yaklaşımlar*, (Ed. Mahmut Aydın, Ed. Süleyman Turhan), Hitabevi Yayınları, Ankara, 2013.

Sayım, Huzeyfe, “Sihizm’ in Din Anlayışı”, Dinler Tarihi Araştırmaları-II, 2000.

Sertel, Ergin, Dini ve Etnik Kimlikleriyle Nusayriler, 1. Baskı, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2005.

Sinanoğlu, Abdulhamid, Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı, Esra Yayınları, İstanbul, 1997.

Sofuoğlu, M. Cemal, “İslam Dininde Oruç”, Diyanet İlmi Dergi, Cilt: XXVI, Sayı: 2, 1990.

- Soysaldı, H. Mehmet, “Kur’an-ı Kerim’e Göre Âhiret İnancı”, Diyanet İlmi Dergi, Cilt: XXXVII, Sayı: 4, 2001.
- Soysaldı, H. Mehmet, “Kur’an-ı Kerim’e Göre Âhiret İnancı”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, 1996.
- Şahin, Fatih, Budizm’ de Nirvana Anlayışı, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2005.
- Şarafullina, Aliya, Budizm’ de ve Tibet Budizmi’ nde İnanç Esasları, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2003.
- Taşpınar, İsmail, Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Âhiret İnancı, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003.
- Türk, Hüseyin, “Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri”, Folklor Edebiyatı, Cilt: VII, Sayı: 28, 2001.
- Türk, Hüseyin, Anadolu’nun Gizli İnancı Nusayrilik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri, 3. Baskı, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Uğuz, Sacit, Tarihte Nusayriler, 1. Baskı, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- Uluçay, Ömer, Nusayrilik İnanç Esasları Tenasüh, 2. Baskı, Gözde Yayıncılık, Adana, 2011.
- Ulutürk, Muammer, Tarihi Açından Nusayrilik, Tefekkür Dergisi, Sayı: 56, y.y., 2012.
- Uysal, Cemil, Mezhepler tarihi literatüründe Hüseyin Bin Neccâr ve Neccâriyye, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2019.
- Ünverdi, Mustafa, İslam’ da Âhiret İnancı ve Reenkarnasyon, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2003.
- Üzüm, İlyas, “Nusayrilik”, TDV İslam Ansiklopedisi, DİB, İstanbul, 2007, XXXIII, s.270-274.
- Yazıcı, Muhammed, Dünya- Âhiret Kavramlarının Analizi, “Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi” İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı VII. Eğitim- Öğretim Meseleleri Koordinasyonu Toplantısı ve Sempozyumu, 06-08 Eylül 2002 Çorum, 2003.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Azim Dağıtımçılık, İstanbul, 2012, cilt. 1.

Yıkmaç, Yusuf, Ruhun Yeniden Dirilmesi Unsuru Üzerinden Zerdüştlük-Yahudilik Etkileşimi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 11, 2017.

Yıldırım, Sunay, Nusayrilik ve Nusayrîliğin Teşekkül Sürecinde Hamdân el-Hasîbî'nin Yeri, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu, 2018.

